

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

**İNSANİ MÜDAHALE SÖYLEM VE PRATİĞİNİN KOSOVA
BAĞIMSIZLIK SÜRECİNE ETKİSİ**

Berat DÖVÜCÜ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

İNSANİ MÜDAHALE SÖYLEM VE PRATİĞİNİN KOSOVA BAĞIMSIZLIK
SÜRECİNE ETKİSİ

Berat DÖVÜCÜ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara – 2022

KABUL VE ONAY

Berat DÖVÜCÜ tarafından hazırlanan "İNSANİ MÜDAHALE SÖYLEM VE PRATİĞİNİN KOSOVA BAĞIMSIZLIK SÜRECİNE ETKİSİ" başlıklı bu çalışma, 22.08.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali Murat Özdemir (Başkan / Danışman)

Doç. Dr. Hamdi Gökçe Zabunoğlu (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Muammer Ketizmen (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

13.09.2022

Berat DÖVÜCÜ

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Berat DÖVÜCÜ

ÖZET

1999 tarihinde NATO'nun BMGK yetkilendirmesi olmaksızın gerçekleştirdiği insani müdahale tüm öncüllerinden farklı bir konumdadır. Anılan müdahale hiçbir hukuki dayanak gözetilmeksizin yalnızca insan haklarının yeniden tesisi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak müdahalenin hukuka aykırı ancak meşru olması insani müdahale, hukuk ve meşruiyet gibi kavramları söylem olarak ele almayı gerektirmektedir. Bu noktada hukuk, kendisini oluşturan normların ötesinde bir söylem olarak ele alındığı takdirde hukuk ve hukuki söylemin söylem dışı alanla ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Hukuk, yalnızca kurallar bütünü olarak değil bir ilişki biçimi olarak iktisadi, siyasal, ideolojik alanla sıkı bir ilişkililiye sahiptir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin küresel kapitalizm içerisindeki öncü ve özgün rolü sermaye ve devletin uluslararasılaşması süresinde ve bu süreç içerisindeki küresel iktisadi, siyasal ideolojik dönüşümlerde büyük etki sahibi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemden farklı olarak 1945 sonrası dönemde emperyalizmin güncel formu içerisinde, bir devlet birden fazla sermaye grubunu ihtiva edebilmekte; bir sermaye grubu ya da tekil kapitalist ise birden fazla ülke içerisinde operasyon yürütebilmektedir. 1980'li yıllardan itibaren neo-liberal politikalar neticesinde uluslararasılaşma süreci ivmelenmiş, 1990'larda SSCB'nin dağılmasıyla, ABD hegemonyası küresel konjonktürde tek proje olarak kalmıştır. 1990 sonrası dönemin yeni uluslararası hukuk normları ekonomi politik perspektiften ele alındığında anlam kazanmaktadır. Nitekim uluslararası hukukun yaşadığı dönüşüm yalıtılmış bir iç dönüşüm değildir. Bu noktada 1990'lı yıllardan itibaren Soğuk Savaş dönemine ait hukuk ilkeleri yerlerini insani müdahale, koruma sorumluluğu, evrensel insan hakları, haydut devlet gibi kavramlarda açığa çıkan yeni bir hukuk mantığına bırakmıştır. Merkez kapitalist ülkelerin Yugoslavya savaşları esnasında sergiledikleri iktisadi, siyasal, hukuki pratikler ve bunları mümkün kılan söylemler insan hakları ve insani müdahale kapsamında korunan menfaati insancılık hakkındaki genel kanaatin üstünde bir noktada konumlandırmaktadır. NATO'nun Kosova'ya doğrudan müdahalesi ve Kosova'nın bağımsızlığı, uluslararası hukuk içerisinde gelişen yeni müdahaleci perspektifin ürünüdür.

Anahtar Kelimeler : İnsani Müdahale, İnsan Hakları, Yugoslavya, Kosova, Emperyalizm, Ekonomi Politik

ABSTRACT

The humanitarian intervention carried out by NATO in 1999 without UNSC authorization is in a different position from all its predecessors. The aforementioned intervention was carried out only with the aim of restoring human rights, without any legal basis. However, the fact that the intervention is unlawful but legitimate requires addressing concepts such as humanitarian intervention, law and legitimacy as discourse. At this point, if the law is considered as a discourse beyond the norms that constitute it, it becomes clear that law and legal discourse are related to the non-discursive field. Law is closely related to the economic, political and ideological field, not just as a set of rules, but as a form of relationship. In the post-World War II period, the pioneering and original role of the USA in global capitalism had a great impact on the internationalization of capital and the state, and on the global economic and political ideological transformations in this process. Unlike the period before the World War II, in the current form of imperialism in the post-1945 period a state may contain more than one capital group and a capital group or individual capitalist can operate in more than one country. Since the 1980s, as a result of neo-liberal policies, the internationalization process has accelerated, and in 1990s the US hegemony remained the only project in the global conjuncture with the disintegration of the USSR. The new international legal norms of the post-1990 period gain meaning when considered from a political economy perspective. As a matter of fact, the transformation of international law is not an isolated internal transformation. At this point, since the 1990s, the legal principles of the Cold War period have been replaced by a new legal logic that emerged in concepts such as humanitarian intervention, responsibility to protect, universal human rights, and rogue state. The economic, political and legal practices of the central capitalist countries during the Yugoslavia wars and the discourses that made them possible place the interests protected within the scope of human rights and humanitarian intervention above the general opinion about humanitarianism. NATO's direct intervention in Kosovo and Kosovo's independence are the products of the new interventionist perspective developed within international law.

Key Words: Humanitarian Intervention, Human Rights, Yugoslavia, Kosovo, Imperialism, Political Economy

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: İNSANİ MÜDAHALE SÖYLEM VE PRATİĞİ.....	5
1.1. GİRİŞ.....	5
1.2. İNSANİ MÜDAHALE KAVRAMININ ULUSLARARASI HUKUKUN TEMEL KAYNAKLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	7
1.2.1. Birleşmiş Milletler Antlaşması Çerçevesinde İnsani Müdahale.....	7
1.2.2. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü Çerçevesinde İnsani Müdahale....	14
1.2.3. İnsani Müdahale ve Radbruch Formülü.....	17
1.3. BİR SÖYLEM OLARAK İNSAN HAKLARI VE İNSANİ MÜDAHALE	24
1.3.1. İdeoloji ve Söylem.....	25
1.3.2. Bir Söylem Olarak İnsan Hakları.....	34
1.3.3. Bir Söylem Olarak İnsani Müdahale.....	39
1.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRME.....	44
2. BÖLÜM: İNSAN HAKLARI VE İNSANİ MÜDAHALENİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ.....	48
2.1. GİRİŞ.....	48

2.2. ULUSLARARASI HUKUKA EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIM.....	50
2.3. ULUSLARARASI HUKUKUN TARİHSEL GELİŞİMİ VE İNSAN HAKLARI.....	61
2.3.1. 1945 Öncesi Uluslararası Hukukta İnsan Hakları.....	62
2.3.2. Kolektif Emperyalizm ve İnsan Hakları.....	77
2.4. İNSANİ MÜDAHALE KAVRAMININ TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ.....	83
2.4.1. 1945 Öncesi Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale.....	86
2.4.2. İnsani Müdahale ve Devlet Dönüşümü.....	88
2.5. 1990 SONRASI DÖNEMDE ULUSLARARASI HUKUK.....	97
2.6. BÖLÜM DEĞERLENDİRME.....	106
3. BÖLÜM: KOSOVA'NIN BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE İNSANİ MÜDAHALE.....	112
3.1. GİRİŞ.....	112
3.2. YUGOSLAVYA ÖZYÖNETİMİ VE KOSOVA'NIN YUGOSLAVYA İÇERİSİNDEKİ DURUMU.....	113
3.3. YUGOSLAVYA'NIN PARÇALANMASI.....	126
3.4. KOSOVA MESELESİNDE İNSANİ MÜDAHALE SÖYLEM VE PRATIĞI.....	133
3.5. BÖLÜM DEĞERLENDİRME.....	147
SONUÇ.....	150
KAYNAKÇA.....	156
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU.....	174
EK 2. ETİK KURUL İZİN MUAFİYET RAPORU.....	175

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BMKGYM	Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu
BMKP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
BMMYK	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
BMRDG	Birleşmiş Milletler Ruanda Destek Görevi
CAFOD	Denizaşırı Kalkınma için Katolik Ajansı (<i>The Catholic Agency for Overseas Development</i>)
DB	Dünya Bankası
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EUFOR	Avrupa Birliği Gücü (<i>European Union Force in Bosnia & Herzegovina</i>)
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ICISS	Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu
ICRC	Uluslararası Kızılhaç Komitesi
ICTY	Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi
IMF	Uluslararası Para Fonu

MPHUA	Medeni ve Politik Haklar Uluslararası Antlaşması
IFOR	Uygulama Gücü (<i>Implementation Force</i>)
KFOR	Kosova Gücü
MC	Milletler Cemiyeti
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı
OXFAM	Kıtlıkla Mücadele için Oxford Komitesi
SFOR	İstikrar Gücü (<i>Stabilization Force</i>)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STD	Sınır Tanımayan Doktorlar (<i>Médecins Sans Frontières</i>)
STÖ	Sivil Toplum Örgütleri
UADS	Uluslararası Adalet Divanı Statüsü
UÇK	Kosova Kurtuluş Ordusu (<i>Ushtria Çlirimtare e Kosovës</i>)
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNPROFOR	Birleşmiş Milletler Koruma Gücü
vb.	ve bunlar gibi
WHO	Dünya Sağlık Örgütü
YHO	Yugoslavya Halk Ordusu
YKP	Yugoslavya Komünist Partisi

GİRİŞ

İnsani müdahale, tanımında veya içeriğinde herhangi bir uzlaşmaya varılmamış bir kavram olarak uluslararası hukukun son 30 yılına damgasını vurmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına¹ müteakiben 1990'lı yıllarda ve sonrasında Kosova, Somali, Bosna, Kuveyt, Irak ve Afganistan gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde BM ve sonrasında NATO'nun insan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek gerçekleştirdikleri müdahaleler, insani müdahale kavramını mevcut uluslararası hukukun merkezindeki meselelerden birisi haline getirmiştir. İnsan hakları gerekçesiyle müdahalecilik yahut insani müdahale hem içerik hem de biçim olarak yeni bir uluslararası hukukun habercisi niteliğinde olmuştur. Ancak anılan yeni uluslararası hukuk, kendisine içkin kurumsallığın ve işleyişin ötesinde yeni söylemsel kategorileri de haizdir. Bu bağlamda hukukta yaşanan dönüşüm hem normatif hem ilkesel hem de söylemsel boyutlarıyla çok yönlüdür.

İnsani müdahalede bulunulan ülkeler, iktisadi, siyasal ve hukuki alanlarda gerçekleştirilen değişiklikler neticesinde dönüşüme uğramakta ve yaşanan bu dönüşüm müdahalenin gerçekleştiği ülkelerin küresel kapitalizme entegrasyonları ile sonuçlanmaktadır. Müdahalede bulunulan ülkede, insan haklarının tesis edilmesi müdahalecinin perspektifi doğrultusunda gerçekleşmektedir. “Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesi”, “Devletlerin Egemen Eşitliği” gibi uluslararası hukukun klasik ilkeleri geri planda kalmakta, insancılık, koruma sorumluluğu gibi yeni ilkelerin keşfi ile uluslararası hukuk, devlet, egemenlik, gibi birçok olgu dönüşüme uğramaktadır. Öte yandan bu dönüşüm yaşanırken insani müdahaleye ilişkin hâkim söylem, insani müdahale ve insan hakları meselesini anılan karmaşık yapısal dönüşümlerden soyutlayarak ele almakta ve meseleyi saldırgan, kurban ve kurtarıcı (*savage, victim, saviour*) (Chandler, 2006²; Mutua, 2002) biçiminde kurgulanan özneler arasında yaşanan tek yönlü bir ilişkiye

¹ Anılan dağılma süreci yalnızca SSCB'yi oluşturan ülkelerin birbirinden bağımsız devletler olarak ortaya çıkmasından ibaret olmayıp, bu ülkelerin üretim tarzlarının ve bu üretim tarzının içerisinde ele alınabilecek iktisadi, siyasal, ideolojik, sosyo-kültürel tahayyül ve pratiklerin de büyük ölçüde sona ermesi ile sonuçlanmıştır. Öte yandan dağılma süreci yalnızca SSCB'nin iç dinamikleri ile sınırlı kalmamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla literatürde farklı söylemler içerisinde İkinci Dünya, Sovyet Bloku, Doğu Bloku, Demir Perde Ülkeleri olarak adlandırılan sosyalist ülkelerde de dönüşüm yaşanmıştır. Bu bağlamda SSCB'nin dağılması sosyalist üretim tarzına ilişkin özgün hegemonik projenin sona ermesi olarak nitelendirilebilir. Ancak İkinci Dünya'nın dağılması Üçüncü Dünya'yı da işlevsizleştirmiş 77'ler grubu gibi oluşumlar ve bunların savunduğu NIEO, PSNR gibi ilkeler dünya siyasetinden çekilmiştir.

² Chandler (2006) çalışmasında insan hakları ihlalcisi olan saldırganı betimlerken “*villain*” yani bir hikaye veya film içerisindeki kötü karakter anlamına gelen ifadeyi kullanmaktadır.

indirgemektedir. Bu bağlamda insani müdahalenin mahiyetinin tartışmaya açılması da güçleşmektedir.

1999'da Kosova'ya yönelik yapılan müdahale NATO'nun aktif eylemleriyle gerçekleşmiş olup 1990'lı yılların başında SSCB'nin dağılmasından İstekliler Koalisyonunun (*Coalition of the Willing*) 2003 yılında Irak'ın işgal etmesine kadar yaşanan sürecin bir parçası olarak ele alındığında uluslararası hukukun dönüşümü açısından oldukça önemli bir kilometre taşıdır. NATO'nun 1945-1990 arasında biçimlendiği haliyle uluslararası hukuk kapsamında açıklanamayacak bir biçimde Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin başkenti Belgrad'ı bombalaması, BM'nin BMKGYM ile ilk kez idari bir görev³ edinmesi gibi olaylar Kosova'nın bağımsızlık sürecini, yeni uluslararası hukuk başlığı altında sunulan normatif düzeneğin anlaşılması ve deşifre edilmesi sürecinde incelenmesi gereken bir süreç haline getirmektedir. Nitekim öncülü olan Yugoslavya ve Ruanda Müdahaleleri ve ardılı Afganistan, Irak ve Libya'da yaşanan gelişmeler Kosova müdahalesini uluslararası toplumun ve dolayısı ile uluslararası hukukun içinde bulunduğu eğilimsel sürecin parçası haline getirmektedir. İnsani müdahale kavramı hâkim söylemce tanımlandığı gibi yalnızca insancıl bir faaliyet üzerinden insan haklarının tesisinin sağlanmasının ötesinde devlet, emperyalizm, cumhuriyet, egemenlik, meşruiyet gibi birçok kategoriye de bünyesinde barındırmaktadır.

Çalışma; günümüzde bir uluslararası hukuk kurumu haline getirilmeye çalışılan insani müdahaleyi hümanizm merkezli hâkim söylemin dışında ele almayı hedeflemektedir. Bu nedenle çalışma içerisinde insani müdahalenin Kosova'nın bağımsızlık sürecine etkisi; siyasal iktisat, devlet teorisi ve küresel güç ilişkileri açısından ele alınacaktır. Bu bağlamda çalışma konusuna yönelik hâkim söylemlerin içerdiği ön kabuller tartışılmaya çalışılacak ve bu bağlamda Kosova'nın bağımsızlık sürecindeki pratikleri tarihin içerisinde öznesiz süreçlerle gerçekleşen iktisadi siyasal ideolojik yapı değişimlerinin bir sonucu olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

³ NATO'nun Kosova'ya yönelik olarak gerçekleştirdiği müdahalenin akabinde BMGK 1244 sayılı kararı ile kurulan BMKGYM, temel sivil idare görevinin üstlenilmesi, Kosova'nın demokratikleştirilmesi, insan haklarının savunulması ve desteklenmesi gibi birçok konuda yetkilendirilmiştir. 1999 yılından Kosova'nın Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan ettiği 2008 yılına kadar BMKGYM; Kosova'da bağımsız bir devlet içerisinde bulunabilecek kurumsal kapasitenin altyapısını hazırlamıştır. (Ercan ve Pektaş, 2018)

Birinci bölümün ilk kısmı insani müdahalenin uluslararası hukukun temel kaynakları açısından normatif bir incelemesini içermektedir. Anılan hukuki metinler İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan küresel nitelikli uluslararası hukukun temellerini meydana getirmiştir. İnsani müdahalenin temel uluslararası hukuk normları içerisinde saptanması, bir taraftan insani müdahalenin pozitif hukuk açısından değerlendirilmesini sağlarken diğer yandan 1945 – 1990 arası dönemin uluslararası ilişkilerinin mahiyetine yönelik eğilimlerin saptanmasına yardımcı olacaktır. Öte yandan normatif incelemede anılan hukuki metinlerin içerisinde bulunan kavramların veya ilkelerin hukuk dışı alanlara ilişkin ön kabulleri içerip içermediği tartışılacaktır. İkinci kısımda yukarıda anılan verili ön kabuller üzerinden hukuka ve içerdiği kategorilere yönelik söylemlerin hukukun dışındaki alanlarla ilişkisi incelenecektir. Bu bağlamda öncelikle söylem ve ideoloji kavramları değerlendirilecek akabinde ise hâkim insan hakları ve insani müdahale söylemleri değerlendirilecektir.

İkinci bölümün birinci kısmında uluslararası hukukun siyasal iktisadi incelemesi girişiminde bulunulacaktır. Kısım içerisinde uluslararası hukukun toplumsal ilişkilerle ve kapitalist üretim tarzı ile rabitası ele alınacak, hakim uluslararası hukuk anlayışında hukuki bir özne olarak ön varsayılan devletin, bir özne olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışılacaktır. Anılan bölümün ikinci kısmında ise insan haklarının tarihsel dönüşümü uluslararası hukukun gelişimiyle birlikte ele alınacaktır. Amerikan hegemonyası içerisinde gelişen kolektif emperyalizm ile bu dönemin birikim modeli⁴ ve 1945 sonrası gelişen uluslararası hukuk kapsamında değerlendirilecektir. Üçüncü kısımda ise insani müdahale kavramının tarihsel gelişimi anlatılacak, insani müdahalenin 1945 sonrası dönemde egemenlik anlayışının ve devlet biçimi dönüşümü ile ilişkisi incelenecektir. Dördüncü ve son kısımda 1990 sonrasında gelişen uluslararası hukuka ilişkin pratikler ile bunların 1945 – 1990 arasındaki hâkim uluslararası hukuk projesi ile ilişkisi genel bir çerçeve içerisinde değerlendirilecektir.

Üçüncü bölümde ise uluslararası kamuoyunun ve yeni uluslararası hukukun söylem ve pratiklerinin önce Yugoslavya'nın parçalanmasında ve devamında Kosova'nın bağımsızlık sürecindeki etkileri ele alınacaktır. Üçüncü bölüm önceki iki bölümde

⁴ Birikim Modeli: Verili bir üretim tarzı içerisinde üretim ilişkileri sonucu elde edilen birikime yönelik siyasal ve ideolojik tahayyülleri kapsayan ve bu alanlardaki belirli stratejileri içeren model. (Bkz. Jessop, 2016)

keşfedilmeye çalışılan emperyalizm, devlet teorisi, uluslararası hukuk gibi alanlara ilişkin teorik ve pratik çıkarımların somut olaya tatbiki biçiminde düzenlenmiştir. Bu nedenle bölüm, ilk olarak Yugoslavya'nın 1945 – 1990 arası dönemde uluslararası alan içerisindeki konumunu ve Yugoslavya'nın devlet biçimine ilişkin değerlendirmeler içerecektir. Kosova Savaşı öncesinde ve esnasında Kosova - Yugoslavya ilişkileri de çalışmanın konusu kapsamındadır. Akabinde NATO'nun Yugoslavya'ya yönelik müdahalesi ve Kosova'nın bağımsızlık süreci ele alınacaktır. Çalışma son olarak insani müdahale kavramı üzerinden Kosova'nın bağımsızlık sürecinde yer alan söylem ve pratiklerin uluslararası hukukun tarihsel gelişimi bakımından tekabül ettiği noktayı ve bu noktanın özgünlüğünü analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1. BÖLÜM

İNSANİ MÜDAHALE SÖYLEM VE PRATİĞİ

1.1. GİRİŞ

Uluslararası hukuk alanında İnsani Müdahale söylem ve pratiğine ilişkin yapılacak çalışma esnasında yararlanılacak ilk kaynak norm alanıdır. Normlar ya da daha genel bağlamda hukuk; bir toplumsal ilişkiyi soyutlayarak onu gayri şahsi ve genel geçer kılan düzenleme yapıları olarak nitelendirilebilir. (Paşukanis, 2013) Anılan normların biçim ve içerikleri; hukuk sistemi, devlet biçimi, üretim tarzı, birikim modeli gibi birçok kritere göre değişkenlik gösterebilir. (Karahanoğulları, 2018) Toplumsal ilişkiler içerisinde gelişen hukuk ya da özele indirgenmiş haliyle düzenleme kiplikleri olan normlar bütünü, anılan toplumsallığın yapısına göre de değişkenlik gösterebilir. Anılan değişkenlik; yazılı norm - teamül gibi normun biçimine ilişkin olabileceği gibi norm içeriğinin önerme biçimine göre emredici veya tamamlayıcı hükümleri de kapsamaktadır. Hukuk kuralları; içerdiği önerme biçimine göre emredici, yetki verici, tamamlayıcı, tanımlayıcı veya yorumlayıcı olabilir. (Güriz, 2012: vii)

Normların gerek içerikleri gerekse aldıkları biçimler tek başına hukuku tamamlamaya yeterli olmamaktadır. Zira hukuk tarafından doğrudan doğruya düzenlenmemekle birlikte hukukun sıklıkla atıf yaptığı bir takım kavramlar bulunmaktadır. Hukuki tasımlar sıklıkla adalet, hakkaniyet, evrensel insan hakları, akıl, hukukun üstünlüğü gibi birçok nosyonu içerisinde barındırmaktadır. (Serozan, 2011: 5) Anılan ilke ve değerler, hukuk sistemlerinin önemli bir kısmının atıf yaptığı ancak hukuk metinleri içerisinde doğrudan tanımlanmayan olgular olarak nitelendirilebilir. İlke ve değerler belirli ön kabulleri ihtiva etmekle birlikte bu ön kabullerden bağımsız bir çözümlenme eksik kalabilecektir. Bu durumda hukuka yönelik bir inceleme; hukuka içkin emredici, tamamlayıcı veya yorumlayıcı hükümleri içereceği kadar anılan normlarla birlikte çeşitli ön kabulleri ihtiva eden hukuki söylemleri ve hukuka yönelik özgün bir ideolojiyi de incelemeyi gerektirecektir.

Bu bölümde bulunan ilk kısımda insani müdahale kavramı 1945-1990 arası dönem uluslararası hukukun normatif yönü dâhilinde incelenecektir. BM Antlaşması, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü bu dönemin en temel uluslararası hukuk metinleri olarak kabul edilebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel bir denge pozisyonu olarak nitelendirilebilecek Soğuk Savaş, devletlerin uluslararası alanlarda kurdukları ilişkiler üzerinde etki sahibi olmuş ve bu durum dönemin uluslararası hukuk ilkelerine de yansımıştır. Bu kısım bir taraftan insani müdahaleyi normatif hukuk çerçevesinde değerlendirirken diğer yandan da dönemin küresel reel politiğinin hukuk içerisindeki izlerini değerlendirme amacı taşımaktadır.

Pozitif hukuk ve örf adet hukuku alanlarının dışının incelenmesi için öncelikli olarak 1945 – 1990 dönemi uluslararası hukukunun temel düzenlemelerin incelenmesi, hukukun içerisinde bulunduğu dönüşümün anlaşılabilmesi için kıymetli bir referans noktasıdır. Normların Pashukanis (2013)'in tabiriyle toplumsal ilişkilerin ürünü olması onların - her koşulda kaynaklandığı ilişkilerle örtüşme de - kaynaklandıkları ilişkilerin eğilimlerini belirli ölçülerde taşıdıkları anlamına gelmektedir. Hukukun, toplumsal ilişkilerden kaynaklı bir olgu olması, onun hukuk dışı alanla tek yönlü değil çok yönlü bir ilişkisinin olmasını zaruri kılar. (Özdemir, 2011) Bu durumda hukuk, toplumsal ilişkilerce oluşturulduğu kadar belirli ölçülerde yine o ilişkileri düzenleyen unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. (Özdemir, 2008) 1945 – 1990 arası uluslararası hukukun normları; dönemin uluslararası hukukunun ilkeleri ve pratikleriyle birlikte reel politiğini anlamak açısından da önemlidir.

Bölümün ikinci kısmı söylem ve ideoloji tartışmaları üzerinden insan haklarına ve insani müdahaleye yönelik verili ön kabulleri değerlendirme amacı taşımaktadır. İlk alt başlık içerisinde Althusser'in söylem ve ideolojiye yönelik düşünceleri üzerinden yöntem tartışması yapılacak ve açık söylem, kapalı söylem ve söylem dışı alan gibi kavramlar incelenecektir. İkinci ve üçüncü altbaşlıklarda birinci altbaşlık içerisinde elde edilen bulgular insan haklarına ve insani müdahaleye yönelik hakim söylemlerin incelenmesinde kullanılacaktır. Bu noktada insan hakları söyleminin insanın özüne yönelik varsayımları değerlendirilecektir. Anılan doğrultuda insani müdahaleye ilişkin hakim söylemin verili kabul ettiği apaçıklıklar tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu kısımda,

hukuk bir normlar bütünü olmanın ötesinde bir söylem olarak değerlendirilecek ve söylemin içerdiği kavram ve kavram setleri tartışılacaktır.

1.2. İNSANİ MÜDAHALE KAVRAMININ ULUSLARARASI HUKUKUN TEMEL KAYNAKLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İnsani müdahalenin normatif kaynaklarının incelenmesi için insani müdahalenin dar kapsamlı bir tanımı yapılmalıdır. İnsani müdahale; bir devletin kendi vatandaşlarının haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle başka bir devlet tarafından gerçekleştirilen ekonomik, askeri yahut diplomatik müdahale olarak tanımlanabilir. (Ertuğrul, 2007: 658) Müdahale kapsamında değerlendirilebilecek tüm fiiller kendilerine özgü içerik ve biçimlerinde şiddet içermektedir. Ekonomik müdahale kapsamında ambargo veya çeşitli iktisadi yaptırımların uygulanması; diplomatik müdahale kapsamında kendisine karşı yaptırım uygulanan ülkenin uluslararası kamuoyundan izole edilmesi, müdahale edilen ülkenin vatandaşlarına yönelik seyahat önlemlerinin alınması gibi önlemler de şiddetin çeşitli biçimleri olarak kabul edilebilir. Zira uluslararası hukukta şiddet geniş biçimde yorumlanmıştır. (Ertuğrul, 2007:658) Ancak insani müdahalenin içerdiği şiddet, 1990 sonrasında yaşanan gelişmelerdeki pratiklere bakıldığında öncelikli olarak askeri kuvvet kullanımını biçiminde gerçekleşmiştir. Buna ilaveten 1999 yılında Kosova'ya yönelik olarak gerçekleştirilen insani müdahalenin mahiyeti, ağırlıklı olarak askeri müdahale yahut askeri kuvvet kullanımı yönündedir. Bu nedenle insani müdahalede kuvvet kullanımını büyük ölçüde fiili askeri kuvvet kullanımı olarak değerlendirilebilir. (Ertuğrul, 2007:658)

1.2.1. Birleşmiş Milletler Antlaşması Çerçevesinde İnsani Müdahale

Uluslararası hukukun kaynakları içerisinde kuvvet kullanımına ilişkin birincil düzenlemeler Birleşmiş Milletler Antlaşması içerisinde yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Antlaşması 26 Ağustos 1945 tarihinde imzalanmış olup İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki uluslararası toplumun ilk ve en önemli belgesi niteliğindedir. Birleşmiş Milletler Antlaşması uluslararası alanda kuvvet kullanımını oldukça sınırlı tutmuştur. Birleşmiş Milletler Antlaşmasınının 2/4. Maddesi; *“Teşkilatın Üyeleri, milletlerarası*

münasebetlerinde gerek herhangi bir başka Devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile telif edilemeyecek herhangi bir surette, tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar.” biçiminde düzenlenmiştir. Bu düzenleme uluslararası hukukta bulunan Toprak Bütünlüğü İlkesi ve Devletlerin Egemen Eşitliğini somutlamaktadır. Öte yandan Birleşmiş Milletler Antlaşması 2/7. Maddesi de üye devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmama ve birbirlerinin egemenliklerine müdahale etmeme hususlarını somutlamıştır. *“İşbu Antlaşmanın hiçbir hükmü, ne özü itibariyle bir Devletin millî yetkisi içinde bulunan işlere, Birleşmiş Milletlerin karışmasına cevaz verir ve ne de Üyeleri, bu gibi işleri, işbu Antlaşma gereğince bir çözüme tarzına bağlamaya İcbar eder; bununla beraber, VII. bölümde derpiş edilen zorlama tedbirlerinin uygulanmasına bu prensip hiçbir suretle hâlel getirmez.”* hükmü BM Antlaşmasının yedinci bölümünü istisna tutarak devletleri kendi iç işlerinde münhasır yetkili olarak kabul etmiştir.

Devletlerin Egemen Eşitliği ilkesi kısaca egemen devletlerinin hepsinin eşit derecede egemen olması ve bu bağlamda eşit haklara ve yükümlülöklere sahip olmaları biçiminde tanımlanabilir. (Pazarcı 1989: 22) Bu ilke, pozitif/olumlu bir önerme içerse de başka bir devletin egemenliğinin ihlal edilmemesi yönünde yorum yolu ile çıkarılabilecek negatif/olumsuz bir önermeyi de içermektedir. Eşit haklara sahip olan devletler birbirlerinin egemenliğini ihlal etme hakkına Birleşmiş Milletler Antlaşmasının belirlediği ilkler çerçevesinde sahip değillerdir. Bu nedenle bir devletin bir diğeri devlete karşı meşru savunma harici kuvvet uygulama şansı bulunmamaktadır. Bu noktada Devletlerin bir birlerinin iç işlerine karışmama ilkesi egemenlik hakkının ve egemen eşitliği ilkesinin doğal sonucu olmaktadır. (Pazarcı 1989: 23) Devletlerin kendi iç işlerinde münhasır yetkili olması ve devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmaması ilkesi insani müdahale ve insan hakları mefhumu ile ilgili başka bir soruyu gündeme getirmektedir. Anılan soru; insan haklarının ya da insan hakları ihlallerinin devletlerin iç işlerinin parçası olup olmadığı meselesidir. (Ertuğrul, 2007: 660)

Birleşmiş Milletler Antlaşması, Madde 2/7 içerisinde anılan *“özü itibariyle milli mesele”* kavramı BM Antlaşması çerçevesinde doğrudan tanımlanmamıştır. D’Amato’ya göre Madde 2/7 hangi meselelerin devletin münhasır yetkisi içerisinde kalan iç meselesi olduğuna ilişkin muğlak bir düzenlemedir. (D’Amato, 1992’den aktaran Malanczuk,

1997: 369) 1924 tarihli Milletler Cemiyeti Antlaşması 15/8 Maddesi; Taraflar arasındaki uyuşmazlıkta taraflardan birinin meselenin uluslararası hukuka göre iç mesele olduğunu ileri sürmesi durumunda Milletler Cemiyeti Konseyi'nin konuyu inceleyeceği ve meselenin uluslararası hukuka göre iç yetki (*domestic jurisprudence*) kapsamında olup olmadığının tespit edebileceği düzenlenmiştir. Malanczuk (1997: 369); Milletler Cemiyeti Antlaşmasının iç yetkinin kapsamı hakkında uluslararası hukuka atıf yaptığını ve bu nedenle Milletler Cemiyeti Antlaşmasının iç yetki konusunda somut bir hükme sahip olduğunu ancak Birleşmiş Milletler Antlaşmasının bu şekilde bir hükme sahip olmadığını belirtmektedir. Buna ek olarak yazar; San Fransisko Konferansı'nda devletlerinin iç yetkilerinin uluslararası hukuk tarafından belirlenmesi fikrinin bilinçli olarak reddedildiğini öne sürmektedir. (Malanczuk, 1997: 369) Devletlerin iç yetki sınırlarının tespitine ilişkin bir başka belirsizlik ise Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda meselenin iç yetki kapsamına girip girmediğini takdir edecek yetkili bir organ tanımlanmamasından kaynaklanmaktadır. (Kelsen, 1964: 770) San Fransisko Konferansı'nda iç yetkinin kapsamının belirlenmesi hususunda hangi organın görevli kılınacağı tartışılmış, Yunanistan'ın iç yetki tespitine ilişkin görevin Uluslararası Adalet Divanına verilmesine yönelik önerisi 17 lehte, 14 aleyhte oy almasına rağmen 2/3 çoğunluk sağlanamadığı için reddedilmiştir. (Ertuğrul, 2007: 660)

İnsan hakları ihlallerinin devletin münhasır yetkili bulunduğu iç işlerine girmediğini öne sürerek insani müdahaleye imkân yaratma çabasında olan görüşler mevcuttur. (Ertuğrul, 2007:661) Bu görüşlerden birine göre temel insan haklarını ağır bir biçimde reddeden ve insanlığın vicdanını zedeleyen devletlerin faaliyetleri devletin iç işi olarak değerlendirilemeyecektir. (Keskin, 1998'den aktaran Ertuğrul, 2007: 661). Diğer bir görüş, halkına karşı ağır insan hakları ihlalleri gerçekleştiren bir devletin halkı ile kurduğu başlangıç sözleşmesini ihlal ettiği gerekçesiyle meşruiyetini kaybettiği ve bu nedenle egemen ve meşru bir devlet olarak kabul edilmeyeceğine ilişkindir. (Teson, 1988'den aktaran Ertuğrul, 2007: 661) Bir başka görüş ise BM Antlaşması'nın uluslararası barışın korunması, insan hakları, self determinasyon gibi ilkelere atıfta bulunduğunu, bu nedenle bu ilkelerin ihlalinin devletin iç yetkisi olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmektedir. (Malanczuk, 1997: 369) Öte yandan Buergenthal; BM'nin "*Hitler'in iktidara gelmesi gibi bir olayın tekrarlanmaması*" amacıyla kurulduğunu ve bu doğrultuda insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda devletin iç işlerine yönelik uluslararası müdahale

yapılabileceğini ifade etmektedir. (1997: 706’dan aktaran Chandler, 2006: 161) Dunne ve Wheeler ise totaliteryan deneyimlerin neticesinde hükümetlerin; Westfalya modeli sınırsız egemenlik anlayışına meydan okumanın ihtiyaç olduğunu kabul ettiklerini belirtmektedir. (1999:1 ‘den aktaran Chandler, 2006: 162) Dunne ve Wheeler; BM Antlaşması’nın ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin (totaliteryanizmi önleme maksadıyla) devletlerin iç işlerine yönelik uluslararası müdahalelere imkân tanıdığını ifade etmektedirler. (1999:1 ‘den aktaran Chandler, 2006: 162)

Yukarıda anılan görüşlerin ortak özelliği insan haklarının devletin iç işlerinden bağımsız kabul edilmesidir. Ancak bu görüşler 1945 – 1990 arası dönemin uluslararası hukuk anlayışını yansıtmamaktadır. İlk olarak bu görüşler Birleşmiş Milletler Antlaşması’nda genel ilkeler olarak belirtilen; devletlerin egemen eşitlikleri, iç işlerine müdahale yasağı gibi ilkelerin insan hakları söylemi ile ikincil hale geldiğini iddia etmektedir. Ancak yalnızca normatif açıdan değerlendirildiğinde dahi bu görüşlerin 1945 - 1990 arasındaki dönemin uluslararası hukukunda somut norm yahut uluslararası hukuk teamülleri açısından herhangi bir dayanağı bulunmamaktadır. Zira bu görüşlerden bazıları, devlet ve toplum arasında bir sözleşmenin olduğuna ve devletin insan haklarını ihlal etmesini sözleşmenin ihlali olarak değerlendirileceğini savlamaktadır. Bu noktada anılan görüşlerin klasik liberal siyaset teorisinin toplum sözleşmesi anlayışını ve devlet-toplum ikiliğini önvarsaydığını ifade edebiliriz. Öte yandan Schachter; insan haklarının, demokrasinin veya self-determinasyonun hiçbir nedenle savaş açmak için gerekçe olamayacağını, bu durumun yalnızca BM Antlaşmasından kaynaklı olmadığını, dönemin büyük devletlerinin de iradelerinin bu yönde olduğunu belirtmektedir. (Schachter, 1991:128’den aktaran Chandler, 2006: 160-161)

İnsan haklarının BM Antlaşmasında yer alan ilkeleri ikincil hale getirdiğini öne süren görüşlerle ilgili bir başka mesele ise anılan görüşlerin içerdikleri söylemlerin toplum sözleşmesi metaforunu, sivil toplum – devlet ikiliğini verili kabul etmeleridir. Oysa Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın hükümleri değerlendirildiğinde “Devletlerin Egemen Eşitliği”, “Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesi”, “Toprak Bütünlüğü İlkesi” gibi ilkeler ön plandadır. BM Antlaşmasının hükümlerinin lafzı devletlerin bir başka devletin iç işlerine insani müdahale yahut herhangi maksatla karışmasına büyük ölçüde izin vermemektedir. (Halistoprak, 2019: 1) 1945-1990 arası dönemin uluslararası konjonktürü

içerisinde akdedilmiş BM Antlaşmasının düzenlediği “Devletlerin Egemen Eşitliği”, “Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesi”, “Toprak Bütünlüğü İlkesi” gibi ilkeler yalnızca Birleşmiş Milletler Antlaşması’yla da sınırlı değildir. 1970 tarihli Birleşmiş Milletler Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirgede de devletlerin iç işlerine karışmama ilkesi ve yukarıda anılan diğer uluslararası hukuk ilkelerine ilişkin tanımlamalar mevcuttur.

Bildirgenin başlangıç kısmında, başka devletlerin iç işlerine yönelik herhangi bir müdahale, antlaşmanın ruhunu ve lafzını ihlal etmenin yanı sıra uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden durumların yaratılmasına neden olan bir fiil olarak tanımlanmıştır. (Dostça İlişkiler Bildirisi 1970) Bu bağlamda bir ülkenin iç işlerine müdahale etme fiili, Birleşmiş Milletler şartnamesinin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne kuvvet kullanma yetkisi tanıdığı barışı ve güvenliği tehdit eden fiillere dâhil edilmiştir. Öte yandan Bildirgenin bazı maddeleri ise iç işlerine müdahale araçlarını açık biçimde betimlemektedir. *“Her Devlet, bir başka Devletin içindeki sivil mücadele hareketleri ya da terörist hareketleri örgütlemek, kışkırtmak, bunlara yardımda bulunmak ya da bunların içinde yer almaktan ya da bu tür hareketlerin yürütülmesine yönelik olarak kendi toprakları içinde yürütülen örgütlü etkinliklere rıza göstermekten, bu paragrafta sözü edilen hareketler güç tehdidi ya da güç kullanımı içerdiği zaman, kaçınmakla yükümlüdür.”* (Dostça İlişkiler Bildirisi 1970) hükmünde belirtildiği üzere, bir ülkede o ülkenin iç işlerine yönelik sivil nitelikli faaliyetlerin yürütülmesi veya yürütülmesinin desteklenmesi gibi hareketler dahi iç işlerine müdahale fiili olarak tanımlanmıştır.

Dostça İlişkiler Bildirisi bağlamında en önemli mesele, uluslararası toplumu oluşturan devletlerin egemenlik haklarını iktisadi, siyasi ve ideolojik alanlarda münhasıran kullanabilmeleridir. Söz konusu bildirinin 3. Kısmında *“Her Devlet, başka bir Devletin herhangi bir biçimde müdahalesi olmadan, kendi siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel sistemlerini seçmek konusunda vazgeçilemez bir hakka sahiptir.”* (Dostça İlişkiler Bildirisi 1970) ifadesi yer almaktadır. Bu noktada herhangi bir devletin, üretim tarzı veya birikim modeli bağlamında üretim araçlarının özel mülkiyetini lağvetmesi veya kamusal gerekçelerle sınırlandırması dahi iç işlerine yönelik müdahaleye zemin oluşturmamaktadır.

BM Antlaşması kuvvet kullanımını geniş ölçekte yasaklamıştır. (Hehir, 2010) Antlaşma çerçevesinde kuvvet kullanımı yasağının iki istisnası bulunmakta olup anılan istisnalar VII. Bölümde düzenlenmiştir. Birleşmiş Milletler Antlaşmasının VII. Bölümü "*Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler*" (Birleşmiş Milletler Antlaşması, 1945) biçiminde başlıklandırılmış olup ile kuvvet kullanma yasağının istisnası niteliğindedir. Kuvvet kullanma yasağının birinci istisnası BM Antlaşması'nın VII. Bölümü içerisinde düzenlenmiş Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler Başlığı altında düzenlenmiştir. Antlaşma 39. Maddesi'nde düzenlenen uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edilmesi veya bozulması durumunda gerekli önlemleri alma konusunda BMGK'nın yetkili olduğunu belirtmektedir.⁵ Antlaşmanın 41. ve 42. Maddesi ise 39. Madde çerçevesinde yetkilendirilen konseyin barışın korunması için alacağı önlemleri düzenlemektedir. 41. Madde askeri olmayan yaptırımları içermekte olup 42. Madde ise kuvvet kullanımını düzenlemektedir. Ancak 42. Maddenin lafzı, kuvvet kullanımını uluslararası barış ve güvenlik kavramı ile birlikte düzenlemektedir. Hehir; 1990'lı yıllara kadar anılan maddelerin insani müdahaleyi kapsamadığını belirtmektedir. (2010: 90) Danimarka Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (DIIA) SSCB'nin Kore Savaşı esnasında BMGK'yı boykot etmesi neticesinde BMGK'nın faaliyetlerini yürütememesi sebebiyle alınan BM Genel Kurulu 377 numaralı kararının⁶ insani müdahaleye dayanak olacak biçimde yorumlanamayacağını belirtmiştir. (DIIA, 1999: 86'dan aktaran Hehir, 2010: 88-89)

Kuvvet kullanma yasağının ikinci istisnasını ise Birleşmiş Milletler Antlaşması 51. Maddesi teşkil etmektedir. 51. Madde; "*Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hanel getirmez.*" (Birleşmiş Milletler Antlaşması 1945) biçiminde düzenlenmiş olup kuvvet kullanma hususunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin yetkisinin istisnasını tanımlamaktadır. 51. Madde üye devletlerin meşru müdafaa hakkını düzenlemekte olup meşru müdafaa konusunda üye devletin müdahale yetkisi tanınmaktadır. Yukarıda anılan Antlaşma

⁵ BM Antlaşmasının 24. Maddesi uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması görevini BMGK'ya devretmiştir.

⁶ Bkz. United Nations 377 (V) Resolution, Uniting for Peace (Erişim Tarihi: 25.04.2022) Erişim Adresi: [https://www.un.org/en/sc/repertoire/otherdocs/GAres377A\(v\).pdf](https://www.un.org/en/sc/repertoire/otherdocs/GAres377A(v).pdf)

maddeleri uyarınca uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanımının genel olarak yasaklandığını Antlaşma 42. ve 51. Maddelerinin istisna olduğu sonucuna varılabilir. Ertuğrul (2007:659)'un da belirttiği üzere hukukta istisnalar dar yorumlanmalıdır.

Bu noktada bazı yazarlar BM Antlaşmasının 51. Maddesinin insani müdahale için hukuki zemin oluşturduğunu öne sürmektedirler. (Chandler, 2006:162) Bu önermeye göre meşru müdafaa kavramı kendi hükümetlerince insan hakları ihlal edilen toplumlara kapsayacak biçimde genişletilebilecektir. (Wedgwood, 1999: 833'den aktaran Chandler, 2006: 162; Roberts, 1993: 435'den aktaran Chandler, 2006:162) Ancak Chandler meşru müdafaa'nın saldırıya uğrayan üye devlet tarafından yapılacağı belirtilmektedir.⁷ (2006:162) Başka bir tabirle 51. Maddede tanımlanan meşru müdafaa'yı gerçekleştirme yetkisine sahip olan hukuki özne saldırı altındaki üye devlettir. Başka bir tabirle; bir devletin meşru müdafaa hakkı, başka bir devletin kendi vatandaşlarına veya üçüncü bir devletin vatandaşlarına yönelik eylemlerine müdahale etmeye yönelik olarak genişletilemeyecektir.

Uluslararası Adalet Divanı'nın 1986 tarihli ABD'ye karşı Nikaragua Davası'nda verilen kararda; ABD'nin Sandinist Rejime karşı kontra grubuna verdiği desteğin Nikaragua'nın iç işlerine yönelik gerçekleşmiş hukuk dışı bir müdahale olduğu belirtilmiştir. (Özdemir, 2011: 72) Anılan kararda; bir devletin ordusu ile bir başka devlete yönelik olarak gerçekleştirdiği sınır ötesi harekâtın yanı sıra, bir devletin bir başka devlete karşı (ordu) benzeri ağırlıkta silahlı harekât düzenleyen gayrinizami kuvvetlerin ve ücretli askerlerin eylemleri de "*silahlı saldırı*" olarak kabul edilmiştir. (ICJ, 1986'dan aktaran Yılmaz ve Irk, 2015: 157) Yılmaz ve Irk; BM Antlaşması'nda silahlı saldırının yalnızca devlet menşeli olacağına dair herhangi bir ifade olmadığını, ifade çerçevesinde paramiliter veya muhalif grupların saldırılarının BM Antlaşması 51. Madde kapsamında meşru müdafaa hakkını doğuran silahlı bir saldırı niteliğinde kabul edilebileceğini belirtmişlerdir. (2015: 157) Sonuç olarak bir devletin bir başka devlete yönelik nizami veya gayri nizami saldırısı meşru müdafaa kapsamına girmediği takdirde silahlı saldırı fiilini teşkil etmektedir.

⁷ Bu noktada McDougal'ın hukuku bir süreç olarak politikanın parçası olarak kabul eden düşüncesi; Chandler'ın meşru müdafaa'nın ancak saldırıya uğrayan üye devlet tarafından gerçekleştirilebileceğine yönelik yorumunu mümkün kılmaktadır. McDougal; "...*hukuku bir süreç olarak değerlendirip politikanın parçası olarak...*" ele almaktadır. (Özdemir, 2011: 108) Bu bağlamda hukuk, "...*yorum aracılığı ile politik gerçekliğe dahil eder.*" (Özdemir, 2011: 108)

1.2.2. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü Çerçevesinde İnsani Müdahale

Uluslararası Adalet Divanı Statüsü 38. Maddesi, uluslararası hukukun normatif kaynakları açısından bir başka kaynaktır. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü 38. Maddesi, 1945 sonrası dünya düzeninde divanın önüne gelen uyuşmazlıkları çözerken uygulayacağı normları belirtir. 38. Madde aynı zamanda uluslararası hukukun asli ve tali kaynaklarını ve bunlar arasındaki ilişkileri yeniden biçimlendirmiştir. Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38.maddesi;

“1. Kendisine sunulan uyuşmazlıkları uluslararası hukuka uygun olarak çözmekle görevli olan Divan:

a. Uyuşmazlık durumundaki devletlerce açıkça kabul edilmiş kurallar koyan, gerek genel gerekse özel uluslararası antlaşmaları;

b. Hukuk olarak kabul edilmiş genel bir uygulamanın kanıt olarak uluslararası yapılageliş (teamül) kurallarını;

c. Uygar uluslarca kabul edilen hukukun genel ilkelerini;

d. 59. Madde hükmü saklı kalmak üzere, hukuk kurallarının belirlen de yardımcı araç olarak yargı kararlarını ve çeşitli ulusların en yetkin yazarlarının öğretilerini uygular.

2. Bu hüküm, tarafların görüş birliğine varmaları halinde, Divan’ın hakça ve eşitçe karar verme yetkisini zedelemesiz.” biçiminde düzenlenmiştir. Uygar uluslarca kabul edildiği halde hukukun genel ilkelerinin uluslararası hukukun asli kaynakları içerisinde düzenlenmesi Amerikan hegemonyasında gelişecek olan kolektif emperyalizm ile bağlantılıdır. Bu konu ileride tartışılacaktır.

38. Maddenin 1/a bendi, genel ve özel uluslararası antlaşmaları, uluslararası hukukun asli kaynakları arasında sıralamaktadır. Maddenin 1/b bendi örf ve adet hukukunu uluslararası hukukun asli kaynağı olarak betimlemiştir. Örf ve adet hukuku devletlerarası hukukta bulunan normatif düzenlemelerin aksine devletlerarası ilişkilerde gelişen teamül ve pratiklerle oluşmuştur. (Ertuğrul, 2007:661) Uluslararası örf ve adet hukuku sözleşme içerisinde “*genel uygulama*” olarak ifade edilmektedir. (Ertuğrul, 2007:661) Uluslararası teamül hukuku içerisinde var olan bir yapılageliş kuralı maddi ve psikolojik olmak iki unsurdan oluşmaktadır. (Pazarcı, 2016: 104) Yapılageliş kurallarının birinci unsuru, aynı

koşullarda “birörnek” davranışların sürekli bir biçimde tekrarlanması suretiyle uygulanmasıdır. (Pazarcı, 2016: 104-105) Litaretürde “*opinio juris*”⁸ olarak tanımlanan ikinci unsur ise uluslararası alanda sürekli biçimde tekrar eden “birörnek” davranışların hukukun gereği olarak zaruriyetine duyulan inancın varlığıdır. (Pazarcı, 2016: 106)

1945-1990 arası dönemde Birleşmiş Milletler içerisinde bulunan üye ülkeler incelendiğinde insan hakları ve insani müdahalenin genel uygulamaya dâhil edilmesini sağlayacak bir konsensus ortamının oluşması mümkün değildir. Zira BM Antlaşması çerçevesince kuvvet kullanımına ilişkin izin verilen meşru müdafaa hakkı dahi oldukça dar yorumlanmaktadır. 1949 tarihli Korfu Kanalı Davası’nda (SSCB’nin küresel bir güç olarak Batı Bloğu karşısında var olduğu bir dönemde) İngiltere Arnavutluk karasularına mayın temizlemek için girmiş ve bunu meşru müdafaa hakkı kapsamında olduğunu iddia etmiştir. (Pazarcı 1989: 25) Uluslararası Adalet Divanı, bunun açık bir biçimde kuvvet politikası olduğunu, toprak bütünlüğü ilkesinin ve iç işlerine karışmama ilkesinin ihlali kapsamına girdiğini belirtmiş ve İngiltere’nin savunmasını dikkate almamıştır. (Pazarcı 1989: 25)

Litaretürdeki bazı yazarlar insani müdahalenin uluslararası hukukun teamüllerine dayalı olduğunu öne sürmektedirler. Acet (2017: 449); insani müdahalenin uluslararası hukukta normatif olarak düzenlenmediği gerekçesiyle bir doktrin olduğunu, ancak güncel uygulamalar neticesinde insani müdahalenin doktrinden teamüle doğru evrildiğini ifade etmektedir. Öte yandan Byers, insani müdahalenin uluslararası hukuk alanında yazılı biçimde yer almamasına rağmen birçok defa uygulanmış olmasını geliştirmekte olan bir teamül olarak kabul etmektedir. (2003: 158’den aktaran Acet: 2017: 450). Wedgwood ise insani müdahalenin uluslararası hukuk teamüllerinde var olduğunu belirtmektedir. (Chandler, 2006: 164) Wedgwood; Vietnam’ın Kamboçya’yı işgal ederek Pol Pot rejimine son vermesi, Tanzanya’nın Uganda’yı işgal ederek Idi Amin rejimine son vermesi ve Hindistan’ın Bangladeş bağımsızlığı için Doğu Pakistan’ı işgal etmesi gibi olaylarda insancıl sebebin anılan işgalleri meşrulaştırdığını öne sürmektedir. (1999:833’den aktaran Chandler, 2006: 164) Öte yandan Roberts; ABD’nin 1983 tarihinde BMGK yetkilendirmesi olmaksızın Grenada’yı işgal etmesini yine insani

⁸ Pazarcı (2016: 106); psikolojik öge olan *opinio juris*’in varlığından söz edilebilmesi için soyut bir inancın yeterli olmadığını, taraflar için hak ve yükümlülük doğuran bir inanç olması gerektiğini belirtmektedir.

müdahale olarak değerlendirmektedir. (1999: 60'tan aktaran Chandler, 2006: 164) Ancak Vietnam, Tanzanya ve Hindistan'ın anılan ülkelere yönelik gerçekleştirdiği müdahalelerin insan hakları temelli olarak değerlendirilmesi oldukça güç olup müdahalede bulunan devletlerin güçlü ulusal çıkarları olduğunu ifade edilebilir (Chandler, 2006: 164) Grenada örneğinde ise ABD, gerçekleştirdiği müdahalenin komünizm tehdidine yönelik olarak gerçekleştirdiğini açıklamıştır. (Roberts, 1999: 60'dan aktaran Chandler, 2006: 164) Ayrıca uluslararası kamuoyunun Grenada müdahalesi hakkındaki tutumu ABD'nin aleyhine olmuştur. Zira BM Genel Meclisi 108 oya karşı 9 oyla müdahaleyi kınamış ve hukuk dışı olduğunu beyan etmiştir. (Chandler, 2006: 164)

1945-1990 arası dönemdeki uluslararası toplumun farklı üretim tarzlarına ve farklı birikim modellerine sahip ülkelerden meydana geldiği düşünüldüğünde bütünlüklü bir uluslararası teamül hukukunun oluşması oldukça güçtür. Anılan üretim tarzı ve birikim süreci farklılıkları 3 bloklu (Amerika Birleşik Devletleri Hegemonyasında Birinci Dünya, SSCB'nin hegemonyasında İkinci Dünya ve bu iki bloktan farklı olarak karma üretim tarzlarını veya istisnai birikim modellerini içeren Üçüncü Dünya) dünyanın hukuk sistemlerinin ve uluslararası hukuka yönelik bakış açılarının farklı olmasına neden olmaktadır. Verilen örnek üzerinden ilerlenecek olursa Birinci Dünya özel mülkiyeti ve mülkiyet hakkını vazgeçilemez, temel bir insan hakkı olarak kabul etmiştir. İkinci Dünya ise özel mülkiyeti ve mülkiyet hakkını sosyalist üretim tarzı açısından temel bir insan hakkı olarak kabul etmemektedir. (Evans, 1996) İnsani müdahalenin insan hakları ile sahip olduğu ilişki göz önüne alındığında, farklı üretim tarzlarına sahip olan devletlerin insan haklarına ve hakkın hangi koşullar halinde ihlal edildiğine ilişkin konsensus sağlaması mümkün değildir. Yukarıda da anıldığı üzere hakkın içeriği ve biçimi (hangi toplumsal ilişkiyi nasıl bir lisanla hangi kavram veya kavram setleri ile birlikte hangi açıdan düzenlediği ve anılan düzenlemenin uygulanma şekli) verili toplumsal ilişkilerce (üretim tarzı, siyasal ideolojik yapı) belirlenir. Öte yandan 1945-1990 arası dönemde Birinci Dünya'nın da insani haklarına ilişkin müdahaleci bir perspektife sahip olduğunu öne sürmek oldukça güçtür. Chandler (2006: 165); 1990'lı yılların başlangıcına dek insan haklarının soyut biçimde desteklenmesine rağmen devletlerin veya uluslararası kurumların insan hakları gerekçesiyle askeri müdahaleye olumsuz yaklaştığını aktarmaktadır.

Uluslararası Adalet Divanı 1986 yılında görülen ABD – Nikaragua davasındaki kararında; ABD'nin Nikaragua'da insan haklarına ilişkin duruma dair kendi takdirinin olabileceğini ancak bu doğrultuda güç kullanımının insan haklarını gözetmenin doğru bir yöntem olmadığını belirtmiştir. (DIIA, 1999: 89'dan aktaran Hehir, 2010: 89) Öte yandan yine 1986 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın insani müdahaleye ilişkin mütalaası insani müdahalenin hukuki dayanağa sahip olmadığını belirtmektedir. (Hollbrook, 2002'den aktaran Hehir, 2010) Ayrıca günümüzde dahi Çin, Rusya ve Hindistan gibi ülkeler ile birlikte birçok Üçüncü Dünya ülkesi de insan hakları ihlallerine karşı insani müdahale faaliyetine karşı çıkmaktadırlar. (Ertuğrul, 2007:662) Divan Statüsünün yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla uluslararası hukukun asli kaynakları içerisinde gerek yürürlükteki somut norm gerekse uluslararası teamüller bağlamında insani müdahale kavramına yorum yoluyla ulaşılamamaktadır. Bu durum, anılan dönemin uluslararası hukukunun mahiyetinden olduğu kadar dönemin politik konjonktüründen de kaynaklandığı öne sürülebilir.

1.2.3. İnsani Müdahale ve Radbruch Formülü

Radbruch Formülü; 1945-1990 arası dönemin uluslararası hukukunda insani müdahale kavramına yönelik dikkate değer bir yorum yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı esnasında Nazi görevlilerinin çeşitli topluluklara yönelik gerçekleştirdiği fiillerin Nazi Almanyası kanunlarına göre hukuka aykırı olmaması, failerin savaş sonrasında yargılanmalarına ilişkin önemli soru işaretleri yaratmıştır. Bu noktada Nazilerin işledikleri fiillerin suç olarak değerlendirilip değerlendirilmemesi dönemin mevcut pozitif hukukun çözemeyeceği bir sorun olarak belirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında yürürlükte bulunan uluslararası antlaşmalar; yalnızca antlaşma kapsamında düzenlenmiş savaş suçlarını⁹ işleyen Nazi askerlerinin

⁹ Dönemin uluslararası antlaşmaları çerçevesinde düzenlenmiş savaş suçları; batan gemiden kurtulan askerlerin makinalı tüfek vasıtasıyla taranması, savaş esirlerine işkence edilmesi gibi fiillerdir. (Overy, 2003: 2) İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü sırada bu suçları işlememiş Nazi askerlerini veya Nazi politikacılarını savaş başlatma suçundan yargılanmaları dönemin mevcut uluslararası antlaşmaları çerçevesinde mümkün değildir. (Overy, 2003: 2) 1864 tarihli Birinci Cenevre Sözleşmesi yalnızca kara savaşı halindeki silahlı kuvvetlerin, yaralıların ve hastaların durumlarını düzenlemektedir. (ICRC, t.y.) 1899 tarihli Lahey Deklarasyonları ise boğucu gaz ve genişleyen mermi kullanımına ilişkin hükümler içermektedir. (ICRC, t.y.) İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte savaşa ilişkin olarak akdedilmiş

yargılanabilmesine imkân tanımaktaydı. (Overy, 2003: 2) Zira bu dönem içerisinde yürürlükteki antlaşmaların yasakladığı fiilleri işlemeyen Nazi askerlerinin veya Nazi politikacılarının yargılanmaları mümkün değildi. (Overy, 2003: 2) Overy; -dönemin uluslararası hukuk anlayışı içerisinde-¹⁰ savaşın hukuken tarafsız bir pozisyonda görüldüğünü, savaş açmanın suç olarak düzenlenmediğini belirtmektedir. (2003: 15) Öte yandan Nürnberg yargılamalarından önceki süreçte uluslararası teamül hukukunda da savaş açmak hatta saldırganca savaş başlatmak (*waging an aggressive war*) suç olarak görülmemektedir.¹¹ (Stephen, 2008: xiii) Bu noktada savaşa ilişkin olarak İkinci Dünya Savaşı'na kadar düzenlenmiş uluslararası antlaşmaların savaş başlatmaya ilişkin genel bir yasaklama içermediği, yalnızca savaş esnasında uygulanacak kuralları dar bir biçimde düzenlediği öne sürülebilir. Nazi görevlilerinin yargılanmasına ilişkin ikinci sorun ise Nazi Almanya'sı sınırları içerisinde kalan ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Naziler tarafından işgal edilen bölgelerdeki çeşitli halklara yönelik işlenen fiillerdir. Overy (2003:15); Nazi hükümetinin kendi halkına (Yahudiler, Çingene vb.)¹² yönelik eylemlerinden dolayı yargılanmasının uluslararası hukuk ilkelerinden devletlerin iç işlerine karışmama ilkesine aykırılık teşkil ettiğini belirtmektedir. Öte yandan Nazi görevlilerinin anılan topluluklara yönelik olarak uyguladıkları fiiller de işlendikleri esnada suç olarak tanımlanmamışlardır. (Parlak, 2015)

Nazi görevlilerinin - İkinci Dünya Savaşı esnasında uluslararası antlaşmalar tarafından düzenlenmiş olan savaş suçlarını işlesin ya da işlemesin¹³ - yargılanması fikri savaşın son evresinde ortaya çıkmış bir fikirdir.¹⁴ (Overy, 2003) Nürnberg yargılamalarında Nazi görevlilerinin yargılandığı suçlardan “barışa karşı suçlar” ve “insanlığa karşı suçlar”

uluslararası antlaşmalar veya deklarasyonlar gemi hastaneleri, düşman ticaret gemileri, savaşta esnasında tarafsız güçleri, denizaltı mayınları gibi spesifik konuları düzenlemiştir. (ICRC, t.y.)

¹⁰ Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

¹¹ Stephen (2008: xiv) ; Nürnberg yargılamalarına dek savaşa ilişkin uluslararası kuralların büyük ölçüde savaş esnasında tarafların riayet edeceği düzenlemeler olduğunu belirtmektedir.

¹² Parantez içi kısım tez çalışmasının yazarının eklemesidir.

¹³ Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

¹⁴ Nazi görevlilerinin yargılanmasına ilişkin yukarıda anılan hukuki engeller müttefiklerin yargılamanın mahiyetine ilişkin farklı düşünceler geliştirmelerine sebep olmuştur. İngilizler, yargılama engelleri nedeniyle herhangi bir muhakeme yapılmamasını, yüksek görevlerde bulunan Nazi görevlilerinin yakalandıkları takdirde yargısız biçimde infaz edilmeleri gerektiğini öne sürmüştür. (Overy, 2003: 3) ABD'de ise dönemin başkanı Franklin Roosevelt ve ABD Hazine Bakanı Henry Morgenthau İngiltere'nin argümanını desteklerken ABD Savaş Bakanı Henry Stimson ise “batı tarzı adalet anlayışını” yansıtan bir yargılama yapılması gerektiğini belirtmiştir. (Overy, 2003: 4) Overy; ABD Savaş Bakanlığı'nın “Hitler gibi bir kişi için dahi olsa demokratik bir adalet anlayışını sergilemenin Müttefiklerin savaş amaçları için önemli olduğu” düşüncesine sahip olduğunu ifade etmektedir. (2003:4-5)

yalnızca Nazi görevlilerinin fiillerini kapsayacak biçimde, yargılamalardan hemen öncesinde teorize edilmiştir. (Overy, 2003) Öte yandan mahkemede kimlerin yargılama kapsamına dâhil edilip edilmeyeceği hususu dahi mahkemede görev alacak savcılık makamlarının oluşturulmasından sonra tartışılıp karara bağlanmıştır. (Overy, 2003) Bu noktada bazı yazarlar Nürnberg yargılamalarını deneysel olarak tanımlamaktadırlar. (Bkz. Overy, 2003: 28; Maley, 2008: 11; Aarons, 2008: 70) Zira yalnızca mağlup olan devletlerin görevlilerinin yargılanmış olmaları, mahkemenin galip devletlerce oluşturulması, kanunilik prensibine ve doğal hakim ilkesine aykırılık gibi sebeplerle eleştirilmiştir. (Parlak, 2015)

Nürnberg Mahkemeleri, uluslararası hukukta yeni bir dönemin başlangıcı olarak nitelendirilebilir. Mahkemenin düşünsel bağlamda merkeze aldığı asıl amaç; yargılama esnasında mevcut olan uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde bir karar vermek değil, uluslararası alanda yeni kurallar yaratmak ve insan haklarına ilişkin üzerinde mutabakata varılmış yeni sınırlar çizmek olmuştur. (Overy, 2003: 23) Stephen (2008, xiv); yargılamaların, uluslararası hukukta kabul gören sınırsız ulusal egemenlik anlayışını sona erdiren önemli bir nokta olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan bireysel anlamda ceza sorumluluğu uluslararası ceza hukuku alanına Nürnberg yargılamalarından sonra dâhil olmuştur. (Clapham, 2003: 33) Zoller; kişilerin uluslararası hukuk alanına hukuki özne olarak dâhil edilmesi bağlamında bireysel sorumluluğun uluslararası ceza hukukuna dâhil olmasını -dönemin- klasik uluslararası hukuk anlayışından radikal bir kopuş olarak nitelendirmektedir. (Zoller, 1990'dan aktaran Kelly ve McCormack, 2008: 102)

Gustav Radbruch bu noktada hukuka aykırı fiilin bulunmadığı yerde muhakeme yapmak isteyen devletlerin hedefleriyle paralel bir yorum üretmiştir. Radbruch; bu yorum vasıtasıyla pozitif hukuk ve yeni bir doğal hukuk anlayışıyla Nazilerin işledikleri fiillerin suç olarak nitelendirilebileceğini öne sürmüştür. (Balan, 2018; Kühl, 2012) Radbruch Formülü pozitif hukukun içermesi gereken hukuki değer olan adaletten yoksun olması durumunda ve bu yoksunluğun tahammül edilemez bir noktaya ulaşması durumunda mevcut hukukun ihlalleri gerçekleştiren personeli korumayacağını belirten bir düşüncedir. (Radbruch 1998'den aktaran Balan, 2018) Formül; tahammül edilemezlik ve aşikar olma/belirginleşme olarak iki farklı versiyona sahiptir. (Kühl, 2012: 372) Tahammül edilemezlik versiyonunda, pozitif hukukun, içerik bakımından adaletsiz ve

amaca uygun olmasa bile, yine de öncelikli olması gerektiğini; ancak pozitif yasanın adaletle olan çelişkisinin tahammül edilmez bir noktaya ulaşması halinde, “*kanunun “doğru olmayan hukuk” olarak adaletle boyun eğeceği*” belirtilmektedir. (Kühl, 2012: 372-373) Tahammül edilemezliğin keskin sınırlarla belirlenemediği durumlarda ise aşikar olma/belirginleşme versiyonunda ise “*adaletin çekirdeği olan eşitliğin pozitif hukuk tarafından bilinçli bir biçimde inkâr edilmesinin*” hukukun kendi özünden yoksun kalmasıyla sonuçlanacağını ve bu nedenle hukuk olarak değerlendirilemeyeceğini öne sürmüştür. (Kühl, 2012: 373)

Nazi Almanya’sının savaş öncesinde ve özellikle savaş esnasındaki fiillerinin yargılanması, galip kapitalist devletler açısından büyük zorluklar yaratmıştır. Yine kategorik olarak burjuva hukuk sistemlerine ait olan kanunilik ilkesi, yürürlükteki normu uygulayıcısı açısından bağlayıcı kılmaktadır. Bu kapsamda Radbruch; adalet, adaletin çekirdeği, eşitlik gibi değer yüklü kavramları verili bir sonuca ulaşmak için kullanmaktadır. Çizilen çerçevede Gustav Radbruch ürettiği formül ile Nazi Almanyası devlet görevlilerinin kanunilik ilkesini aşmadığı varsayılan bir yöntem doğrultusunda yargılanabilmesini keşfetmiştir. Ancak buradaki “*keşif*” basit bir fikir yürütmenin ötesinde kapitalizmin ekonomik ve toplumsal açıdan girdiği krizlerde taşıyıcılarının mevcut yapısal sınırların izin verdiği ölçüde krizi aşma girişimleri olarak tanımlanabilir. (Özdemir, 2013) Bu durum Radbruch’un kanunilik ilkesini ihlal etmeden yargılamanın mümkün hale gelmesini formüle etme çabasını da anlamlandırmaktadır. Hukuki söylemin bir taşıyıcısı olarak kanunilik ilkesinin yargılamalar bakımından etkisiz hale getirilmesi, hem hukukun ve hukuka ilişkin söylemin gerektirdiği asgari iç tutarlılık açısından hem de söylemin taşıyıcısının kategorik olarak benimsediği ideolojik değerler açısından sorunludur. Hukukun hem uyulan hem de uyulmayan kuralları içeren bir kurallar sistemi olması, sistemin tüm kuralları arasında bir tutarlılığı gerektirmektedir. (Althusser, 2005: 80) Buradan hareketle Althusser; bir hukuk kuralının bir diğerinden daha yararlı olduğunun ileri sürülebilmesi halinde birinci kuralın etkisinin ikincisini yok edeceğini belirlemekte ve bu nedenle hukukun tüm iç çelişki olasılığını yok etmesi gerektiğini ifade etmektedir. (2005: 80) Zira Radbruch Formülünün içerdiği tahammül edilemezlik ve aşikar hale gelme kriterleri, pozitif hukukun son kertede ortadan kalkacağını öne sürmektedir. Buradan hareketle pozitif hukukun kural, formülün uygulanmasının ise son noktada uygulanacak bir istisna hali olduğu ileri sürülebilir. Nazi Almanyası döneminin

kanunları da bu perspektif içerisinde istisna hali olarak yorumlanmıştır. Radbruch Formülü doğrultusunda, Nazi Almanyası kanunlarının içermesi gerektiği varsayılan adalet ve eşitlik ilkelerinden yoksun olduğu için hukuk niteliğini kaybettiği öne sürülmüştür. (Balan, 2018: 84)

Radbruch Formülü yalnızca Nürnberg Yargılamalarında bir ilke olarak benimsenmekle kalmamış ve formül akabinde *Tokyo Uluslararası Uzak Doğu Askeri Mahkemesinde*¹⁵ ve sonrasında Demokratik Alman Cumhuriyeti (Doğu Almanya) ile Federal Almanya'nın (Batı Almanya) birleşmesini takiben Demokratik Alman Cumhuriyeti askerlerinin sınırı illegal biçimde geçmek isteyen vatandaşlarına yönelik eylemlerinin de yargılanmasında kullanılmıştır. (Kühl, 2012: 369) Demokratik Alman Cumhuriyeti sınır kanunlarını uygulayan personele yönelik yapılan yargılamalarda Federal Yüksek Mahkeme; Radbruch Formülü'nün uluslararası insan hakları sözleşmeleriyle beraber ele alınması gerektiğini belirtmiştir. (Kühl, 2012: 374) Anılan doğrultuda Kühl; uluslararası insan hakları metinlerinin, insan hakları ile seyahat özgürlüğünün ilişkisini vurgulaması bakımından Radbruch Formülündeki adalet olgusunu somutlaştırdığını öne sürmektedir. (2012: 374)

Radbruch Formülü; bir ulus devletin kanunları doğrultusunda hareket eden personelin, o ulus devletin kanunlarının yok sayılması suretiyle yargılanabilmelerinin ve cezalandırılabilmelerinin önünü açmaktadır. Egemen bir devletin kanunlarının, formülün merkezine aldığı adalet ve eşitlik gibi değerleri içerdiği ölçüde geçerli olacağının öne sürülmesi, formülü devlet egemenliği çerçevesinde de ele almayı gerektirmektedir. Bir devletin kanunlarının hangi değerleri hangi ölçüde içereceği meselesi devletin egemenliğine ilişkin bir meseledir. Bu noktada bir devletin hukukunun belirli değerleri içermemesi durumunda geçersizleşeceğinin kabulü, ulus devlet egemenliğinin ve devlet biçiminin dönüşümüne yönelik izler içermektedir. Bir devletin kamu personellerinin yine o devletin kanunları doğrultusunda işledikleri fiillerden dolayı başka bir devlet ya da üst bir mahkeme tarafından yargılanabilmesi, devletlerin iç hukuklarını düzenleme konusundaki egemenlik sınırlarının dönüşümüne işaret etmektedir. Demokratik Alman

¹⁵ Tokyo Uluslararası Uzak-Doğu Askeri Mahkemesi Kuruluş Şartı'nın 5/2-c bendi Nürnberg Mahkemeleri Şartında yer alan kanunilik ilkesinin koruyuculuğunun yok sayılmasına ilişkin hükmü kabul etmektedir. (Bkz. Balan, 2018)

Cumhuriyeti personeline yönelik yapılan yargılamalarda, Radbruch Formülündeki adalet ilkesinin seyahat özgürlüğü ve insan haklarıyla somutlaştırılması; burjuva liberal hukuk sistemlerine sahip olmayan devletlerin hukuklarının formül çerçevesinde meşru kabul edilmeyebileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Radbruch Formülünün uluslararası hukuk açısından en önemli özelliği uluslararası hukuk normlarının tabii hukuka atıf yapması ve bu yolla hukuk ile adalet arasında bir ilişki olması gerektiğinin ön kabulüdür. Formül; hukukun yalnızca normlardan ibaret olmadığına, hukukun özü itibarıyla adaleti sağlaması gerektiğine, hukukun hukuk olabilmesinin şartının adalet olduğuna yönelik ön kabullere sahiptir. Anılan düşünce kendisini iki önemli uluslararası hukuk metninde sergilemektedir. Bunlardan birincisi Uluslararası Adalet Divanı Statüsü 38. Madde 1/c bendi olup diğeri ise Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 7/2'dir. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü 38. Maddesi 1/c bendinin uluslararası hukukun kaynakları açısından farklı bir önemi bulunmaktadır. 38. Madde 1/c bendi "*Uygar uluslarca kabul edilen hukukun genel ilkelerini*" uluslararası hukukun asli kaynakları arasında kabul etmiştir. İlgili maddenin bendinde kayda değer olan husus bendin uluslararası hukukta normatif yahut teamül biçiminde bulunan normların haricinde bir alana işaret etmesidir. Öte yandan Radbruch Formülünün izlerinin bulunduğu bir diğer norm olan AİHS 7/2. Maddesi de "*Bu madde, işlendiği zaman uygar uluslar tarafından tanınan genel hukuk ilkelerine göre suç sayılan bir eylem veya ihmalden suçlu bulunan bir kimsenin yargılanmasına ve cezalandırılmasına engel değildir.*" biçiminde düzenlenmiştir. Bu bağlamda Radbruch Formülü insan hakları ihlallerinde *kanunilik ilkesinin ihlalini meşrulaştırırken* bu meşruluğun İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin uluslararası hukuk metinlerine (Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi vb.) sirayet etmesine neden olmuştur. (Balan, 2018: 85)

Radbruch Formülü ve taşıdığı insan hakları söyleminin önemi; hukuki pozitivizm ile tabii hukuk anlayışının taban tabana zıt söylemler olmadığı ve belirli sorunların çözülmesi, krizlerin aşılması veya ihtiyaçların karşılanması amacıyla birbirine içkin olarak da keşfedilebilecekleri noktasındadır. Nitekim Kelsen'in monist¹⁶ uluslararası hukuk teorisi

¹⁶ Monist teori; dünya üzerinde varolan hukuk düzeninin tek bir düzen olduğunu, uluslararası hukukun ve devletlerin iç hukuklarının aynı düzenin parçaları olduğunu ifade etmektedir. Kelsen'in monist teorisi ise

de söz konusu birlikteliği farklı mecradan gerçekleştirmiştir. Kelsen'in monist-normativist teorisi, uluslararası hukukun iç hukuka üstünlüğünü, doğal hukuka atıf yapmaksızın öne sürmektedir. Radbruch Formülü'nün etkisiyle kodifiye edilmiş uluslararası hukuk normlarında (UADS 38/1-c ve AİHS 7/2) kanunilik ilkesinin pozitif hukuk – tabii hukuk ekseninde yorumlanmasının ötesinde önem arz eden bir başka nokta bulunmaktadır. Madde lafzında yer alan uygar ulusların hangi uluslar oldukları ve anılan ulusların tanıdıkları ya da benimsedikleri genel hukuk ilkelerinin hangi ilkeler olduğu sorularının hukuki pozitivizm - tabii hukuk anlayışı ikiliğiyle yanıtlanması oldukça güçtür.

İlk olarak uygar uluslar kavramı mefhum-u muhalifinden de anlaşıldığı üzere uygar olmayan ulusları da verili kabul etmektedir. Bu tutum 19. Yüzyıl'da pozitivizm merkezli uluslararası hukukun verili kabul ettiği Avrupa-merkezci¹⁷ medeni – gayri medeni ayrımının modern bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. Yüzyıl uluslararası hukuku, ülkeleri medeni ve gayri medeni olarak tasnif etmiş, yalnızca medeni olarak tasvir edilen ülkeleri egemen olarak kabul etmiştir. (Anghie, 2004: 63) Yine bu dönemde uluslararası hukukun sadece medeni devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde bağlayıcı olduğu kabul edilmiş ve gayri medeni devletlerin uluslararası hukuk alanının dışında olduğu kabul edilmiştir. (Anghie, 2004)

Uygar olarak betimlenen uluslar, hukuki bağlamda tahdidi biçimde sayılamalarına rağmen bu ulusların kapitalizmin gelişmiş olduğu burjuva liberal devletler olduğu ve bu uluslarca kabul gören genel hukuk ilkelerinin ise bu ülkelerde gelişen hukuk sisteminin ilkeleri olduğu açıktır. Kapitalist devletlerin kabul ettikleri hukuk genel ilkeleri de tabii olarak kapitalist toplumsal formasyonun içerisinde kurulan ilişkilerinin belirleniminde olacaktır. Anılan uluslararası hukuk metinleri içerisinde yer alan, gelişmiş kapitalist devletlerin burjuva liberal hukuk ilkelerine yapılan atıf, uygar olmadığı kabul edilen

litaretürde normativist görüş olarak olarak nitelendirilmektedir. Kelsen'in normativist görüşüne göre uluslararası hukuk, ahde vefa ilkesi nedeniyle iç hukuka üstün olmaktadır. Uygulamadaki uluslararası hukukun varlığı ancak ve ancak uluslararası hukukun iç hukuka üstünlüğü ile açıklanabilecek bir durumdur. Bu düşünceye göre uluslararası hukuk, birbirleri ile çatışan -birbirine eşit- iç hukuk sistemlerinin çatışmalarının giderilmesini ve bu hukuk sistemlerinin düzenlenmesini sağlayan üstün bir hukuk olmalıdır. (Pazarcı, 2016: 19-20)

¹⁷ Avrupa-merkezcilik; Avrupa dışı toplumların Avrupalılar tarafından geliştirilen örf, adet, kültür, değer ve normlara göre değerlendirilmesi olarak nitelendirilebilir. Avrupa eksenli bir kültürcülük biçiminde de tanımlanabilir. (Bkz. Amin, 2018)

devletlerin uluslararası alanda “*anti-sosyal*” olarak itham edilmesini kolaylaştırmaktadır. (Balan, 2018: 87) Bu noktada uygar ulusların genel hukuk ilkelerinin uluslararası hukukun temel kaynakları arasında yer alması, BM Antlaşması giriş kısmında bulunan büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine yapılan vurgu ile çelişmektedir. Zira BM Antlaşması 2. Maddesinde düzenlenmiş olan Devletlerin Egemen Eşitliği ilkesi hiçbir devletin bir diğerine karşı üstün olmadığını da ifade etmektedir. (Öztürk, 2017: 45)

SSCB’nin dağılmasını izleyen süreçte oluşan yeni uluslararası konjonktür içerisinde küresel kapitalizme entegre olamayan veya bu hususta direnen devletler başarısız devlet, haydut devlet biçiminde tanımlanmışlardır. (Özdemir, 2014) Bu bağlamda, insani müdahaleyi söylem ve ideolojiden bağımsız olarak, salt bir uluslararası hukuk meselesi olarak ele almak mümkün gözükmemektedir. Normlar, teamüller veya ilkeler hukukun bir parçası oldukları kadar hukuki söylem ve bu söylemin içerisinde farklı söylemlerle de belirlenen olgulardır. Bu nedenle normların tekabül ettiği ilişkinin çözümlenmesi bakımından normatif hukukun incelenmesi hukuka ilişkin söylemin incelenmesi olmaksızın eksik kalacaktır.

1.3. BİR SÖYLEM OLARAK İNSAN HAKLARI

Hukukun üretim ilişkilerinin işletilmesindeki rolü, onu “*hukukun kerameti kendinden menkul*” bir olgu olarak değil, kapitalist üretim ilişkileri ve içinde yer aldığı iktisadi siyasi ve ideolojik yapı ile birlikte ele almayı gerektirmektedir. (Özdemir, 2015) İnsan haklarının ve insani müdahalenin hukuk ve anılan diğer yapılar ile birlikte değerlendirilmesi, kavramların tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümü anlamak açısından önemlidir. Özdemir (2008: 181); “*kapitalizmin kendi tarihi boyunca değişmez dinamiklere bağlı olarak sabit bir ilişkiler seti oluşturmadığını*” ifade ederek kapitalist hukukun dönemselliğini vurgulamaktadır. Özdemir (2008: 182); yine anılan doğrultuda hukuki ideolojinin büyük öznesinin hak süjesi olarak seslenilen öznelerle yönelik çağrısının¹⁸ dönüşümünü incelenmesi gereken bir konu olduğunu belirtmektedir. Bu

¹⁸ Althusser (2017); her ideolojinin ancak bir özne yoluyla ve özneler için var olduğu tezinden hareketle ideolojinin büyük özne vasıtasıyla somut bireyleri özneler olarak çağırdığını ve onları öznelere dönüştürdüğünü belirtmektedir. Bu konu aşağıda yer alan İdeoloji ve Söylem başlığı altında incelenecektir.

noktada hukuka içkin kavramlar olarak insan haklarının ve insani müdahalenin de evrensellik değil dönemsellik özelliği göstermesi beklenmektedir.

İnsan haklarının ve insani müdahalenin salt bir uluslararası hukuk meselesi olarak yorumlanması oldukça güçtür. Zira Althusser hukukun hem devlet aygıtına hem de devletin ideolojik aygıtları alanına dahil olduğunu belirtmektedir. (Althusser, 2017: 51) İnsan hakları ve insani müdahale hukukun normatif yönüyle ilgili olduğu kadar atıfta bulunduğu adalet, eşitlik, hak, özgürlük gibi ilke ve değerler çerçevesinde hukuki ideolojiyle de ilişkilidir. Bu bağlamda insan hakları ve insani müdahalenin söylem bakımından incelenmesi gerekmektedir. Meselenin incelenmesi için öncelikle ideolojinin, söylemin ve sonrasında bir söylem olarak insan hakları ve insani müdahalenin ne olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Ancak bilhassa ideoloji ve söylem alanlarının oldukça geniş çalışma alanları olması, yapılacak tanımlama girişimini yalnızca çalışmanın konusu olan insan hakları ve insani müdahale ile sınırlı tutulacaktır.

1.3.1. İdeoloji ve Söylem

İdeolojinin başlıca bir tanımının yapılması oldukça zordur. Her şeyden önce ideolojinin anlamı veya niteliği farklı söylemler içerisinde farklı anlamlar kazanmaktadır. Eagleton (2015a: 18); ideolojinin tanımı üzerinde farklı söylemlerden kaynaklı 16 farklı çerçeve tanım tespit etmiştir. Sıralanan bu tanımlar birbiriyle uyumlu içeriklere sahip olmaktan oldukça uzaktır. Nitekim bazı tanımlar gösterge, iletişim ve anlam gibi kavramlara, bazı tanımlar egemenlik, siyasa ve sınıf gibi kavramlara bazıları ise toplumsal yaşam, değerler, inançlar ve eyleme işaret etmektedir. (Naess, 1956: 143'ten aktaran Eagleton, 2015a: 18) Öte yandan tanımların birçoğu yapılan diğer tanımları ve bu tanımların içeriklerini dışlayıcı bir doğaya sahiptir. (Eagleton, 2015a: 18) Yapılan ideoloji tanımları merkezine aldığı öğeler kadar dışladığı öğelerce de belirlenir. Örneğin belirli bir söylemin ideoloji tanımı "*anlamsal(semiyotik)kapanım*" olduğunda üretim ilişkileri veya sınıf gibi kavramlar kısmen ya da tamamen ideolojinin konusunun dışında kalacaktır. (Eagleton, 2015a: 18)

İdeolojiyi tanımlama girişimde bulunan söylemler; ideolojiyi kendilerine özgü söylemler ve kavramlarla (hegemonya, maddi pratik, ide, üstyapı, bilinç, sınıf vb.) tanımlamaya

çalışacağından bahsedilen tanımlamaya yardımcı kavramların ve kavram setlerinin de mahiyeti tartışmaya açık olacaktır. Özetle; ideolojinin hem içerik hem de biçim bağlamında tanımı onu açıklamaya çalışan ideolojiden ayrı tutulamayacaktır. İdeolojiyi tanımlama girişiminde bulunacak tüm söylemlerin belirli aksiyom, kavram veya kavram setlerini ön varsayılan anlamlarla kullanacağı ve bu doğrultuda bir ideolojiyi içereceği varsayılır ise yapılmaya çalışılacak tüm ideoloji tanımları en basit tabir ile ideolojik olacaktır. Tanımlamanın yapılabilmesi için tarihsel çözümlene yoluna gidilebilir. Bunun için terimi ilk kullanan Destutt de Tracy'ye dönülebilir. Destutt de Tracy, ideoloji kavramını fikirleri inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlamıştır. (Soran ve Özdemir, 2013: 30) Bugün için fikirlerin / idelerin bilimi gibi bir uğraş anlamsız olsa da ideolojinin “*fikirler ile ilgili olan*” bir disiplin olarak ele alınması mümkündür. (Soran ve Özdemir, 2013: 30)

Marx'a göre insanlar geçim araçlarını üretmeye başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan ayırt etmişlerdir. (Marx ve Engels, 1999: 65) Bu durumda üretim ilişkileri, insanlık tarihini başlatan bir olgu olarak görülebilir. Geçim araçlarını üreten insan toplumsal bir varlık olduğunun farkındalığına ulaşmıştır. İnsanlar geçim araçlarını üretirlerken dolaylı olarak kendi maddi yaşam koşullarını da üretmektedirler. (Marx ve Engels, 1999: 65) “*Üretim tarzı; etkinlik tarzı, eylem tarzı ve yaşam tarzına iz düşer.*” (Marx ve Engels, 1999: 66) Dolayısı ile toplumdaki hâkim üretim ilişkileri, insanların anlayışlarını, kurdukları karşılıklı zihinsel ilişkilerini, düşüncelerini, inançlarını belirler. (Marx ve Engels, 1999: 67) Marx, tarih ve politikayı insanın özü üzerine inşa eden her teoriden köklü bir biçimde kopmuştur. (Althusser, 2015: 278) Althusser (2015: 278)'e göre bu kopuş üç teorik yanı kendi içerisinde içermektedir. Bunlardan ilki; “*Toplumsal oluşum, üretici güçler, üretim ilişkileri, ideoloji ve üstyapı gibi kavramların teorize edilmesi*”, ikincisi “*felsefi hümanizmin teorik savlarının eleştirisi*” üçüncüsü ise “*hümanizmin ideoloji olarak tanımlanmasıdır.*” Bu tespit ile birlikte Marx'ın üretim ilişkileri ile ideoloji arasında kurduğu bağ; yalıtılmış birey-insandan, insanın özünden ve bunlara ilişkin soyut ideden tamamen bağımsızlaşmıştır. Marx'ın ideolojiye ilişkin yaptığı ilk tespit onun üretim ilişkilerinin neticesi olarak tanımlamaktır. Bu düşünceye göre somut olan üretim ilişkileri soyut olan fikir alanını (ideolojiyi) belirlemektedir.

Althusser üretim ilişkileri ile ideolojinin ilişkisi tek yönlü bir hareketle altyapıdan (*üretici güçler ve üretim ilişkilerinin birliği*) üstyapıya (*hukuk, devlet, siyasal ideoloji, ahlak, din, hukuki ideoloji*) doğru kurulmasını metaforik bir anlatım olarak tanımlamaktadır. (Althusser, 2017: 42) Yine Althusser'e göre toplumsal yapının metaforik bir anlatımla temsil edilmesi teorinin betimleyici olarak kalmasına sebep olacaktır. (Althusser, 2017: 43) Teorinin betimleyici olarak kalması ise indirgemecilik sorununa yol açabilecektir.

Erken dönem Marksist çalışmaların çoğunda, ideoloji; üretim ilişkilerinin bir yansıması olarak ele alınmıştır. Bu düşünceye göre ideoloji, tarihsel olarak oluşmuş toplumsal düzenin *Camera Obscura*¹⁹ vasıtasıyla görüntülenmesidir. (Örmeci, 2010'dan aktaran Gürçınar, 2015: 454) Nitekim Crary; *Camera Obscura*'nın "*gözlemcinin kendi konumunu temsiline bir parçası olarak görmesini*" engellediğini ifade etmektedir. (Crary, 2010: 54'ten aktaran Oçak, 2018: 63) Bu noktadan hareketle Marx'ın ideolojiyi yanlış bilinç olarak tanımladığını öne süren görüşler mevcuttur. (Bkz. Oçak, 2018; Gürçınar, 2015: 435) Ancak Marx ideolojiyi yanlış bilinç olarak nitelendirmemiştir. İlk olarak Marx'ın yanlış bilince yönelik olarak tam bir tanımsal ifadesi bulunmamaktadır. (Tunç Subaşı, 2018: 157) Marx ve Engels; bilincin maddi koşulların bütünsel bir parçası ve toplumsal ilişkilerin bir bileşeni olduğunu ifade etmektedir. (Marx ve Engels, 1845: 44'ten aktaran Rehmann, 2017: 36) Bilinç; dış dünyayı ya da başka bir tabirle maddi koşulları edilgin bir biçimde yansıtmamaktadır. (Rehmann, 2017) Eagleton (2015a: 104); Alman İdeolojisi'nde Marx ve Engels'in; idealist düşünürlerin, bilinci maddi etkinliklerden ayırıp kendinde bir şey olarak fetişleştirilmesini ve bu vasıta ile fikirlerin tarihsizleştirilmesini eleştirdiklerini ifade etmektedir. Marx; bilincin yaşam koşullarını belirlemediğini, yaşam koşullarının bilinci belirlediğini ifade etmektedir. (Marx ve Engels, 2018) Ancak buradaki ifade, bilincin yaşam koşullarına göre ikincil bir konumda olduğu anlamına gelmez. (Rehmann, 2017: 36) Marx'ın bilince ilişkin olarak vurgulamak istediği; dönemin idealist düşünürlerince yaşam koşullarından ayrı bir biçimde tasarlanmış soyut biçimiyle anlaşılan bilinçtir. Nitekim Marx; Alman İdeolojisinde; insanların kendileri hakkında yanlış fikirlere sahip olduğunu ifade ettikten sonra, Genç-Hegelci filozofların "*fikirlerin egemenliğine baş kaldırılması*", "*yanılsamaların değiştirilmesi*", "*fikirlerin zihinden çıkarılıp atılması*" gibi önerilerini eleştirmektedir.

¹⁹ Camera Obscura: Fotoğraf ve sinema alanında kullanılan görüntüyü tersten gösteren karanlık kutu.

(Marx ve Engels, 2018: 31) Buradan hareketle Marx ve Engels, Alman İdeolojisi eserinde idealist bir kurgu olan saf bilince karşı çıkmaktadır. (Rehmann, 2017: 36) Bu noktada *Marx'ta ideoloji kavramının basitçe yanlış bilinç, yanılsama veya egemen güç anlamına gelmediğinin altı çizilmelidir.* (Tunç Subaşı, 2018: 147)

Toplumsal yapının altyapı – üstyapı metaforu ile temsilinin betimleyici/metaforik bir anlatı oluşturduğuna dikkat çeken Althusser'in ideolojiye ilişkin tezleri oldukça önemlidir. Althusser; Marx'ın ideolojinin tarihi olmadığına ilişkin tezinin pozitivistlerin izlerini taşıdığını ve negatif önermeli bir tez olduğunu belirtmektedir. (Althusser, 2017: 66) Bu düşünceye göre Marx'ın ideolojiyi saf yanılsama olarak tanımlaması; ideolojinin somut hiçbir gerçekliğinin bulunmadığını ve hayali bir kuruluş olarak tüm gerçekliğinin kendisinin dışında olduğunu ifade eder. (Althusser, 2017: 66) Marx'ın ideolojiyi negatif bağlamda tanımlamasının ikinci sonucu ise ideolojinin tarih ile ilişkisini belirlemektedir. Buna göre ideoloji, saf bir yanılsama ve soyutluk olduğu için kendisine ait bir tarihe sahip değildir. (Althusser, 2017: 67) Saf bir yanılsama olan ideoloji, gerçekliğin mütemadi bir çarpıtması olduğundan gerçek tarihsel süreçlere paralel olarak ancak gölge bir biçimde ilerlemektedir. İdeolojinin tarihi tamamen kendisinin dışında somut alandadır. (Althusser, 2017: 67) Althusser'e göre Marx'ın ideolojiye dair yorumları pozitivism ve tarihselciliğin kalıntılarını içermektedir. (Althusser, 2017: 67)

Sosyal bilimler alanında pozitivist yöntemlerin yaygınlaşması ise 19. Yüzyıl itibarıyla gözlemlenebilir hale gelmiştir. (Soran ve Özdemir, 2013: 30) Pozitivism kavramı *ilk kez August Comte tarafından insanlığın, "yalnızca gözlemlenebilir olgulara, onlar arasındaki ilişkilere ve olguların gözlemlenmesi yolu ile keşfedilen yasalara dayanan" olgun entelektüel "pozitif ya da bilimsel anlayış" evresini tasvip ve tasdik ile tanımlamak için kullanılmıştır.* (Williams, 1976'tan aktaran West, 2016: 94) Ayrıca Comte; sosyoloji kavramını bularak pozitivist metodun (*pozitif bilimsel yöntemlerin*) insan toplumlarına ilişkin araştırmalarda kullanılmasını amaçlamıştır. (West, 2016: 94) Comte'a göre pozitivism; ampirik bilimlere bir metodoloji getirmekle birlikte, -soyut nitelikte olması sebebiyle deney yoluyla çözülemeyen- metafizik ile bilim arasına kesin sınırlar koyar. (Comte, 2001: 41'den aktaran Güvenç, 2020: 111) Pozitivistler için, tanrısal ve metafizik öğeler pozitivismin dışında tutulmalıdır. (Comte, 2001: 41'den aktaran Güvenç, 2020: 111) August Comte'dan bir yüz yıl kadar önce de Ampirist filozof David Hume insan

bilimlerine deneysel felsefenin uygulanması gerektiğini öne sürmüştür. (Hume 1988'den aktaran West, 2016: 94) Bir pozitivist; “*ampirist bir doğa bilimi yorumunun yeterli olduğunu ve her tür bilginin doğa bilimi ile aynı bilişsel yapıya sahip olması gerektiğini*” öne sürecektir. (Geuss, 1981'den aktaran West, 2016: 95) Pozitivist söylem apaçık kanıtlara, bilimsel pratiklerden elde edilen apaçık gerçeklere dayandığını ve bu nedenle sadece nesnel, bilimsel, deneyle doğrulanmış olguları gerçek olduğunu öne sürer. (Althusser, 2018: 132) Ancak Althusser pozitivist bilimsel çalışmanın bir başka idealist sunum tarzı olarak değerlendirmektedir. (2018:130)

Pozitivist yöntemle göre ampirik tasarım da gerçek nesneye içkindir ve bilimcinin çalışması onu oradan soyutlayarak çıkarmaktır. (Althusser, 2018: 130) Bir başka deyişle pozitivist/ampirist düşünürlere göre nesnel, kendileri hakkındaki hakikati kendi içlerinde taşır. (Althusser, 2018) Bu durumda bilimcinin yalnızca deney ve gözlem yoluyla hakikati nesneden çıkarması, hakikatin nesnede içerilmiş olduğuna dair bir ön kabul gerektirmektedir. Bu durumda elde edilen sonuç yahut *hakikat*, bilimcinin çalışmasının dışında nesnel bilgi olarak kabul edilir. (Althusser, 2018: 131) Pozitivist yöntem, herhangi bir nesnenin bilgisinin, henüz üretilmeden yahut bilinmeden önce de nesneye içkin olduğunu kabul etmektedir. (Althusser, 2018: 131) Bu önkabul, - her durumda doğrudan olmasa da - keşfedilen bilginin genel geçer, mutlak ve evrensel olduğu savını ortaya koyacaktır. Öte yandan verinin gözlemlenebilirlik şartı, doğrudan görünür formda olmayan, deneyle saptanamayan, tekrar edilemeyen toplumsal ilişkileri de bilimsel araştırmanın ve genel olarak bilimselliğin dışında bırakmaktadır. (Özdemir, 2011; Soran ve Özdemir, 2013: 31) Pozitivist söylem her tür gözlemlenemez ve ölçülemez metafiziği (din, ahlak veya felsefeyi) ortadan kaldırdığını öne sürer ve salt bir bilimsellik (bilimsel yöntemlerle elde edilen bilimsel bilgi) hedeflemektedir. Ancak Marx'a göre mutlak bir bilimselliğin anlamı olamaz. (Althusser, 2021) Zira salt bilimsellik fikri bilim adamının kendi bilimsel faaliyeti üzerine düşünme edimini de içinde barındırdığından salt bilimsellik fikri bilime yönelik bir ideoloji olacaktır. (Althusser, 2021) Bu noktada pozitivism, gerçek nesnel bilginin aracının ve yönteminin kendisinde olduğu iddia eden bir ideolojidir.

Pozitivism ve sosyal bilimler arasındaki ilişki İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde (Amerikan Hegemonyası) belirgin bir biçimde yoğunlaşmıştır. (Soran ve Özdemir, 2013:

30) Anılan dönem içerisinde sosyal bilimlerin “*değerden bağımsız bir külliyat haline gelebileceği düşüncesinin küreselleştirilmiştir.* (Soran ve Özdemir, 2013: 30) Bu doğrultuda Soran ve Özdemir; belirli dönemler dışında pozitivist siyaset biliminin, ideoloji kavramını önemsemediğini, ancak ideoloji kavramına yönelik pozitivism perspektifli düşünsel üretimin Soğuk Savaş yıllarında yoğunlaştığını belirtmektedir. (2013: 31) Bu dönem içerisinde yayınlanan pozitivist görüşlü akademik çalışmalarda²⁰ ideolojinin rasyonelleşmiş Batı toplumlarında davranışsal açıdan bulunmadığı, sol kanatlı görüşleri tanımlamak için kullanıldığı gözlemlenmektedir. (Soran ve Özdemir, 2013) Bu betimlemeden hareketle pozitivist düşünce; görünmez toplumsal ilişkilerce belirlenen toplumsal yapı ve mekanizmalara yönelik çalışmaları deney ve gözlem yapılamayacağı gerekçesiyle bu çalışmaların değerler alanına ilişkin kabul etmekte ve -olumsuz bağlamda- “ideoloji” olarak tanımlamaktadır. (Soran ve Özdemir, 2013: 31) Bu noktada pozitivism; bilimsel bilgi elde edilmesine yönelik bilimsel bir yöntem olduğu söylemini içeren bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Bu nedenle Althusser, idealizmin farklı bir biçimi olarak pozitivismi aşmaya çalışmış ve Marx’ın ortaya koyduğu bilimsel atılımı onun düşüncesinde bulunan tortulardan ayıklayarak Marksist bir ideoloji kuramı oluşturmaya çalışmıştır.

Marx’ın ideoloji tanımından farklı olarak Althusser ideolojinin tarihsizliğini olumlu bir önerme biçiminde ele almaktadır. (Althusser, 2017: 103) İdeolojinin tarihinin olmaması; Freud’un bilinçdışının öncesiz ve sonrasız olmasına benzetilmiş ve ideolojinin tarihsiz değil tarih aşırı olduğu tespit edilmiştir. (Althusser, 2017: 104) Bu durumda ideoloji sınıflı toplumların üstyapı alanına ait olan bir çarpıtılmış yansıma değil, tarihte her daim var olmuş bir olgu olarak tanımlanmıştır. İdeoloji; kişinin kendisini çevreleyen toplumsal ilişkilerle kurduğu bir ilişkidir. (Althusser, 2017) İdeoloji, “*tinsel dünya*” olarak tahayyül edilen “*fikirler dünyası*” içerisinde değil somut kurumlarda bunların pratiklerinde mevcuttur. (Althusser, 2015: 121; Althusser, 2017) Bahsi geçen maddi pratikler, ideolojinin büyük öznesi tarafından çağırılan fail bireylerin eylemeleriyle oluşur. (Soran ve Özdemir, 2013) Çağırılma; bireylerin ideolojinin dil alanında kendisine karşılık gelen *söylemsel formasyonlar* ile özdeşleşerek özne olarak eylemesi yoluyla gerçekleşir. (Soran

²⁰ Soran ve Özdemir; *American Political Science Review* dergisini, pozitivist görüşün en prestijli yayımlarından biri olarak tanımlarken, dergide ideolojiye ilişkin olarak yayımlanan makalelerin, ideolojiyi genel olarak Destutt de Tracy’nin ideoloji tanımına yakın bir biçimde ele aldıklarını belirtmektedirler. (2013: 31)

ve Özdemir, 2013: 46-47) *Her ideoloji ancak bir özne yolu ile ve öznelere için var olabilir.* (Althusser, 2017:121) Özne her türlü ideoloji için kurucu kategori niteliğindedir. (Althusser, 2017:121) Ancak ideolojinin öznesi olmak hiçbir birey için sorun teşkil etmemektedir. (Althusser, 2017:122) Zira büyük öznenin çağrısı ile özdeşleşen fail büyük öznenin ön varsayımlarını apaçık gerçeklik olarak kabul eder. (Soran ve Özdemir, 2013: 47) Burada ideolojinin en önemli özelliği kendisini ideoloji olarak tanımlamamasıdır. (Eagleton, 2015a: 19)

İdeoloji kendi apaçıklığı içerisinde kendisinin söylemlerini, ön kabullerini gerçeklik olarak kurgular. Althusser bir ideolojinin gerçeklik olarak algılanmadığı durumlarda dahi o ideolojinin gerçekliğe uygun olmadığını varsayıldığını belirtmektedir. (Althusser, 2017:113) Bu gerçekliği andırma durumu karşısında, gerçekliğin, ideolojinin yorumlanması ile keşfedileceği varsayımı hâkimdir. (Althusser, 2017:112) Daha basit bir tabirle belirli bir ideolojiye inanmama hali de gerçekliğin bilgisine kesin bir şekilde vakıf olmaya inanmayı gerektirmektedir ki bu da başka türden bir ideolojinin etkisidir. Anılan durum Althusser'in tabiriyle "*insanların gerçek varoluş koşullarını hayali bir biçimde ideolojide temsil ettikleri*" olarak açıklanabilir. (Althusser, 2017: 112) Bireylerin ideoloji ile kurdukları ilişki dış gerçeklik tarafından birebir dikte edilemez. Nitekim bireyler hali hazırda herhangi bir ideoloji içerisinde ve ideolojileri ile kurdukları ilişki yine o ideolojinin öznesi olarak kurdukları ilişkidir. Bu da netice olarak ideolojide temsil edilen gerçek ilişkiler değil, gerçek ilişkilerle kurulan ilişkiler olmasıdır. (Althusser, 2017:113) Fail bireyler ideolojilerle yine sahip oldukları ve onun tarafından özneleştirildikleri ideolojilerin içerisinde münasebet kuracaktır.²¹ Öznelere gerçeklik olarak adlandırdıkları zihindeki somut (*concrete in thought*) somuttaki gerçeklik (*real in concrete*) ile her daim bir ölçüde mesafeli kalacaktır. (Özdemir: 2013)

İdeoloji, aşılabilecek üst yapısal bir yanılsama değil, üretim ilişkileri ile kurulan bir ilişkidir. Bu ilişki tarihi yansıtmadığı (aksine tarihi inşa ettiği) için tarihsizdir. (Althusser, 2017) Yine anılan ilişki kendi evrenini kendi terimleriyle kurduğu için dışı olmayan bir tasarım içerir. Gerçeklik; hali hazırda belirli bir ideolojinin özneleştirdiği failer olarak

²¹ Bu noktada çağırılma sonucu ilgili söylemsel formasyon ile özdeşleşen ve bu vasıta ile özne olan fail-bireyin önceki varlığı da önceki özdeşmelerce biçimlenmiştir. (Soran ve Özdemir, 2013: 46) Bir başka tabirle herhangi bir ideolojinin büyük öznesince çağırılan fail birey anılan ideoloji tarafından çağırıldığında hali hazırda başka ideolojilerin öznesi durumundadır.

eyleyen ve işleyen insanların yahut insan topluluklarının pratiklerince belirlenir. Bu noktada her bir failin yahut fail topluluğunun özneleştiği ideolojiyi, pratiklerini ve pratiklerin yarattığı sonuçları değerlendirmek olanaksızdır. Öte yandan bir an için tüm verili toplumsallığın değerlendirilebileceği varsayılsa dahi değerlendirmeyi yapması planlanan failin de bir ideolojinin öznesi olduğu düşünüldüğünde üst belirlenmiş²²²³ gerçeklik failerin zihinlerinde tam ve kesinlikli bir biçimde temellük edemeyecektir. (Özdemir, 2013) Ancak dış gerçekliğin zihinde naklen ve mutlak temellükünün imkânsızlığı onun var olmadığı ya da zihinde hiçbir şekilde temellük edilemeyeceği anlamına gelmemektedir. (Özdemir, 2013) Althusser'in zihindeki somut ile somuttaki gerçek arasındaki mesafeye dikkat çekmesinin sebebi; zihindeki somut ile somuttaki gerçek arasındaki mesafenin farkında olarak ve mesafeyi dikkate alarak bilimsel çalışma yapılabilmesini amaçlamasındandır.

Post-yapısalcı yaklaşımın temellerini atan Hindess ve Hirst, Althusser'in epistemoloji eleştirisini, epistemolojik garantinin değersizliği ve gerçekliğe ulaşmanın imkânsızlığı savına ulaşacakları biçimde yorumlamışlardır. (Hindess ve Hirst, 1977'den aktaran Soran ve Özdemir, 2013: 68) Bu yaklaşım; bilginin doğrulanamazlığını ön plana çıkarmakla birlikte bilgisine ulaşılmaya çalışan nesnenin kaynağını yine söylem içinde aramaktadır. (Özdemir, 2013) Post-yapısalcı yaklaşım bu bağlamda ideoloji içerisinde ifade bulan söylemler ile onların belirlenim kazandığı söylem dışının rabitasını ortadan kaldırmış ve gerçekliğin mahiyetini söylemlere dayandırmıştır. (Özdemir, 2013) Anılan söylemler çokluğu içerisinde söylemin toplumsal ilişkilerle tutarlılığa sahip olması gerekliliği ortadan kaldırılmış ve iç tutarlılık ölçütü belirleyicilik kazanmıştır. (Özdemir, 2013)

²² Üst Belirlenim: Bir toplumsal oluşumun parçasının, içinde yer aldığı bütünlük ve bu bütünlüğe dâhil diğer parçalardan hem etkilenmekte, hem de onları etkilemekte olduğunu belirten kavram. Ankara Sosyal Bilimler Vakfı Sözlüğü (Erişim Tarihi: 25.06.2022) <http://www.sosyalbilimlervakfi.org/tr/sozluk/ust-belirlenim/>

²³ Althusser; Marx'ın Hegelci diyalektiğe yönelik ifade ettiği "tersyüz etme" metaforuyla ilgili olarak Hegelci diyalektiğin yalnızca ters yüz edilerek Marksist olacağını tasavvur edilemeyeceğini belirtmektedir. (Althusser, 2015: 115-116) Anılan düşünceye göre; Marksist diyalektiğin yalnızca anlamı bakımından değil içerdiği kategorilerin yapıları bakımından da Hegelci diyalektikten farklı olması gerekmektedir.(Althusser, 2015: 118) Çelişki kavramı üzerinden hareket eden Althusser; çelişkinin içinde işlediği toplumsal yapılardan azade olmadığını hatta bu yapıların ayrılmaz bir parçası olarak hem yapılarca etkilendiğini hem de yapıları etkilediğini ifade etmektedir. (Althusser, 2015: 127) Sermaye-Emek çelişkisi, içinde işlediği somut tarihsel koşullarca özgülleşmekte olup; devlet, egemen ideoloji, din, politik hareketler, ulusal tarih, kültür, ahlak, emperyalist rekabet gibi birçok etmenin bu özgülleşmeye etkisi bulunmaktadır. (Althusser, 2015: 133) Öte yandan yukarıda anılan çelişkinin özgülleşmesine etkisi olan etmenler bir yandan da etkiledikleri çelişki tarafından da etkilenmektedirler. (Althusser, 2015)

Oysaki Woodiwiss; söylemlerin sınıflar arası çatışmalardan, çatışmalı toplumsal yapıdan kaynaklandığını ifade etmektedir. (Woodiwiss, 1990'dan aktaran Soran ve Özdemir, 2013: 59) Bu doğrultuda söylemler mevcut sınıf mücadeleleri ve bunların çelişkileri haiz ürünleri olan yapılar göz önünde bulundurularak incelenmelidir. (Soran ve Özdemir, 2013: 58) Ancak post-yapısalcı düşünce; söylem ve söylemin kaynaklandığı söylem dışı alanın arasındaki ilişkiyi koparmıştır. (Soran ve Özdemir, 2013: 58) Oysa Althusser'e göre dış gerçeklik var olmakla birlikte verili epistemolojiler ve onların sunduğu imkânlarla tam olarak kavranamamaktadır. (Soran ve Özdemir, 2013: 45) Zira söylemi belirleyen alan söylemin bizatihi kendisi değil söylem dışı alan olarak adlandırılabilir toplumsal ilişkilerdir. (Özdemir, 2013) Althusserci yaklaşımda söylem dışı alanın söyleme yönelik belirleyiciliği esastır. (Soran ve Özdemir, 2013: 55) Bu noktada söylemlerin, açık söylem veya kapalı söylem olarak tasnif edilmeleri büyük önem taşımaktadır.

Açık söylemler, söylem dışı alanı ifade edemediği durumlarda verdikleri tepkiyi saptamaya yönelik iç sorgulama edimini haiz dönüşüme açık yapılardır. (Özdemir, 2013: 75) Açık söylemler; tamamlanmışlık savını büyük ölçüde içermeme eğiliminde olup kendisinin ideolojik bir formasyon olma olasılığını daha açık biçimde değerlendirirler. (Özdemir, 2013) Başka bir ifadeyle açık söylem; Althusserci tabirle ideolojinin büyük öznesinin çağrısını, bu çağrı sonucu fail bireyin özdeşleşme vasıtasıyla özneleşmesini hesaba katmaktadır. Althusserci perspektiften ilerlenildiğinde açık söylemlerin zihindeki somut ile somuttaki gerçek arasındaki mesafeyi daraltmayı amaçladıkları ifade edilebilir. (Özdemir, 2013) Kapalı söylemler ise -açık söylemlerin aksine- ifadesi oldukları ideolojinin ön varsayımlarını "apaçıklık"²⁴ içerisinde gerçeklik olarak tanımlarlar. Anılan söylemler, söylem dışı alanı ifade edemediği noktada boşluk verirler ya da pozisyon değiştirirler. (Özdemir, 2013)

Pozitivist söylem, bilimsellik mefhumunu sosyal bilimlerin oldukça kısıtlı biçimde dâhil edilebileceği bir alana daraltırken post-yapısalcı söylem ise epistemolojiyi tümünden ilga ederek bilgi ve söylem arasındaki farkı ortadan kaldırmaktadır. Bu noktada bilimsel alanın deney ve gözlem yapılabirlik ile sınırlandırılması savı da, epistemolojinin

²⁴ Apaçıklık: İdeolojinin büyük öznesinin çağrısı ile özdeşleşme sonucu özneleşen fail bireyin, büyük öznenin ön kabullerini apaçık gerçeklik olarak kabul ettiği tanımlar, bağlamlar ve savların biçimi. (bkz. Althusser, 2017; Özdemir, 2013)

değersizliği savı da kapalı söylem olarak nitelendirilebilir. Anılan söylemlerin taşıyıcıları Althusserci tabirle ideolojilerinin büyük öznelere kimlikleri ile özdeşleşmişlerdir. Bu noktada epistemolojik alanda bilgi edinilmesine ilişkin olarak zihinde temellük eden düşüncedeki somut ile somuttaki gerçeğin arasındaki açığı daraltma eğiliminde olan açık söylem özdeşleşme-karşı özdeşleşme²⁵ ilişkisi içerisinde özdeşliğin kırılmasına²⁶ denk düşmektedir. (Soran ve Özdemir, 2013)

1.3.2. Bir Söylem Olarak İnsan Hakları

İnsan hakları söylemi her insanın dil, din, cinsiyet, ırk, sosyo-ekonomik statü fark etmeksizin temel ve evrensel olan bir takım haklara sahip olduğunu öne süren bir söylem olarak tanımlanabilir. Genel geçer olarak ele alınabilecek bu tanımlama insan hakları üzerine yürütülen birçok tartışmayı dışarıda bırakma özelliğine sahiptir. İnsan hakları, söylem bakımından ele alındığında ilgili söylemin ilk önermesinin ideolojiler üstülük veya siyaset üstülük olduğu göze çarpmaktadır. (Gemalmaz, 1990; Chandler, 2006) Bu düşünceye göre insan hakları, zamansal ve uzamsal evrenselliği ve mutlaklığı ile ideolojiler üstü bir kimliğe sahiptir. Gemalmaz'a göre insan hakları; ideolojiler üstü bir anlayışı içermekle birlikte ayrı bir ideolojik model olarak belirme eğilimi göstermektedir. (1990:157) Chandler (2006: 5) ise, insan hakları söyleminin devlet temelli politikaların, siyasal partilerin, büyük işletmelerin üzerinde bulunan ahlaki ve etik bir alan olarak tanımlandığını belirtmektedir. İnsan hakları söyleminin ortaya koyduğu ahlaki yapı ve evrensellik iddiaları; politik vatandaşın ötesinde bulunan yeni bir evrensel vatandaş fikrini inşa etmektedir. (Pieterse, 1997: 72'den aktaran Chandler, 2006:4) Evrensel vatandaşlığa ilişkin söylemin kabulü üzerinden giden bir izlekte insan türünün hiçbir

²⁵ İdeolojinin büyük öznesi ile küçük öznenin (büyük öznenin çağrısıyla özneleşen fail birey) ilişkisi farklı kipliklerde yaşanabilir. (Pecheux, 1982: 156'dan aktaran Soran ve Özdemir, 2013: 47) Bu kipliklerden ilki özdeşleşme olup fail birey büyük öznenin çağrısıyla büyük öznenin ön varsayımlarını apaçık gerçeklik olarak kabul ederek özneleşir. İkinci kiplikte küçük özne bir başka türden ideolojinin büyük öznesine karşı pozisyon almaktadır. (Soran ve Özdemir, 2013: 47) Pecheux'un karşı özdeşleşme olarak adlandırdığı bu durum küçük öznenin büyük öznenin apaçıklıklarını basit deşillemeler ile reddetmesi olarak tanımlanabilir. (1982, 157'den aktaran Soran ve Özdemir, 2013: 47) Althusser özdeşleşme-karşı özdeşleşme ilişkisini birbirlerinin basit deşillemeleri olmaları sebebiyle sıradan bir çelişki olarak yorumlamaktadır. (Althusser, 2006a: 246'dan aktaran Soran ve Özdemir, 2013: 48)

²⁶ Özdeşliğin kırılması, birbirlerinin basit deşillemeleri olarak tanımlanabilecek özdeşleşme - karşı özdeşleşme dikotomisinde üçüncü bir seçenek olarak tanımlanabilir. (Özdemir, 2013) Özdemir; özdeşliğin kırılmasının "*bilgiler karşısında önel olmayan bir pozisyon edinebilmek için önemli olduğunu*" ifade etmektedir. (Soran ve Özdemir, 2013: 49) Bu noktada özdeşliğin kırılmasının bir ideoloji karşısındaki basit bir deşilme pozisyonunun ötesinde bir konumlanma pratiği olduğu öne sürülebilir.

politik sistemin etkisi altında kalmadan ahlaki ve evrensel bir toplumu inşa etmesi oldukça güçlü bir fikir olarak belirlemekte olup, anılan söylemin diğer tüm politik projelerin üzerinde yer almasını sağlamaktadır. (Evans, 1997: 125'ten aktaran Chandler, 2006:4)

Bu noktada yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız üzere bir söylemin kendisini ideoloji olarak tanımlamaması yahut ideolojiler üstü bir anlayış ile tanımlaması açık bir biçimde ideolojik olacaktır. Eagleton (2015a)'nın ideolojilerin kendilerini ideoloji olarak tanımlamamaları özelliğinden yola çıkıldığında neredeyse hiçbir ideolojinin kendisini ideolojik olarak tanımlamadığını ifade edebiliriz. İnsani hakları söyleminin taşıdığı en önemli önerme, onun "*ideolojiyi radikal biçimde reddi ve devletlerin ihtiyaçları yerine bireylerin haklarını baz almasıdır.*" (Chandler, 2006) İnsan hakları söylemi önceki bölümde anılan sivil toplum-politik toplum dikotomisini burjuva liberal söyleme yakın biçimde yeniden kurgulamaktadır. Anılan söylem; evrensel hukuk, insancılık, birey, insan hakları gibi kavramlara atıfla söylemin ön varsaydığı devlet-birey ikiliğinde bireyin tarafında konumlanmaktadır. Ayrıca devlet ile vatandaşın arasındaki vatandaşlığa dayalı hak tanımlamasının ötesindeki bir evrensel hak tanımlaması, insanın soyut ve atomize bir birey-özne olarak kurgulanması sonucunu doğurmaktadır.

Yukarıda anılan düşünceye göre; birey, insan olmanın ona doğuştan kazandırdığı akıl ve insan onuru ile belirli haklara sahiptir. (Akad, Dinçkol ve Bulut, 2017) Bu tanımlama insanların bireyler halinde varlık gösteren onurlu ve rasyonel canlılar olduğu ön kabulünü içermektedir. Bu durumda insan hakları söylemi bir taraftan tüm siyasi biçim ve görüşlere mesafeli ideolojiler üstü bir yapı olduğu iddiasını ortaya koymakta iken bir taraftan da liberal düşüncenin devlet-toplum ve insana yönelik klasik tasımları ile hareket etmektedir. Anılan insan hakları söylemini hakim söylem olarak değerlendirdiğimizde söylemin Aykut (2013:121)'un tabiriyle "*söylem dışı alanı ya da söylemi etkin kılan nesnel koşulları*" değerlendirmeye dahil etmediği gözlemlenebilir.

İnsan haklarına ilişkin hakim söylemin açık ya da kapalı söylem olup olmadığı meselesi; doğuştan gelen haklar, birey, özne gibi kavramların irdelenmesi ile anlaşılabilir. Marx Yahudi Sorunu adlı eserinde anılan insan hakları söylemine konu olan bireysel haklar lisanını bireyin bireyden yalıtılarak kurulduğunu belirtmektedir. (Marx, 1978) Bu anlatıya göre özgürlük başkalarına zarar vermeden her şeyi yapma serbestisi olarak

tanımlanmakta olup hukuk bu özgürlük alanının sınırlarını belirlemektedir. (Marx, 1978) Özgürlük; - metaforik bir anlatımla- bireyin serbesti içerisinde olduğu ve sınırları olan bir alan olarak tasvir edilmektedir. Özgürlüğün sınırı ise iki arazi arasındaki sınıra benzerlik göstermektedir. (Marx, 1978) Burjuva liberal haklar sistematığının özgürlük ve hak kavramlarını betimlerken kullanılan metafor; birey-özne ve onun mülkiyeti üzerinden şekillenmektedir. Marx'a göre bu "asosyal özgürlük" anlayışı kişinin toplumun diğer fertleri dikkate almaksızın kendi servetini dilediği biçimde kullanması, ondan yararlanması yahut tüketmesi (*usus, fructus, abusus*)²⁷ biçiminde pratize edilen özel mülkiyet hakkını gündeme getirmektedir. (Marx, 1978; Roth, 2008: 224)

Özgürlüğün yukarıda anıldığı biçimiyle ele alınması, anılan diğer insan haklarının da içeriğini etkilemektedir. Özgürlük; insanların birbirleri ile olan ilişkilerinde sınırını bulması ile tanımlandığında, eşitlik de yalnız bu asosyal özgürlüğe sahip olan birey-öznelerin kendi aralarındaki eşitliği sonucunu yaratmaktadır. (Marx, 2014: 30) Bu noktada Yahudi Sorunu'nun da Marx'ın işaret ettiği bir diğer hak olan güvenlik hakkı da kendi arasında eşit kabul edilen, asosyal özgürlüğe sahip bireylerin, kişilik hakları ve mülkiyet hakkının korunmasına denk düşmektedir. (Marx, 2014: 31) Marx kişiyi politik toplumun bir parçası olarak (vatandaş olarak) ele almayan sivil toplum ürünü insan haklarını burjuva haklar düzeni olarak nitelendirmektedir. (Marx, 2014: 32) Nitekim Marx'ın eserinde andığı İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, hak sahibi insan olarak, mülk sahibi olmaya ve mülkü ile piyasa koşulları içerisinde işlem yapmaya mukabil bir hak sahibini, yani kapitalist üretim ilişkileri doğrultusunda ideoloji tarafından birey-özne olarak çağırılan ve kendisini rasyonel ve toplumdaki yalıtılmış bir birey olarak tanıyan insanı işaret etmektedir.

İnsan hakları ideolojisinin öznesi olarak yukarıda anılan birey tasarımı, klasik ve neo-klasik iktisatta insana dair temel bir ön varsayım olan Homo Economicus ile aynı söylemsel formasyondan kaynaklanmaktadır. Homo Economicus iktisadi hayatta rasyonel davranan birey olarak tanımlanmaktadır. (Akyıldız, 2008: 29) Bu düşünceye göre Homo Economicus; "üretici olarak bireysel kârını, tüketici olarak ise bireysel faydasını" gözetken rasyonel insandır. (Yayla, 1993: 102'den aktaran Akyıldız, 2008: 30) Bir başka

²⁷ Özel hukuk literatüründe mülkiyet hakkının tam ve eksiksiz kullanımını tanımlayan Latince fiiller; (kullanma, semeresinden faydalanma ve tüketme).

tabirle ise verili bir bütçe içerisinde refahının maksimizasyonunu amaçlayan rasyonel bir bireydir. (Nyborg, 2000: 309'den aktaran Akyıldız, 2008: 30) Homo Economicus siyasal bağlamda ele alındığında ise "*laissez faire, laissez passer*" anlayışının temel biçimde belirlediği, liberal demokrasi ve liberal devlet modeli ile bağlantı içerisinde. (Yayla, 1992: 135-138,142; Üstünel, 1988: 89, 91'den aktaran Akyıldız, 2008: 31) Bu durumda Homo Economicus; mülkiyet hakkı, yaşama hakkı, serbest girişim özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı gibi bir takım temel insan haklarına, yalnızca insan olduğu için sahip olan, rasyonel ve faydacı bir karakterle bulunduğu toplum içerisinde iktisadi ve siyasal faaliyetlerde bulunan bir birey olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cramer'e (2002) göre anılan iktisat teorilerinin insana ilişkin tahayyülü indirgemeci ve yanıltıcıdır. Ancak bir tahayyülün indirgemeciliğinin tespiti anılan tahayyülün özünü, ne için olduğunu veya neye tekabül ettiğini belirtmez. İlk olarak klasik veya neo-klasik iktisat teorilerince tanımlanan Homo Economicus ile insan hakları ideolojisinin hak süjesi birey olarak çağırılan öznesi; insanın verili doğasına ilişkin olan ön varsayımlarında benzerlikler taşımaktadır. Homo Economicus'un birey olarak özne olması ve anılan öznenin de rasyonel ve faydacı olmasına yönelik ön kabullerin, insan hakları ideolojisinin evrensel haklara sahip rasyonel ve faydacı olduğunu varsaydığı insana yönelik ön kabulleriyle örtüştüğü tespit edilebilir. Anılan doğrultuda iktisat alanına ve hukuk alanına ilişkin olan bu insan tahayyüllerinin verili bir zaman ve yerde bulunan üretim tarzının belirlediği iktisadi siyasi ve ideolojik bir yapının ürünü olduğu öne sürülebilir.

Egaliteryen düşüncenin önemli düşünürlerinden Rawls ve Dworkin gibi kuramcılar, liberal teorinin tasarımı olan özgür ve rasyonel birey anlayışı içinde eşitlik kavramını öne çıkarmışlardır. (Roth, 2008: 232, Aykut, 2011: 4) Onların vurgusu; bireylerin eşit özgürlükte olduklarına ve bireylerin yaşamlarında sahip oldukları kaynaklarda eşitsizlik olmaması gerektiğine yöneliktir. (Rawls, 1971: 14-15'ten aktaran Aykut, 2011: 5) Marx'ın düşünsel etkilerinin bariz biçimde gözlemlenebildiği egaliteryanizm olarak tanımlanan bu görüşler, insan hakları konusunda sosyal reformlar vasıtası ile bireyin gerçekleştireceği aktivitelerin kapasitesini ilerletmesini amaçlamaktadır. (Roth, 2008: 234) Bu noktada egaliteryanizm her ne kadar eşitlikçi bir yaklaşımın izlerini taşıda da birey merkezci hak anlayışına sahip liberal teorinin tamamlayıcısı niteliğindedir. (Roth,

2008: 234) Anılan hak yaklaşımı liberal söylemin bütün ön varsayımlarını fırsat eşitliği esasında yeniden üretmektedir.

Dworkin; adalete ilişkin görüşlerini liberal toplumsal düzeni merkeze alan politik bir zemin üzerinden inşa etmektedir. (Yükselbaba, 2018: 13) Bu noktadan hareketle Dworkin; özgürlüğün ve eşitliği çatışmalı ilkeler olduğunu ve bu iki ilkenin dengelenmesinin liberalizmin çekirdeğini oluşturduğunu ifade etmektedir. (Dworkin, 2006'den aktaran Yükselbaba, 2018: 13) Anılan doğrultuda Dworkin'in liberalizmi merkeze alan düşüncelere sahip olduğu belirtilebilir. Dworkin, -insan haklarına ilişkin olarak²⁸, tüm bireylerin ahlaki özerklikleri gereği, mevcut otoritelerden bağımsız olarak insan hak ve özgürlüklerine sahip olduklarını, anılan durumun bireyler lehine ihlal edilemez bir "*doğal mülkiyet*" oluşturduğunu ifade etmektedir. (Göksu, 2014: 124) Rawls ise liberalizmin kendi işleyişi içerisinde sınıflararası eşitliği sağlayamadığını bu nedenle kaynakların, zenginliklerin liberal toplumda nasıl adaletli biçimde dağıtılması gerektiği meselesine odaklanmaktadır. (Yükselbaba, 2018: 4) Bu doğrultuda Rawls'ın teorisinin asli kaygısı; eşit ve nötr koşullar içerisinde bulunan rasyonel bireylerin "*toplum sözleşmesi*" vasıtasıyla topluma ve kurumlara uygulanacak adalet ilkelerini bulmaktır. (Yükselbaba, 2014: 6)

Liberal söylem bağlamında eşitlik, piyasa ilişkilerinin taşıyıcıları arasındaki eşitsizliklerin önemsizleştirilmesinden kaynaklanır. Aynı şekilde liberalizm (üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin ve piyasa ilişkilerinin verili olması kaydıyla) mirasa dayalı eşitsizliklere de karşı olabilir. (Bkz. J.S. Mill) Bu kapsamda egaliteryen düşünce, bireyi; ırkı, kültürü, etnik kökeni, cinsiyeti, cinsel yönelimi ve sosyo-ekonomik durumu ile ele almakta olup bu kriterlerin yarattığı avantajlı ve dezavantajlı durumları göz önünde bulundursa da klasik liberal teorideki rasyonel ve faydacı soyut birey anlayışı ile benzer bir yöntem içerisinden ilerlemektedir. Egaliteryen düşünce, birey merkezci bir yaklaşımın izlerini taşımaktadır. Anılan metodolojik bireycilik ister klasik liberal görüşte ister çağdaş liberal görüşte rasyonel seçimler yapan bireyin fayda maksimizasyonu amacıyla hareket ettiğini ön varsayarak insana dair her türlü faaliyeti bireysel faaliyete indirgenmesine sebep olur. Bireysel faaliyetin merkeze alınması kolektif faaliyetin ve dolayısıyla da

²⁸ Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

kolektiviteye ait hakların hak sahibi olan bireylerin basit bir toplamına dönüştürmektedir. (Özdemir, vd. 2020: 463; Özdemir, 2013)

Yukarıda anılan sebeplerle insan hakları söylemi, ön varsayılmış bir doğaya sahip bireylerin, evrensel ve soyut bir vatandaşlığa sahip olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayım kapitalist üretim tarzını ve burjuva liberal düşüncenin politik ve ideolojik söylemlerini genel geçer ve evrensel olduğu varsayımını da ekseriyetle içermektedir. Söyleme atfedilen anlam veya verilen önem söylem dışı tarafından belirlenmekte olup insan hakları kategorisinin karşısına gelen (onu tanımlayan, betimleyen yahut onun çağrıştırdığı) kavram ve kavram setleri de dönemsel olarak değişmektedir. Althusser'in perspektifinden değerlendirilecek olursa hukuk ideolojisinin büyük öznesi, insanları tabii insan haklarının hak süjesi olarak çağırılmaktadır. Üretim araçlarının veya emeğinin sahibi olan küçük özneler sahip oldukları mülkleri ile piyasa ilişkilerinde çeşitli hukuki işlemler gerçekleştirmekte ve bu vasıtayla piyasa aktörleri haline gelmektedirler. (Özdemir, 2008: 182-183) Üretim tarzlarının dönemselliği, hak, hak sahibi, hak ehliyeti, kişi, gibi kavramları doğrudan veya dolaylı biçimde etkilemektedir. Bu noktada insan hakları kavramı da doğal olarak hukuka içkin bir kavram olduğu için hukukun etkilediği veya etkilendiği söylem dışı alanlardan etkilenmektedir.

1.3.3. Bir Söylem Olarak İnsani Müdahale²⁹

Günümüzde insani müdahale; bir devletin kendi vatandaşlarının haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle ya da vatandaşlarının haklarını ihlal etmesinin engellenmesi amacıyla başka bir devlet tarafından (ihlalcı olduğu iddia edilen devlete yönelik) gerçekleştirilen ekonomik, askeri yahut diplomatik müdahale olarak tanımlanabilir. (Ertuğrul, 2007: 658) İnsani müdahaleye yönelik yapılan bu tanımlama temelde saldırgan (*savage*), kurban

²⁹ Bu başlık altında incelenen insani müdahale söylemi, günümüzdeki insan hakları söylemi ile oldukça yakın bir ilişkiye sahiptir. Bir önceki başlık insan hakları söylemini bireysel haklar lisansı üzerinden ele alırken içinde bulunduğumuz bölüm insan hakları söylemini, insani müdahale anlatısında yer alan saldırgan-kurban-kurtarıcı rolleri üzerinden ele almaktadır. Bu noktada insan hakları söylemi ile insani müdahale söylemi birbiriyle girift bir biçimde ilişkilidir. Bu nedenle yukarıdaki bölümde ele alınan insan hakları söylemi ile bu başlık altında ele alınan insani müdahale söylemi birbirinden farklı konular değil aynı konunun farklı açılardan ele alınmasının bir sonucudur.

(*victim*) ve kurtarıcı (*saviour*) olmak üzere üç ana öge içermektedir. (Chandler, 2006; Mutua, 2002)

İlk öge, insan haklarını ihlal ettiği iddia edilen devlettir. İnsan hakları veya insani müdahale söylemi içerisinde saldırgan (*savage-villain*)³⁰ olarak tanımlanan devlet, insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle anlatının antagonisti olarak nitelendirilebilir. Chandler, saldırganın genellikle ya soykırım veya kitlesel baskı uygulayan ya da yolsuzluk veya yanlış politikalar sonucu kıtlığa ya da yoksulluğa sebep olmuş Batılı olmayan bir devlet olarak tanımlandığını ifade etmektedir. (2006: 36) Mutua (2002) ise saldırganı, gücü elinde toplayan ancak halkın iradesinin yerine getirilmesi konusunda isteksiz veya ilgisiz davranan bir olgu olarak tanımlamaktadır. Anılan doğrultuda -insani müdahaleye ilişkin hakim söyleminin betimlediği- saldırganın genel özellikleri yozlaşmış, anti-demokratik, illiberal veya otoriter olmasıdır. (Mutua, 2002)

Mutua (2002: 23-24); insan hakları anlatısı içerisinde, saldırgan (*savage*) metaforunun yalnızca devletleri veya siyasal otoriteleri kapsamadığını, Batılı olmayan kültürlerin de saldırgan metaforu kapsamında ele alındığını ifade etmektedir. Bu düşünceye göre Üçüncü Dünya halklarının kültürel pratikleri de Avrupa-merkezci bir perspektiften değerlendirilmekte olup anılan pratikler barbarca ve geri kalmış öğeler olarak insan hakları düşüncesinin üstesinden gelmesi gereken olgular olarak tanımlanmaktadır. (Mutua, 2002: 24) Üçüncü dünya toplumlarının kültürel ve sosyal pratiklere yönelik saldırgan tanımlaması müdahaleci pratiklerin sivil ayağı olarak değerlendirilebilir.

İnsani müdahale söylemi içerisinde yer alan ikinci öge, insan hakları ihlal edildiği öne sürülen kurban (*victim*) metaforudur. Kurbanın yardıma muhtaç, masum, güçsüz olduğu ve devlet ya da sosyokültürel anlayışlar veya pratikler tarafından mağdur edildiği ön varsayılr. (Mutua, 2002: 28) Kurban her durumda olabileceğinin en kötü biçimiyle tasvir edilir. (Chandler, 2006) İnsani müdahale söyleminin kurbanı mutlak surette güçsüz ve yardıma muhtaç olarak betimlemesinin iki temel sonucu bulunmaktadır.

³⁰ İlk bölümün giriş kısmında da anıldığı üzere insani müdahale söyleminde saldırgan rolü atfedilen tarafı; Chandler (2006) hikâye ve filmlerdeki kötü karakter anlamına gelen “*villain*” ibaresiyle, Mutua (2002) ise vahşi veya zalim anlamına gelen “*savage*” ifadesiyle tanımlamaktadır. Mutua (2002)’nin tanımladığı saldırganın (*savage*) yalnızca bir devlet tarafı olmayıp; Batılı olmayan kültürel ve sosyal öğeleri de kapsamaktadır. Bu nedenle Mutua (2002)’nin saldırgan tabiri daha geniş kapsamlı bir alana tekabül etmektedir. Çalışmada kullanılacak saldırgan tabiri Mutua (2002)’nin saldırgan (*savage*) tabiridir.

İlk olarak kurbanın mutlak surette güçsüz ve yardıma muhtaç olarak betimlenmesi, kurbanın kendi kendini idame edemeyeceğine yönelik bir anlayışı da beraberinde getirmektedir. Avrupa-merkezci olduğu öne sürülebilecek bu düşünce kurbanın kendi haline bırakıldığı takdirde kendi kendini idame edemeyeceğini ve bu doğrultuda zayıflığı ve güçsüzlüğü nedeniyle hak ihlallerine maruz kalacağını belirtmektedir. (Mutua, 2002: 31) Anılan düşünce sömürgecilik döneminin düşünsel izlerini barındırmakta olup sömürgecilik dönemine ait medeni-gayrimedeni ilişkisinin modern bir tezahürü olarak nitelendirilebilecektir. (Mutua, 2002: 30) Zira Vitoria (2017); (Amerikan yerlilerine ilişkin olarak) yerlilerin yaşam koşullarının kötü olduğunu, yerlilerin kendilerini yönetebilecek kapasiteye sahip olmadığını, bu nedenle başka toplumlar (İspanyollar) tarafından yönetilmelerinin onların da yararına olduğunu belirtmiştir. Anılan doğrultuda sömürgeci dönemde sınırlı akıla sahip ve gayrimedeni olarak nitelendirilen yerliler ile günümüzdeki insani müdahale söyleminin kurban olarak varsaydığı insanlar birbirine benzer perspektiflerden değerlendirilmektedir.

İkinci sonuç ise kurbanın kendini savunamayacak durumda olarak tasvir edilmesi, saldırganı yönelik müdahale pratiğini gerçekleştirecek kurtarıcı (*saviour*)³¹ metaforunu / rolünü mümkün kılmaktadır. Mutua (2002) kurbanın sempatik ve masum olarak tasvir edilmesinin ve bulunabileceği en kötü haliyle tasvir edilmesinin saldırganı yönelik kamuoyu tepkisinin oluşumunda önemli olduğunu altını çizmektedir. Anılan düşünce doğrultusunda Ignatieff (1998:124); her hak ihlali durumunda desteklenmesi gereken kurbanların ve cezalandırılması gereken saldırganların olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada kurbanların yanında yer alıp onları saldırganı karşı destekleyecek ve saldırganı cezalandıracak üçüncü bir rol ortaya çıkmaktadır. İnsan hakları anlatısı, devleti kontrol altına alma ve toplumu değiştirme suretiyle kurbansız bir toplumsal düzen yaratabileceğini iddiasını taşımaktadır. (Mutua, 2002: 27) Yukarıda Ignatieff'in ifade ettiği biçimiyle cezalandırılması gereken saldırganı cezalandıracak, kurbanın yanında yer alıp onun haklarını müdafaa edecek kurtarıcı (*saviour*) rolü insani müdahale söyleminin üçüncü ögesini oluşturmaktadır.

Kurtarıcı metaforu; insani müdahale söylem ve pratiğinin en önemli ögesi olarak nitelendirilebilir. Kurtarıcı, insani müdahale anlatısı içerisinde saldırgan karşısında

³¹ Bkz. Mutua (2002); Chandler (2005)

konumlanan protagonist³² olarak pozisyon almaktadır. İnsan haklarına dair ilke ve değerlerin tatbik edici öznesi olarak kurtarıcı, hak ihlalcisi saldırganın tam karşısında yer alır. Öte yandan hakim insan hakları söylemi; kurtarıcının çıkarlarının kurbanın çıkarlarının birbirinden ayrılamaz olduğunun da önkabulünü içerir. (Chandler, 2006: 36) Kurtarıcı metaforunun düşünsel temelleri Aydınlanma düşüncesinde ve Hristiyan misyonerlik anlayışında bulunmaktadır. (Mutua, 2002: 31) Kurtarıcı; Avrupa'da gelişmiş değerleri üstün kabul eden ve bunları merkezine alan bir evrensellik anlayışına sahiptir. (Mutua, 2002) Kurtarıcı metaforunun ikinci düşünsel temeli olan Hristiyan misyonerlik anlayışı ise Avrupa-merkezci evrensellik anlayışının yayılması noktasında karşımıza çıkmaktadır. Bu düşünceye göre gayrimedeni toplumlar kurtarıcının değerleri ile tanıştırılmalı ve bu değerleri kabul etmelidirler. Anılan etkileşim, gerektiği hallerde cebir ve şiddet kullanımı vasıtasıyla da sağlanabilir. (Mutua, 2002: 32)

Medenileştirme faaliyeti, Batılı olmayan toplumların kendilerinden kurtarılmalari fikrini de içermektedir. (Anghie, 2004) Anghie; Batılı olmayan toplumlara yönelik olarak yapılan sömürünün Batılılar tarafından medenileştirme faaliyeti olarak görüldüğünü Beyaz Adamın Yükü (*White Men's Burden*) metaforu ile ifade etmektedir. (Anghie, 1999: 7'den aktaran Rajagopal, 2003: 12) Bu düşünceye göre medenileştirme görevi, beyaz adamın (Avrupalı'nın) sorumluluğudur. Anılan doğrultuda gayrimedeni toplumların insan haklarını hiçe sayan ve despotik kültür ve inançlarından kurtarılması gerekmektedir. (Mutua, 2002: 33) Kurtarıcının faaliyeti her zaman saldırgan olduğu varsayılan siyasal bir varlığa karşı olmayıp bazı durumlarda kurban rolündeki toplumun iktisadi, sosyal ve kültürel pratiklerine yönelik olabilir. Kurtarıcının faaliyetiyle liberal devlet biçimi, liberal demokratik hükümet sistemi, serbest piyasa, Batılı tarzı giyim ve Avrupa dilinin yaygın konuşulması³³ dayatılabilir. (Mutua, 2002: 32) Ancak hakim söylem yukarıda anılan tüm Avrupa-merkezci ve sömürgecilik kökenli düşünsel temellere rağmen kurtarıcıyı ideolojilerüstü ve tarafsız bir pozisyonda konumlandırmaktadır. Nitekim kurtarıcının pratikleri politik olarak değil hukuki ve ahlaki olarak görülmektedir. (Mutua, 2002)

³² Protagonist, hikayeye yön veren ana kahraman olarak tanımlanmaktadır.

³³ Mutua (2002) çalışmasında yalnızca İngilizce'yi örnek olarak vermiştir. Ancak sömürgecilik döneminde İspanya, Hollanda, Fransa gibi ülkelerin de benzer bir biçimde dillerini yerli toplumlara dayattıklarını ifade edebiliriz.

İnsan hakları anlatısı, -sömürgecilik döneminden günümüze kadar geçen süreçte- içeriğinde her daim kurtarıcı metaforunu barındırmıştır. Coğrafi keşifler sonucu etkileşime girilen yerli Amerikan toplumları açısından İspanyollar, Hollandalılar, İngilizler ve klasik emperyalizm döneminde yerli Afrika toplumları açısından Batılı emperyalist devletler mevzubahis düşünce doğrultusunda kurtarıcı metaforunun kapsamı içerisinde değerlendirilebilir. 1945 sonrası dönemde gelişen uluslararası sistemde BM ve alt örgütlenmeleri (WHO, UNICEF, BMKP) kurtarıcı metaforunun kapsamına dahil edilebilir. BM'nin hakim söylemde tarafsız bir uluslararası kuruluş olarak tasvir edilmesi kurtarıcıya atfedilen ideolojilerüstü ve hukuki sıfatlarıyla uyumludur. Öte yandan Mutua (2002) BM'nin insan haklarına ilişkin çalışmalarının çoğunun Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik olmasını kurban-kurtarıcı arasında kurulan ilişki üzerinden açıklamaktadır. Anılan doğrultuda BM'nin Latin Amerika ve Afrika ülkelerine yönelik insan hakları raporları da bu bağlamda değerlendirilebilir. (Mutua, 2002) Ancak kurtarıcı metaforunun kapsamı BM ve alt örgütlenmeleri ile sınırlı olmayıp, uluslararası veya ulusal STÖ'leri, IMF'yi, DB'yi, ABD, Kanada, İngiltere gibi gelişmiş kapitalist ülkelerin uluslararası kalkınma ajanslarını da kapsamına almaktadır.³⁴ (Mutua, 2002) Chandler (2006) -hakim insan hakları söylemince-³⁵ insan hakları ihlali olarak kabul edilebilecek bir olayı kaleme alan gazetecilerin de kurtarıcı metaforu kapsamına alınabileceğini ifade etmektedir.

İnsani müdahalenin söyleminin barındırdığı genel metafor; iyiler ile kötüler arasındaki mücadele olarak özetlenebilir. (Waal, 1997a'dan Chandler, 2006) Bu düşünceye göre insan hakları ihlali olarak nitelendirilebilecek bir olayda meşru müdafaa yapan bir saldırgan, kendini koruyabilecek bir kurban veya emperyalist hedefleri olan bir kurtarıcının varlığı düşünülemez. İnsani müdahale söylemi; saldırgan, kurban ve kurtarıcı metaforlarının içerdiği rolleri ve bu rollerin sahiplendiği değerleri idealize olarak ele almaktadır.

İnsan hakları düşüncesi -gerek düşünsel temelleri gerekse gelişim süreciyle-³⁶ Batının kültürel ögesidir. (Mutua, 2002) İnsan hakları söylemi bir yandan ideolojiler üstü olduğu iddiasını taşıırken diğer yandan Batılı liberal devletlerin içerdiği hukuki değerleri ön plana

³⁴ Anılan kurum, kuruluş ve örgütlerin insani müdahale pratiklerinin detayları aşağıdaki bölümde ele alınacaktır.

³⁵ Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

³⁶ Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

çıkarmaktadır. (Mutua, 2002: 39) Anılan doğrultuda Mutua (2002) insan hakları söyleminin burjuva liberal hukuk anlayışının evrenselleştirilmiş bir versiyonu olduğunu ifade etmektedir. Nitekim hâkim insan hakları söylemi içerisinde -ve ek olarak insani müdahale söylemi içerisinde- “insan hakları rejimleri” olarak tanımlanabilecek devletler;

- Politik toplumun halk egemenliğine dayalılığı,
- Periyodik olarak düzenlenen serbest ve çok partili seçimlerin yapılması,
- Kuvvetler ayrılığı
- Hükümet gücünün çeşitli mekanizmalarca sınırlandırılması,
- Yargı sisteminin bağımsızlığı
- Anayasal düzeyde ifade edilen bireysel ve politik hakların varlığı gibi çeşitli hukuki ve siyasal pratiklere sahiptir. (Mutua, 2002, 41)

Bu noktada insan hakları söylemine içkin olan bu değerler Batılı liberal demokrasilerin değerleriyle aynı söylemsel formasyondan kaynaklanmaktadır. (Mutua, 2002) Buradan hareketle uluslararası hukuk alanında insan haklarını koruma amacıyla yapılacak insani müdahalelerin de burjuva liberal haklar sistematığının öngördüğü rasyonel, faydacı, atomize ve soyut bireyin haklarının muhafazası ve müdafaası sonucunu üretecektir.

1.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRME

Uluslararası hukukun özgün bir pratiği olarak insani müdahalenin 1945 – 1990 arası dönemde kodifiye edilen temel uluslararası hukuk metinleri temelinde hiçbir dayanağa sahip olmadığı belirtilebilir. (Hehir, 2010; Ertuğrul, 2007; Chandler, 2006; Acar, 2015) Gerek somut normlarda gerekse uluslararası teamüller kapsamında insani müdahale pozitif hukuk veya örf adet hukuku içerisinde yer almamaktadır. BM Antlaşmasında devletlerin egemenliğini doğrudan yahut dolaylı olarak tanıyan ilkeler 1945-1990 arası dönemin ilkeleri olma özelliğini taşımaktadır. Yani uluslararası hukuka egemen olan ilkeler, ilkelere atfedilen değerler, ilkelerin yorumlanması ve hatta ilkelerin kaynağı olarak görülen olgular dahi dönemseldir. İnsani müdahale; 1945 – 1990 arası dönemin uluslararası ortamında ortaya çıkan uluslararası hukuk metinleri üzerinden incelendiğinde hukuka uygun değildir. Ancak 1990 sonrası insani müdahale adı altında gerçekleştirilen müdahale pratiklerinin 1945-1990 arası dönemin uluslararası hukukuna aykırılığının tespiti günümüz uluslararası hukukunun önemli bir pratiği olan insani müdahalenin

anlaşılabilmesi için yeterli değildir. Hukuk yalnızca kendisinden kaynaklanan yahut kendisi için olan bir olgu değildir. Hukuku yalnızca verili normlar, ilkeler ya da uygulamalar üzerinden değerlendirmek, hukukun düzenlediği ilişkileri sınırlı bir biçimde anlamamıza neden olacaktır.

Radbruch Formülü hukukun söylem ve ideoloji ile rabıtasını kurmak için önemli bir noktadır. Kanunların eşitlik ve adalet gibi tabii hukuk kaynaklı değerleri içermesi gerektiğini, aksi takdirde kanunların hukuk olarak değerlendirilemeyeceğini öne süren bu formül, hukuka ideolojik anlamda aşkın bir öz atfetmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte müttefik devletler; Nazi devlet görevlilerini ve Nazilerle belirli ilişkilere sahip bir takım kişileri (gazeteciler³⁷, iş adamları³⁸, hukukçular³⁹⁴⁰ vb.) kendi devletlerinin iç hukukuna uygun hareket etmelerine rağmen yargılamışlar ve cezalandırmışlardır. Yargılamalar uluslararası hukuk ve insan hakları kavramlarının tarihsel dönüşümü açısından ciddi bir dönüm noktasıdır. Emperyalizmin klasik dönemi olarak tanımlanabilecek dönem içerisinde (19. Yüzyıl ortalarından 20. Yüzyıl ortalarına dek) egemen bir ulus devletinin yasama faaliyeti ile oluşan hukukunun üzerinde hiçbir denetimin var olamayacağı fikri hakimdir. Bu dönem içerisinde egemen ulus devletlerin⁴¹ ilişkileri ulusal üstü bir yapı yahut kurum olmaksızın birbirleri ile girdikleri tekil ilişkiler yahut grup ilişkileri üzerinden belirlenmektedir. (Poggi, 2016) Ancak Nürnberg Yargılamaları ulus üstü bir mahkemenin yeni ilke ve normlar oluşturmasıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Overy (2003), Nürnberg Yargılamalarını uluslararası hukukun yapıldığı yer olarak tanımlamaktadır.

Nürnberg Yargılamaları esnasında oluşturulan hukuk ilkeleri yalnızca Nazi görevlilerinin eylemlerinden dolayı cezalandırılmalarına yönelik değil, yeni oluşan uluslararası sistemin

³⁷ Hans Fritzsche (1900-1953) Alman Gazeteci, Nazi Almanyası Propaganda Bakanlığı Yetkilisi (Kaynak: <https://www.britannica.com/biography/Hans-Fritzsche>)

³⁸ Gustav Krupp von Bohlen und Halbach (1870-1950) Alman Sanayici ve İş Adamı, Nürnberg Yargılamalarında yargılanması planlansa da sağlık sorunları gerekçesi ile tahkikata dâhil edilmemiştir. (Kaynak: <https://www.britannica.com/biography/Gustav-Krupp-von-Bohlen-und-Halbach>)

³⁹ Hans Frank (1900-1946) Alman Hukukçu. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Polonya Genel Valiliği görevinde bulunmuştur. (Kaynak: <https://www.britannica.com/biography/Hans-Frank>)

⁴⁰ Wilhelm Frick (1877-1946) Alman Hukukçu. 1933-1943 yılları arasında Nazi Almanyası İçişleri Bakanlığı görevinde bulunmuştur. (Kaynak: <https://www.britannica.com/biography/Wilhelm-Frick>)

⁴¹ Egemen Devlet tanımı kapitalistleşme sürecinde dünyanın diğer bölgelerinden önde olan ve 19. Yüzyıl pozitivist uluslararası hukuk teorisi çerçevesinde devletler toplumuna "society of nations" dâhil olarak tanımlanan devletleri betimlemektedir.

uluslararası hukukunun da ana hatlarını belirlemiştir. Anılan doğrultuda Radbruch Formülü; Nazi Almanyası kanunlarının içermeleri gerektiği varsayılan değerlerden yoksun olmaları gerekçesiyle hukuk sayılmayacağını ifade ederken aynı zamanda normların ancak belirli değerleri içerdiği takdirde hukuk olarak nitelendirilebileceğini de ifade etmektedir. Radbruch Formülü'nün izlerini taşıyan AİHS Madde 2/7 ve UADS Madde 38/1c hükümlerinin atıf yaptığı “*uygar uluslarca kabul edilen genel hukuk ilkeleri*” ifadesi Althusserci tabirle ideolojik bir apaçıklık içermektedir. Zira uygar uluslar ve kabul ettikleri genel ilkeler tahdidi biçimde sayılmamalarına karşın apaçık bir biçimde zihinde temellük etmektedir. Bu nedenle Radbruch Formülü, hukukun bir ideoloji olarak ele alınmasında önemli bir noktadır.

İnsan hakları ve insani müdahaleye ilişkin söylemlerin analizi bu kavramların hukuki boyutlarının anlaşılabilmesi açısından önemli bir başlangıç noktasıdır. Söylem, belirli maddi ve tarihsel koşulların ürünüdür. (Soran ve Özdemir, 2013: 73) Buradan hareketle hâkim insan hakları söyleminin önvarsaydığı insan doğası, bireysel hak, özgürlük, eşitlik gibi kavramların içerikleri de maddi ve tarihsel koşullarca belirlenecektir. Hâkim insan hakları anlayışının birey tahayyülü, liberal düşüncenin birey tahayyülü ile aynı söylemsel formasyondan kaynaklanmaktadır. Her iki düşüncede de birey; etrafındaki toplumsal ilişkilerden yalıtılmış, rasyonel ve faydacı olarak betimlenmiştir. Hukuki ideolojinin hak süjesi olarak çağırıldığı birey-özne ile liberal ideolojinin rasyonel bir piyasa aktörü olarak çağırıldığı birey öznenin düşünsel paralelliği göz önüne alındığında insan haklarının ideolojilerüstü bir olgu olmadığını ifade edebiliriz. Bu noktada insan hakları düşüncesinin içerisinde barındırdığı ideolojilerüstülük düşüncesi, Eagleton (2015a)'un belirttiği ideolojilerin kendilerini ideoloji olarak tasvir etmeme özelliğiyle aynı doğrultuda ele alınabilir.

İnsan hakları söylemiyle aynı söylemsel formasyondan kaynaklanan insani müdahale söylemi de benzer bir biçimde ideolojilerüstülük, evrensellik, ahlakilik düşüncesini barındırmaktadır. İnsani müdahaleye ilişkin hakim söylem, insan hakları ihlali olarak nitelendirilebilecek bir olayda (savaş, iç savaş, hükümet değişimi, rejim değişimi vb.) olayda yer alan tarafları saldırgan, kurban ve kurtarıcı olarak kategorize etmektedir. Anılan kategoriler hakim söylem içerisinde saf bir biçimde değerlendirilmektedir. Daha açık bir tabirle, saldırgan mutlak surette hak ihlalcisi; kurban mutlak surette güçsüz,

çaresiz ve mağdur; kurtarıcı ise kurbanın çıkarlarıyla mutlak surette özdeşleşmiş çıkarlara sahip olarak saldırganın ihlalini durduran bir özne olarak kabul edilir. Bu noktada insani müdahaleye ilişkin hakim söylemin kapalı söylem olduğunu ileri sürebiliriz. Düşüncedeki somut ile somuttaki gerçek arasındaki mesafeyi kapamaya çalışan bir söylem (açık söylem) içerisinden ele alındığında saldırgan, kurban ve kurtarıcı kategorilerinin her olayda farklı bir biçimde konumlanacağını ve farklı ilişkiler kuracağını tespit edebiliriz. Bir örnek üzerinden ilerlenecek olursa SSCB'nin Afganistan'ı işgali sürecinde insani müdahaleye yönelik hakim söylem; Mutua (2002)'nin tabiriyle SSCB'yi saldırgan, mücahitleri kurban, ABD'yi kurtarıcı rolünde tasvir ederken 2001 yılında ABD'nin Afganistan'ı işgali esnasında mücahitlerin oluşturduğu Taliban saldırgan, Afgan toplumu kurban, ABD ise yine kurtarıcı rolünde tasvir edilmiştir. Bu noktada insani müdahalenin mahiyetinin anlaşılması ona yönelik açık söylemin keşfedilmesi ile mümkün hale gelebilir.⁴²

⁴² İnsani müdahaleye yönelik açık söylemin keşfedilmesi ideolojinin aşılması somuttaki gerçekliğe doğrudan ulaşılması anlamına gelmemektedir. Açık söylemler düşüncedeki somut ile somuttaki gerçekliğin arasındaki mesafeyi kapatmaya çalışan iç sorgulama edimini haiz söylemlerdir. (Soran ve Özdemir, 2013)

2. BÖLÜM

İNSAN HAKLARI VE İNSANİ MÜDAHALENİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

2.1. GİRİŞ

Önceki bölümde insan hakları ve insani müdahale uluslararası hukukun temel metinleri ve söylemsel boyutlarıyla ele alınmıştır. 1945-1990 arası dönemin uluslararası hukuku insani müdahaleyi (1990 sonrası dönemden farklı olarak) hukuka uygun ya da meşru olarak nitelendirmemektedir. Bu dönem içerisinde gerek uluslararası pozitif hukuk gerek uluslararası örf adet hukuku insani müdahaleyi bir uluslararası hukuk pratiği olarak tanımlamamaktadır. Ancak insani müdahalenin anılan dönemin uluslararası hukukunda düzenlenmemiş olması müdahale pratiğinin butlanı ya da -hukuki anlamda- yokluğu sonucunu doğurmamaktadır. Bu noktada insan hakları ve insani müdahalenin bir söylem türü olarak ele alınması, bu kavramlara ilişkin hakim söylemin kapalı söylem olduğunu tespitinin ve bu kavramlara ilişkin açık söylemin aranması gerektiğinin altını çizmektedir. İnsani müdahale ve insan haklarına ilişkin hakim söylem Avrupa-merkezci liberal söylemin tahayyüllerinden önemli bir kısmını gerçeklik olarak kabul etmektedir. Hakim söylem; atıfta bulunduğu -kendi dönemsellikleri içerisinde belirli bir üretim tarzının ve coğrafyanın ürünü olan- ilke ve değerlerin evrenselliğini ilan etmektedir. Söylemsel formasyonlar söylem dışı alanda bulunan toplumsal ilişkiler içerisinde biçimlenmektedir. (Soran ve Özdemir, 2013: 75) *Açık söylemler söylem dışı alanı tasvir edemediklerinde verdikleri tepkiyi saptamaya yönelik çabalar geliştiren iç sorgulama edimine sahip söylemlerdir.* (Soran ve Özdemir, 2013: 75) Önceki bölümde insan hakları ve insani müdahaleye ilişkin açık söylemin keşfedilmesi gerektiği saptanmıştır. Bu bölümde konuya ilişkin açık söylem keşfedilmeye çalışılacak ve Althusserci tabirle düşüncedeki somut ile somuttaki gerçek arasındaki fark daraltılmaya çalışılacaktır.

Bölümün ilk kısmında uluslararası hukukun toplumsal ilişkilerle olan rabıtası incelenecektir. İlk olarak uluslararası hukuk üzerine yapılmış tanımlar ele alınacak,

tanımların uluslararası hukuka ilişkin hangi olguları merkezine alarak yapıldığı tespit edilecektir. Ardından Paşukanis ve Mieville'in görüşleri doğrultusunda uluslararası hukuk-toplumsal ilişki arasındaki bağ irdelenmeye çalışılacak ve kısım içerisinde elde edilen bulgular doğrultusunda uluslararası hukuk alanının en önemli hukuki öznesi olarak değerlendirilen devletin bütünlüklü bir özne olup olmadığı tartışılacaktır.

İkinci kısımda insan haklarının tarihsel dönüşümü uluslararası hukuk bağlamında incelenecek, uluslararası hukukun dönemselliği içerisinde, insan haklarının toplumsal ilişkilerle rabtası ele alınacaktır. Bu kısımda insan haklarına ilişkin hakim söylemin betimlediği tarihsel gelişim sürecinden farklı bir süreç izleği takip edilecektir. İnsan haklarıyla toplumsal ilişkilerin bağlantısının tespiti açısından sömürgecilik döneminden 1990'lı yıllara kadar geçen tarihsel süreçte uluslararası hukukun ve insan haklarının dönüşümü ve bu dönüşümde etkili olan maddi koşullar anlatılacaktır. İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonraki dönemde gelişen insan hakları külliyatı ve Kolektif Emperyalizm ayrıca bir alt başlıkta incelenecektir.

Üçüncü kısımda insani müdahalenin tarihsel dönüşümü anlatılacaktır. İnsani müdahaleye ilişkin hakim söylem insani müdahale düşüncesinin antik çağlardan günümüze kadar her daim var olan bir olgu olduğu iddiasını taşımaktadır. (Bkz. Aybek, 2020; Ereker, 2004; Güneş Gülal, 2019; Rodogno, 2021, Halistoprak, 2019) Bu noktada Antik Yunan ve Roma Felsefesi ile Hristiyanlık felsefesi içerisinde gelişen Haklı Savaş Kuramı ile insani müdahalenin birbirleriyle ilgisi tartışılacaktır. Haklı Savaş-İnsani Müdahale tartışmasını takiben insancılık düşüncesi üzerinden insani müdahale yönelik bir modern tarihsel dönüşüm süreci takip edilecektir. Tarihsel dönüşüm süreci içerisinde 1945 sonrası dönem ayrı bir alt başlık altında ele alınacak, insani müdahale pratiklerinin devlet biçiminin dönüşümüyle ilişkisi incelenecektir.

Dördüncü ve son kısımda 1990 sonrası uluslararası hukuk içerisinde insani müdahale pratikleri anlatılacaktır. Son kısım uluslararası hukukun bir pratiği olarak insani müdahalenin mahiyetini siyasal iktisadi perspektiften tartışmayı hedeflemektedir. Anılan kısım içerisinde 1990 sonrası gelişen uluslararası hukuk pratikleri yer yer 1945-1990 arası uluslararası hukuk anlayışıyla karşılaştırılacak ve uluslararası hukukun dönüşümü aktarılmaya çalışılacaktır.

2.2. ULUSLARARASI HUKUKA EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIM

Uluslararası hukukun genel geçer bir tanımının yapılabilmesi tanımlamaya dâhil edilecek kavramların ve perspektiflerin çokluğundan dolayı oldukça güçtür. Konunun kapsam genişliği uluslararası hukuka ilişkin bütüncül bir tanım yapmayı zorlaştırmaktadır. Tanımlama için kullanılacak kavram ve kavram setleri; söyleme göre anlam bulacağından tanımın merkezine aldığı olgu değişkenlik gösterebilecektir. Örnek olarak alanın; “*devletlerarası ilişkiler ile ilgilenen hukuk sistemi*”(Akehurst, 1987:1’den aktaran Mieville, 2005: 11) biçiminde devlet perspektifli tanımlanması; tanımın uluslararası örgütlerle ilgili birçok unsuru dışarıda bırakmasına yol açacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde birçok bölgesel, uluslararası ve ulusal üstü örgüt devlet biçiminde olmamasına karşın, uluslararası hukuk bağlamında kişilik sahibi olmuş ve uluslararası hukuk içerisinde hukuki özneler olarak kabul edilmiştir. (Malanczuk, 1997:1) Pazarıcı (1989); uluslararası hukuk öznesini tanımlarken, hukuki öznenin hak ve yükümlülük sahibi olma yetisini ön planda tutmaktadır. Bu düşünceye göre; “*Uluslararası hukuktan doğan hak ve yükümlülük sahibi olma ile yine uluslararası hukuk çerçevesinde anılan hakları koruyabilme ve yükümlülükleri yerine getirebilme*” kapasitesi, uluslararası hukukta hukuki özne olarak tanımlanmanın unsurlarıdır. (Pazarıcı, 1989: 2) Tanımlama uluslararası hukukun sınırları çerçevesinde eyleme kapasitesi bulunan failleri (devletler, uluslararası veya bölgesel örgütler, bazı durumlarda çok uluslu şirketler, vb.) büyük ölçüde kapsamaktadır. Ancak Mieville hâkim söylem olarak nitelendirdiği söylem içerisinden yapılan uluslararası hukuk tanımlarının (Bkz. Schwarzenberger, 1967; Akehurst, 1987; Malanczuk, 1997; Shearer, 1994) uluslararası hukukun özünün açıklanmasından ziyade kimlerin uluslararası hukuk öznesi olduğuna ilişkin tanımlamalar olduğunu belirtmektedir. (Mieville, 2005: 12-13)

Uluslararası hukuka yönelik bir ikinci tanımlama ise uluslararası ilişkiler alanında *uluslararası aktörlerce geçerliliği kabul edilen kurallar bütünü* (Bkz. Malanczuk, 1997: 6-7, McCarthy, 1998) ya da *uluslararası sosyal kurallar* (Bkz. Hart, 1961) olarak yapılmaktadır. (Mieville, 2005: 14) Malanczuk (1997:6); anılan kurallar bütününe ilişkin konsensüsü; uluslararası hukukun, İngiliz, Amerikan ve Commonwealth kaynaklı Anglosakson hukuku, Kıta Avrupası medeni hukuku, Roma Hukuku, Marksist düşünce,

İslami düşünce, Asya ve Afrika'daki teamüller gibi birçok farklı coğrafya, kültür ve anlayıştan etkilenecek ortaya çıkan bir olgu olması ile açıklamaktadır. Öznelerden farklı olarak normu merkeze alan bu tanımlama da uluslararası hukukun neden hukuk olduğunu neden hukuki biçimin⁴³ ve içeriğin onun doğasına atfedildiğini açıklamamaktadır. (Mieville, 2005: 14) Hart ise uluslararası hukukun ülkesel hukuka *biçim olarak değil içerik olarak benzediği* için bir hukuk dalı olduğunu öne sürmektedir. (1961: 231'den aktaran Mieville, 2008: 97) Ancak Hart'ın düşüncesi doğrultusunda ülkesel hukuk ile uluslararası hukuk arasında hukuki bağlamda biçimsel bir benzerliğin olmadığı varsayıldığında uluslararası hukukun hukuk olarak tanımlanması salt isimlendirmeye ilişkin bir olgu haline gelmektedir. (Mieville, 2008: 98) Kelsen; hukuku insan davranışlarını düzenleyen ve bu davranışlara sonuç yahut yaptırım tatbik eden sistem tanımlamasından yola çıkarak uluslararası hukuka ilişkin bir diğer tanımlama getirmiştir. Genel bağlamı ile hukukun insan davranışlarını düzenlemesi ve bu davranışlara sonuçlar yahut yaptırımlar bağlaması hukuk kurallarının olduğunu göstermektedir. (Kelsen, 1968'den aktaran Mieville, 2005: 15) Bu düşünce genel hukuk için geçerli olan uluslararası hukuk için de geçerlidir önermesi ile insan için geçerli olan uluslararası hukuk kişisi için de geçerlidir önermesinin ön kabulünü gerektirmektedir. Ancak bu noktada hukukun şartı olarak ortaya konulan davranışın düzenlenmesi ve sonuca bağlanması önermesi ahlaki norm ve hukuk kuralı arasındaki ayrımı belirgin bir biçimde ortaya koyamamaktadır. (Paust, 1979'dan aktaran Mieville, 2005: 15) Mieville, hukuki pozitivist görüşlerin soyut bir devlet iradesi anlayışından, tabii hukuk görüşlerinin ise soyut bir evrensel hukuk anlayışından yola çıkarak hukuk fetişizmine vardıklarını belirtmektedir. (Mieville, 2005)

Uluslararası hukukun hukuki biçime sahip olmasının sebebi hâkim söylem içerisinden açıklanamamaktadır. (Mieville, 2005) Bu durum uluslararası hukuka yönelik olarak doktrinde şüpheli görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Egemenin irade

⁴³ Hukuki biçim ya da hukuksal biçim; toplumsal ilişkiler alanında sıklıkla tekrarlanan ve bu surette genelleşen bir hukuksal ilişkinin siyasal iktidar tarafından düzenlenmesi ve biçimlendirilmesiyle oluşur. (Paşukanis, 2013) Bu noktadan hareketle hukuk normları da toplumsal ilişkilerin hukuki biçime indirgenmiş hali olarak nitelendirilebilir. (Karahanoğulları, 2018:136) Toplumsal ilişkiler alanında sıklıkla tekrar eden bir mübadele türünün (alım-satım, takas, trampa vb.) sözleşme formunu alması hukuki biçime örnek olarak verilebilir. Bir başka örnek; mübadele ilişkilerinde metalaşmış ürünlerin sahibi olan bir kişiye ait belirli menfaatlerin olduğu bu menfaatlerin korunması ve istisnai haller hariç müdahale edilmemesi gerektiği varsayımı negatif statü hakları olarak hukuki biçim edinmektedir.

yokluğunu öne süren ve bu nedenle uluslararası hukukun var olamayacağı, (Bkz. Austin, 2000) uluslararası hukukun var olmasına karşın reel politik nedeniyle etkili bir hukuk sistemi olmadığı, (Bkz. Morgenthau, 1967) öne sürülen görüşler arasındadır. (Mieville, 2005)

Uluslararası hukukun, klasik hukuk tasımları içerisinde açıklanamaması, onun var olmadığını göstermemekle birlikte hâkim söylem içerisinde yapılan tanımlar, uluslararası hukukun açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. O halde uluslararası hukuk; salt normlar ve ilkelerin toplamından oluşan bir olgu olmadığı gibi küresel reel politiğin ve güç ilişkilerinin basit bir yansıması da değildir. (Özdemir, 2011) Uluslararası hukukun, -uluslararası politikadan ya da uluslararası güç ilişkilerinden farklı olarak- hukuk formunu alması, hukuki biçimin uluslararası hukukun ne olduğu sorununun çözülmesinde merkeze alınmasını gerektirmektedir. (Mieville, 2008: 98)

Mieville'in uluslararası hukuk teorisinde sınıf ilişkileri, ekonomi politik, tarihsel materyalizm gibi Marksizm'in yöntemine ve inceleme alanına giren birçok alan teorisinin kapsamına dâhil edilmiştir. Mieville'in tarifıyla Marksizm; sosyal realiteyi çatışmalı ve karmaşık ancak bütünlüklü bir yapı olarak betimleyen, dinamik bir yöntemdir. (Mieville, 2008: 98) Marksist yöntem gerçekliği üretim ilişkileri, ekonomi politik, tarihsel süreç, sınıf mücadeleleri üzerinden tanımlamaya çalışır. (Mieville, 2008: 98) Marx ve Engels'in hukuk üzerine yaptıkları çalışmalar büyük ölçüde sınırlı olup, var olan eserler genellikle hukuk fetişizminin eleştirisi ve devletin veya egemen sınıfın aygıtı olarak hukuk konuları etrafında şekillenmektedir. Marx her üretim tarzının kendi hukuki ve siyasal biçimini oluşturduğunu ve bu oluşumların her bir üretim tarzı içerisindeki dağıtımını düzenlediğini belirtmektedir. (Marx, 1979: 251) Marx ile Engels'in hukuka yönelik saptamaları ile bütünlüklü bir hukuk teorisi kurulamasa da bu saptamalar Marksizm'in hukuka yönelik perspektifinin temel noktasını açıklamak için önemlidir. (Collins, 2016) Marx ile Engels'in hukuka yönelik temel uğraşları hukuksal bir dünya çözümlemesini ya da daha farklı bir tabirle hukuk fetişizmini⁴⁴ eleştirmektir. (Karahanoğulları, 2018: 30)

⁴⁴ Hukuk Fetişizmi: hukukun mutlak varlığını, bağımsız bir inceleme konusu olduğunu, hukukun toplumsal ilişkileri anlamada referans olarak alınabileceğini öngörsayan düşünce biçimi olarak tanımlanabilir. (Collins, 1982: 11-12'den aktaran Karahanoğulları, 2018)

Mieville'in uluslararası hukuk teorisi açısından ikinci uğrak noktası ise Sovyet hukukçu Paşukanis'in Genel Hukuk Teorisi'dir. (Özdemir, 2011) Paşukanis (2013: 41); kuralların içeriklerinin değişmesi durumunda anlamlarının baki kaldığını ifade etmektedir. Sınıfsallık hukuki biçime içkindir. Bu düşünceye göre hukuk kuramının soyutlamalarla çalıştığını ve bu soyut formların da toplumsal ilişkilerce belirlendiğini ve bu bağlamda hukuki biçimi sınıf egemenliğini gizleyen ideolojik bir araç olduğunu belirtir. (Karahanoğulları, 2018: 199)

Paşukanis ile aynı dönemdeki diğer Marksist hukukçular hukuka, devletin egemen sınıfın bir aracı olduğu varsayımı ile yaklaşmışlar ve bu bağlamda sınıf mücadelesi kavramını içeren ancak hukuki pozitivist olarak nitelendirilebilecek bir hukuk teorisi oluşturmuşlardır. (Chimni, 1993'ten aktaran Mieville, 2008: 104) Ancak hukuku egemen sınıfın aracı olarak betimleyen ve bu doğrultuda sınıfsallığına dair saptamalarda bulunan bu kuramsal tutum, hukukun neden yalnızca belirli biçimleri içerdiğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. (Fine 1979'dan aktaran Mieville, 2008) Araçsalcı görüş hukukun biçimsel kaynağının hukuki pozitivistlere benzer bir biçimde devlet iktidarında olduğunu öne sürmektedir. (Özdemir, 2011: 101) Anılan düşünce; hukuku, devlet ve yasama faaliyetinin bir ürünü olarak siyasal yanını vurgulamakta olup, onun biçimsel bağlamda doğrudan üretim ilişkilerinin bir ürünü olarak tanımlamamaktadır. (Mieville, 2008) Hukukun basit bir araç olarak değerlendirilmesi onun işleyiş biçiminden çok içeriğinin dikkate alınmasına neden olur. (Özdemir, 2011: 101) Hukuk normunun içeriğinde korunan menfaatin hangi sınıfın veya sınıf fraksiyonunun çıkarını gözettiği sorusu önemli bir sorudur ancak üretim ilişkilerinin hukuk tarafından nasıl işletildiğinin anlaşılmasına yardımcı olmayacaktır.

Paşukanis hukuki özneler arasında kurulan hukuki ilişkilerin hukuk düzeni tarafından yaratılmadığını ancak mevcut toplumsal ilişkilerin hukuk düzenince tanımlanıp biçimlendirildiğini belirtmektedir. (Paşukanis, 2013) Başka bir tabirle Paşukanis, toplumsal ilişkilerin hukuki biçime kaynak olduğunu öne sürmektedir. (Paşukanis, 2013) Bu düşünceye göre hukuki ilişkinin kaynağı normda ya da siyasal iktidarda değil üretim ilişkilerindedir. (Paşukanis, 2013) Siyasal iktidar hali hazırda ortaya çıkmış bir mübadele

ilişkisinin biçim ve içeriğini düzenleyip değiştirebilir.⁴⁵ (Paşukanis, 2013: 91) Ancak siyasal iktidarın yaptığı düzenleme “*başına buyruk*” bir düzenleme olduğunda salt biçimsel bir ifade haline gelip toplum üzerindeki egemenliğini yitirebilir. (Marx ve Engels, 2010: 41) Yani hukukun mevcut ilişkiyi düzenleyebileceği alan yine mevcut ilişkinin yapısal sınırlarınca belirlenir ve yasa anılan ilişkiyi düzenleyemediği ölçüde etkisini yitirir. Güncel hukuk sistemimi içerisinde anlamsız olarak nitelendirilebilecek kanunlar (örneğin İngiliz Parlamentosuna zırh ile girilemeyeceğine dair 1313 tarihli yasa vb.)⁴⁶ geçmiş bir dönem içerisinde verili ülkedeki toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi açısından somut noktalara tekabül etmektedir. Bu tür yasalar günümüzde etkisini yitirmiştir.

Paşukanis’in bir diğer önemi ise hukuki öznenin tespiti hususundadır. Meta mübadeleleri için mübadele ilişkilerine girecek öznelerin varlığı şarttır. (Paşukanis, 2013: 112) *Özne, hukuk kuramının en küçük birimi; en basit ve bölünemez unsurudur.* (Paşukanis, 2013: 109) Zira metaların mübadele süreci içerisinde değişim değerinin gerçekleşmesi, maliklerin “*iradi ve bilinçli bir işlemi*” gerektirmektedir. (Paşukanis, 2013: 112) Anılan doğrultuda emek ürünü metalaşırken mal sahibi insan da hak taşıyıcısı ve hukuki özne haline gelir. (Paşukanis, 2013: 113) Her üretim - üretimin yapıldığı esnadaki üretim tarzının dinamikleri doğrultusunda - tabiat ürününün sahiplenilerek kullanılmasını içerir. (Marx: 1979, 251) Ancak fiili sahiplik durumunun hukuki anlamda mülkiyet kavramına dönüşmesi mevcut üretim ilişkilerinin belirli bir gelişkinliğe sahip olması ile mümkün olacaktır. (Paşukanis, 2013) Her özne - ister mal ister emek gücü olarak - metaların özgür satıcısı konumundadır. (Paşukanis, 2013) Hukuki öznenin güncel formu ve kapsamı kapitalist üretim ilişkileriyle gelişmiştir. Nitekim ilkçağ ve ortaçağda hukuk öznesi kavramının kapsadığı kişiler toplum içerisinde yalnızca mülk sahibi olabilecek⁴⁷ kişiler ile sınırlıdır.

⁴⁵ Siyasal iktidarın, toplumsal ilişkiler içerisinde sıklıkla tekrarlanan ve bu vasıta ile genelleşen bir mübadele ilişkisini düzenlemesi, hukukun üretim ilişkilerince tek taraflı bir biçimde belirlenmediğini aynı zamanda üretim ilişkileri üzerinde belirleyiciliğe sahip olduğunu göstermektedir. (Özdemir, 2008) Anılan doğrultuda “*hukuk, öznesiz bir süreç olarak toplumsal düzenlemenin gerçekleştiği noktalardan birisidir.*” (Özdemir, 2008: 219)

⁴⁶ A Statute forbidding Bearing of Armour (1313) <https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw2/7/0/introduction>

⁴⁷ Paşukanis, ortaçağda soyut hukuk öznesinin bulunmadığını, belirsiz bir kişiler topluluğuna yönelmiş somut ayrıcalıklar ve özgürlükler olduğunu ifade etmektedir. (2013: 121) Bu düşünceye göre soyut hukuk

Hukuki öznelerin diğer hukuki özneler ile girdikleri ilişkilerde alım ve satım iradeleri ve bu iradelerin birbirlerine uygunlukları hukuk açısından özel bir öneme sahiptir. (Paşukanis, 2013) Mevzubahis irade beyanlarının birbirlerine uygunluğu mübadele ilişkilerinin meydana gelmesini sağlamakta olup bu karşılıklı iradi fiiller en yalın halini sözleşme formunda bulmaktadır. (Paşukanis, 2013) Sözleşme kavramı yukarıda anılan soyut hukuki öznelerin eyleyerek ve işleyerek somutlaştırdıkları hukuk sisteminde temel bir öneme sahiptir. (Paşukanis, 2013; Mieville, 2008; Mieville, 2005) Bu düşünceye göre sözleşme; hukuksal işlemin en yalın ve temel hali olup soyut haldeki hukuki öznelere ve onların iradelerine somutluk kazandırmaktadır. (Paşukanis, 2013: 122) Sözleşme burjuva liberal özgürlük anlayışının en belirgin hukuki formlarından birisidir. Bu nedenle birçok hukuk sisteminde sözleşme tiplerinin sınırsız sayıda olduğu varsayılmakla birlikte, sözleşmenin kurulabilmesi kural, sözleşmenin kurulamaması ise istisna halini teşkil etmektedir. (Eren, 2014)

Ancak sözleşme yalnızca özneleri ve iradelerini somutlamak ile kalmayıp özneler arası uzlaşmayı sağlayarak kapitalist mübadele biçiminin en basit ve temel formunu da meydana getirmektedir. (Paşukanis, 2013: 122) Anılan mübadele formu içerisinde mübadeleye tabi emtialar eşit değişim değerine sahip olarak kabul edilmekte olup bununla beraber tıpkı emtialar gibi sözleşmeyi kuran hukuki öznelerin de biçimsel eşitlikleri varsayılır. (Mieville, 2008) Farklı olanların (hukuki özne ve mübadeleye tabi emtia) homojenleştirilmesi ve soyut biçimleriyle mübadele ilişkilerine girmeleri anılan ilişkilere temel ve standart bir form vermektedir. Sözleşme biçimi bu nedenle burjuva hukuk sisteminin merkezindedir. (Mieville, 2008) Potansiyel malik olarak kabul edilen hukuk öznelerinin gerçekleştirdiği sayısız hukuki fiiller hukukun *gayri şahsi, tarafsız ve kamusal* bir biçim almasına neden olur. (Özdemir, 2011:125) Hukuk; devlet iktidarını hegemonik biçimde kullanan sınıf yahut sınıf fraksiyonlarının taleplerini özel olarak korumayıp hukuki biçimin anonimliği ile egemen sınıfın çıkarlarını genelleştirilmiş biçimde korur. (Özdemir, 2011: 125)

Mübadele ilişkilerinin temel formu olan ve birçok ön varsayımı içerisinde barındıran sözleşme, hukuk sisteminin temelini oluşturmaktadır. (Paşukanis, 2013; Mieville, 2008)

öznesinin oluşabilmesi, burjuva ilişkilerin tam anlamıyla gelişmesiyle birlikte hukukun soyut nitelik kazanmasıyla gerçekleşmiştir. (Paşukanis, 2013:121)

Paşukanis'e göre özel hukuk, hukukun en temel noktasıdır. (Mieville, 2008: 108) Anılan düşünce doğrultusunda kamu hukukunun temelleri de bireysel çıkarların çatışmasına dayanmaktadır. Bu noktada Paşukanis; hukukun kamu hukuku ve özel hukuk olarak tasnif edilmesinin sorun doğurduğunu, bireysel çıkarlar ile siyasal bütünlüğün soyut genel yararı arasındaki sınırın net bir biçimde çizilemeyeceğini, zira bu alanların iç içe olduğunu ifade etmektedir. (Paşukanis, 2013: 101)⁴⁸ Modern burjuva liberal hukuk düşüncesi her ne kadar kamusal alan - özel alan biçiminde bir ayırım tahayyülü içerse de devlet iktidarı ve hukuk bu ayırımın herhangi bir tarafında (kamu hukuku, politik toplum vb.) olmayıp bu ayırımın bizatihi ön koşuludur. (Althusser, 2017) Bu noktada toplumsal hayatın çok farklı bölümlerini düzenleyen hukuk sistemi ilk bakışta özel hukuk ile doğrudan bağdaştırılamasa da hukuk sisteminin temeli bireysel çıkarların çatışmasına dayanmaktadır. (Mieville, 2008: 108)

Toplumsal ilişkilerin hukuk vasıtasıyla düzenlenmesinde çatışma kavramı merkezi bir konumda olup çatışmanın yokluğu düzenleme ihtiyacının gelişmemesine yol açacaktır. (Mieville, 2008: 108) Mülkiyet ilişkileri içerisinde var olan "benim" tabirinin mefhum-u muhalifi olarak "senin ve / veya onların olmayan" biçiminde dışlayıcı bir önerme taşıması; değer biçime içkin olan cebirin hukuka da içkin olduğunu göstermektedir. (Paşukanis, 2013; Mieville, 2005: 134) Hukuk, mülkiyetin kime ait olduğu sorusunu yanıtlarken mülkün "sahibine ait" olmasını muhafaza edecek bir mekanizmanın da kurucusu olmaktadır. Bu bağlamda anılan mekanizmanın yokluğunda mülkiyetin aidiyetinin saptanamaması onun herhangi bir kişiye ait olabilme olasılığının gündeme getirebilir ki bu da anılan değerın kaybolması tehlikesini yaratacaktır. (Mieville, 2005: 126) Bu nedenle hukuk; çatışmanın ve uzlaşmazlığın zıddında (bir barış halinde) değil şiddet, cebir ve yaptırım ile birleşik bir haldedir. (Özdemir, 2011)

Yukarıda anıldığı üzere hukuk - ya da özel olarak uluslararası hukuk - özneleri üzerinden var olan bir olgu olmayıp, mevcut ilişkilerin varlığının bir sonucu olarak mevcuttur. Uluslararası hukuku var eden olgu ilişkinin mevcudiyetidir. (Mieville, 2005: 130) Bu nedenle uluslararası hukukun hukuk olması uluslararası alanda üstün ve egemen bir

⁴⁸ Paşukanis'in kamu hukukuna yönelik çıkarımları teknik bir tartışma veya analizden ziyade hukukun geleceğine ilişkindir. (Karahanoğulları, 2018: 228) Nitekim Paşukanis; kamu hukukunun özel hukuk biçiminin siyasal alandaki yansıması olduğunu ifade etmekte, bireysel çıkarlarla toplumsal çıkarların arasındaki karşıtlığın aşılması durumunda ise hukuki biçim ve hukuki ideolojinin ortadan kalkacağını belirtmektedir. (Paşukanis, 2013: 103)

kanun koyucunun varlığına bağlı değildir. (Mieville, 2005: 129) Paşukanis, pazar yerlerinde geçerli olan hukukun çok eski zamanlardan bu yana tek bir otorite çatısı altında olmayan grupların ilişkilerini düzenlediğini öne sürmüştür. (Paşukanis, 1978'den aktaran Mieville, 2005) Mieville (2005) ilksel uluslararası hukukun ilksel iç hukuktan önce oluştuğunu, bu bağlamda hukukun en ilksel örneklerinin aynı otoriteye tabi olmayan organize grupların ticari faaliyetlerinden ortaya çıktığını belirtmektedir. Örneğin Romalıların barbar olarak kabul ettikleri Germen yahut Galya kabileleri ile yaptıkları ticari, askeri, politik antlaşmalar ilksel bir uluslararası hukuk anlayışına örnek olarak gösterilebilir. (Mieville, 2008) Paşukanis; hukukun kaynağının bir kanun koyucunun iradesi değil, meta dolaşımını olası kılan toplumsal ilişkiler olduğu savlamaktadır. Mieville buradan hareketle uluslararası hukukun devletlerin uymak zorunda kaldığı ilişkilerin bir türevi olduğunu savlamaktadır.

Yazar; devletlerin, uluslararası alanda kurulan ilişkilerde, piyasa ilişkileri dâhilinde hareket eden bireylerle aynı mantık çerçevesinde hareket ettiklerini ileri sürmektedir. (Mieville, 2008: 96) Bu noktada Mieville, Grotius'un devletin mahiyetine yönelik düşüncesini örnek olarak vermektedir. (Mieville, 2008: 96; Mieville, 2005: 54) Grotius, devleti; mülkiyete dayalı doğal bir toplumsallık içerisinde bulunan insanların (mal sahibi kabul edilen öznelerin)⁴⁹ bir ürünü olarak tanımlamakta olup insanın kişisel egemenliği ile devletin hukuki gövde ile haiz olduğu ortaklaşa egemenliğin bağıntılı olduğunu öne sürmektedir. (Zabçı, 2011: 420) Buna göre insanların ortak iradelerinin hukuki bir birliği olan devlet dış ilişkilerinde mülk sahibi birey gibi davranmakta ve devlet sınırlarını da özel mülk olarak değerlendirmektedir. (Gowan, 1999'dan aktaran Mieville, 2008: 96)

Grotius'un devlete ve devletin uluslararası alanda kurduğu ilişkilere yönelik tasımı Paşukanis ve Mieville'de de benzer bir biçimde bulunmaktadır. Paşukanis; "*modern uluslararası hukukun kapitalist devletlerin dünya üzerinde hâkimiyet sağlama mücadelesinin hukuki formu*" olduğunu belirtmektedir. (Paşukanis, 1980b: 169'dan aktaran Mieville, 2005: 138) Devletlerin iktisadi ve siyasal alanda var olan eşitsizlikleri, uluslararası hukuk alanında - mübadele ilişkilerinden kaynaklı bir biçimde - sözleşme kavramına dayalı soyut bir eşitlik ile ele alınmaktadır. Bu bağlamda Mieville (2005); Marx'a atıfla eşit haklar arasında gücün belirleyici olduğunu belirterek zayıf devletlerin

⁴⁹ Pazantez içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

- hukuki olarak eşit kabul edildikleri - güçlü devletlere karşı hiçbir koşulda galip gelemeyecekleri bir uluslararası hukuk tablosu çizmektedir. Bu düşünceye göre “*savaş, eylem halindeki uluslararası hukuktur.*” (Mieville, 2005: 148)

Mieville’in uluslararası hukuk teorisi, uluslararası hukukun siyasal iktisadi analizi açısından oldukça önemli bir girişim olup hâkim söylemce hukuk alanının dışı olarak kabul edilen politika, ekonomi, küresel güç ilişkileri, emperyalizm, savaş gibi kavramları da hukuka içkin hale getirmektedir. Mieville’in uluslararası hukuka ilişkin iki tespiti çalışmanın uluslararası hukuka yönelik tutumunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

- Uluslararası hukuk toplumsal ilişkilerin ürünü olup varlığı egemen bir kanun koyucunun varlığına bağlı değildir. (Mieville, 2005; Mieville, 2008)
- Uluslararası hukuk -hakim söylemce atfedildiği gibi- bir barış halini varsaymaz. “*Şiddet; genelleştirilmiş meta üretimine ve dolayısıyla hukuka içkindir.*” (Özdemir, 2011: 132)

Marksist metodun devlet ve uluslararası hukuk gibi alanlara tatbiki alanında Mieville’in kuramı belirli sorunlar barındırmaktadır. (Özdemir, 2011) İlk olarak Mieville’in uluslararası hukuk teorisi mübadele ilişkilerinin tarafı olan mal sahibi insan ile uluslararası hukukun aktörü olarak nitelendirilebilecek devlet arasında doğrudan ilişki kurmaktadır. (Özdemir, 2011: 133) Ancak devlet ile fail bireyler arasında doğrudan bir ilişki yoktur.

Devlet; kapitalist toplumun devleti olmasına karşın, ideal kolektif bir kapitalist, egemen sınıfın aracı veya özne değildir. (Özdemir vd, 2020; Özdemir, 2011) “*Devlet; kendi içerisinde temsil bulan çeşitli sınıfların güçlerinin kesiştiği noktada iktidarını kullanabilen yapılaşmış bir ilişkiler setidir. Devlet iktidarı, devletin bütünü tarafından kullanılmaz. Yapısal biçimler içerisine giren talepler bu biçimleri oluşturan örgütler içerisinde mevcut sınıfsal temsil oranları ile bağlantılı olarak değişip devlet iktidarına tahvil olurlar.*” (Özdemir vd, 2020: 335; Özdemir, 2014: 59; Özdemir, 2011: 286) Bu noktada devlete yönelen talepler “*genel olarak sermayenin*”⁵⁰ talepleri değil tikel

⁵⁰ Genel olarak sermaye önceden verili somut çıkarlara ve taleplere sahip olan bir özne değildir. (Özdemir vd. 2020: 327) Zira Özdemir (2014: 57); sermayenin hiçbir zaman “genel olarak sermaye” formunda temsil

sermayenin somut talepleridir. (Özdemir vd, 2020: 327; Özdemir, 2014: 50; Özdemir, 2011; 272-273)

Devletin, sınırları keskin bir biçimde belirlenmiş bir özne olmadığına ilişkin bir başka örnek ise devlet aygıtıdır. Miliband; *Kapitalist Toplumda Devlet* adlı çalışmasında devlet başkanlığı, hükümet, ordu, polis, yasama organı gibi kurumların yanısıra kitle iletişim araçlarını, gazetecileri, sendikaları, sendika liderlerini ve sivil toplum içerisindeki diğer güçleri de devlet aygıtı içerisinde ele almıştır. (1969: 54'ten aktaran Jessop, 2021: 42) Buna ek olarak Jessop (2021: 42) özel firmalardan kiralanmış paralı askerlerin, devletler tarafından farklı siyasi amaçlarla desteklenen paramiliter yapıların da devlet aygıtına dâhil edilip edilemeyeceğini sormaktadır. Bu nedenle genişletilmiş anlamda devlet; özne olarak çağrılmış binlerce hatta milyonlarca failin eyleme ve işlemleri ile meydana gelen bir ilişki alanı olarak tanımlanabilir. Bu onun bütünlüklü bir özne olmasını mümkün kılmamaktadır.

Mieville'in teorisine ilişkin ikinci mesele ise uluslararası hukukun ortaklaşa faaliyetleri imkân dâhiline sokan silahsız pratikleri de içermesidir. (Özdemir, 2011: 128) Kapitalist devletlerin her koşulda doğrudan doğruya küresel ölçekli bir egemenlik mücadelesi içerisinde olmamaları uluslararası hukukun doğrudan anılan mücadelenin hukuki formu olduğuna yönelik tanımına ulaşılmasını zorlaştıracaktır. 1945 sonrası dönemin uluslararası hukukunda ulusal ölçekli kapitalist devletlerin mevcut çıkarlarını doğrudan doğruya temsil etmeyen uluslararası nitelikli yapılar bulunmaktadır. Anılan uluslararası örgütler içerisinde yer alan kapitalist devletlerin sınıfsal ittifakı içerisinde belirlenen politikalar her koşulda tikel kapitalist devletin mevcut çıkarlarıyla uyumlu olmamaktadır. (Özdemir, 2011:133-134)

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kapitalizmin düzenlenmesi için oluşan örgütlerden ve bunların yarattığı hukuktan oluşan yeni düzenleme biçimleri gündeme gelmiştir. (Özdemir, 2011: 268) Bahsi geçen dönemde kapitalist birikim, Batı Bloğu içerisinde yapılan ortak düzenlemelere dayalı bir aşamaya gelmiştir.⁵¹ (Özdemir, 2013: 94) *“Amerikan hegemonyasının belirmesi, tekil kapitalist ülkelerin ordularını bir çatı altında*

edilemeyeceğini farklı fraksiyonların bazen birbiriyle esaslı bir biçimde çelişen farklı talepleri olacağını belirtmektedir.

⁵¹ Amerikan Hegemonyası dönemindeki Kolektif Emperyalizm ve devlet dönüşümü aşağıdaki bölümlerde insan hakları ve insani müdahalenin tarihsel dönüşümü bağlamında ele alınacaktır.

toplayan NATO'nun ortaya çıkması, bir devletin (farklı ülkelerde merkezlenmiş) birden çok ulusal sermaye grubunun yatırımlarına/faaliyetlerine; bir sermaye grubunun da birden çok devletin kaynaklarına ihtiyaç duyduğu yeni bir düzeneğin ortaya çıkması, ... uluslararası kapitalizmin düzenlenmesi için uluslararası ve ulusalüstü kuruluşların oluşması ve uluslararası hukuk alanında yeni düzenleme biçimlerinin ortaya çıkması..." gibi olgular İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin özellikleri olarak nitelendirilebilir. (Özdemir, 2014: 46) Yine anılan dönemde devletler, kolektif kapitalist çıkarların yerel/ulusal alana taşınmasını giderek artan oranlarda yerine getirmişlerdir. (Özdemir, 2011: 309) Uluslararası hukuk merkez kapitalist devletlerde bulunan güçlü çıkar gruplarının menfaatini korurken az gelişmiş ülkeleri mevcut varlıklarını satmaya zorlayacak biçimde disiplin altına alıp, bağımlı hale getirmiştir. (Özdemir, 2011: 310) Bu noktada uluslararası hukuk, kapitalist üretim tarzının uluslararası hukuku olsa da sermaye ilişkisi kapitalistler arası rekabetin yaşandığı bir alandan çok daha geniş bir alana tekabül etmektedir.

Bu noktada uluslararası hukuk, kapitalist devletler arası rekabetin var olduğu bir alan olmasına karşın sadece bu olgudan yola çıkılarak tanımlanamayacaktır. Özdemir (2008:219)'in *hukukun ekonomi politiği* yöntemini tanımlarken hukukun farklı boyutlarına ilişkin yaptığı tespitler uluslararası hukukun tanımlanmasında da yardımcı olabilir. Bu düşünceye göre hukukun çok düzeyli bir varoluşu bulunmaktadır. (Özdemir, 2008: 219)

- *Kapitalist üretim ilişkileri ile hukuki biçimler arasındaki ilişki bakımından hukuk,*
- *Yapısal biçimlerin işlevi olarak hukuk,*
- *Devlet aygıtı içerisinde yer alan insanlarca işletilen bir sistem olarak hukuk,*
- *Toplumsal bütünü oluşturan söylemler toplamının bir parçası olarak hukuki ideoloji, hukuka yönelik perspektiflerin çokluğunu göstermektedir. (Özdemir, 2008: 219)*

Hukuk, öznesiz bir süreç olarak toplumsal düzenlemelerin gerçekleştiği noktalardan biridir. (Özdemir, 2008: 219) Hunt (1993: 325)'ın ifadesiyle düzenleme, sosyal ilişkilerin belirli biçimlerinin silinmesi, geri plana itilmesi ve belirli biçimlerin geliştirilmesi, desteklenmesi veya inşa edilmesi olarak tanımlanabilir. (Özdemir, 2008: 219) Anılan nedenlerle uluslararası hukuk yalnızca mübadele ilişkileri veya kapitalistler arası rekabet

üzerinden açıklanamayacak bir olgu olup genel bir toplumsal düzenleme mekanizması olarak görülebilir.

2.3. ULUSLARARASI HUKUKUN TARİHSEL GELİŞİMİ VE İNSAN HAKLARI

İnsan hakları kavramının tarihçesine ilişkin yazın içerisinde birçok farklı görüş bulunmaktadır. Akad, Dinçkol ve Bulut (2017) genel olarak bu görüşlerin iki temel başlık altında değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. İlk görüş, insan haklarının gelişim tarihinin 1945 yılında BM'nin kurulmasıyla başladığını öne sürmektedir. (Akad, Dinçkol ve Bulut, 2017: 256) İkinci görüş ise kavramın tarihsel ve felsefi kökenlerine atıfla insan hakların tarihsel geçmişini daha eski dönemlerden başlatmaktadır. (Akad, Dinçkol ve Bulut, 2017: 256; Çalık, 2017: 41) Ishay (2008); Stoacılık, Epikürcülük, Konfüçyus öğretisi, Budizm, Hristiyanlık Felsefesi, İslam Felsefesi içerisinde yer alan belirli düşüncelerin insan hakları düşüncesinin felsefi temelleri arasında değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Ancak anılan düşünceler içerisinde yer alan insan hakları söylemleri güncel insan hakları anlayışından oldukça farklıdır. Köleler, kadınlar, suçlular, yabancılar ve/veya döneminin tarihsel veya toplumsal koşullarına göre farklı şekillerde tasnif edilmiş çeşitli insan grupları insan haklarının öznesi olarak kabul edilmemişlerdir. (Ishay, 2008: 47) Modern döneme kadar geçen süreçte günümüzdeki insan hakları anlayışından ziyade “*grup hakları*” bulunmaktadır. (Çalık, 2017: 41)

Hakim insan hakları anlatısı içerisinde kilometretaşları olarak sıralanan Magna Carta, Haklar Dilekçesi (*Petition of Rights*), Habeas Corpus Act ve Haklar Bildirisi (*Bill of Rights*) gibi metinler nedensellikte bağlı bütüncül bir sürecin halkalarından ziyade kendi dönemleri içerisindeki tarihsel ve toplumsal süreçlerin ürünü olarak nitelendirilebilir. Zira 1215 tarihli Magna Carta, dönemin İngiliz aristokrasisinin vergilendirme, cezalandırma gibi konularda kralın yetkilerini sınırlandırma amacı gütmeyken 1689 tarihli Haklar Bildirisi (*Bill of Rights*) -burjuvazi ile aristokratların yer aldığı-⁵² İngiliz Parlamentosunun krala karşı üstünlük kurmaya çalıştığı bir metindir. (Akad, Dinçkol ve Bulut, 2016) Haklara ilişkin anılan metinlerle ilgili ikinci bir mesele ise metinlerin yalnızca kendi ülkesellikleri içerisinde geçerli olmasıdır. Hakim söylem içerisinde evrensel olduğu öne

⁵² Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

sürülen insan haklarının tarihsel gelişimi içerisinde ele alınan metinler devlet ile toplum (Magna Carta’da aristoktasi; Haklar Dilekçesi, Habeas Corpus Act ve Haklar Bildirisi’nde burjuvazi ve aristokrasi) dikotomisini verili kabul etmektedir. Anılan doğrultuda insan haklarının kökenleri de devlet-toplum veya devlet-birey çatışmalarında aranmaktadır.

Yukarıda anılan nedenlerle insan haklarının tarihsel süreci, hakim insan hakları anlatısının betimlediği tarihsel gelişimden farklı bir izlekten ele alınacaktır. Anılan izlek; insan hakları kavramının tarihsel sürecini Avrupa merkezli uluslararası hukukun tarihsel gelişim süreciyle paralel biçimde ele almayı hedeflemektedir. İnsan hakları; kaynağını Kıta Avrupası felsefesi içerisinde gelişmiş doğal hukuk düşüncesinden almaktadır. (Akad, Dinçkol ve Bulut, 2017: 251) Tüm insanların yalnızca insan olmaları hasebiyle belirli temel haklara sahip olduğunu iddia eden bu düşünce günümüz insan hakları anlayışının en önemli düşünsel zemini olarak nitelendirilebilir. Buradan hareketle insan haklarının ilk izleri, evrensel olduğu iddia edilen bir hukukun hak süjeliğinde aranabilecektir.

Marx, 16. Yüzyıl’da sömürgecilik ile ortaya çıkan evrensel ticaret (*world-embracing commerce*) ve evrensel pazar (*world-embracing market*) anlayışının kapitalizmin ve dolayısıyla uluslararası hukukun doğuşu olduğunu ifade etmektedir. (Marx, 1977: 167’den aktaran Chimni, 2017: 479) Bu bağlamda uluslararası hukuka yönelik evrensellik vurgusu üretim ilişkilerinin küreselleşmesinin bir neticesi olarak değerlendirilebilir. Uluslararası hukukun Avrupa eksenli olarak ortaya çıkmasının sebebi, ilk kez Avrupalıların oluşturdukları bu hukukun evrenselliğini öne sürmeleri ve anılan doğrultuda karşılaştıkları tüm toplumlara bu hukuku dikte etmeye çalışmalarıdır. (Sinha, 1996: 15’den aktaran Mieville, 2005: 167)

2.3.1. 1945 Öncesi Uluslararası Hukukta İnsan Hakları

Sömürgecilik öncesi dönemin Avrupa uluslararası sistemi Papalık ve Kutsal Roma İmparatorluğu’nun büyük güçler olarak yer aldığı kısıtlı bir coğrafyanın ürünüdür. (Mieville, 2005: 170) Bir başka ifadeyle dönemin Avrupa uluslararası toplumu, bir bakıma “Hristiyan erkler toplumu” niteliği taşımaktadır. (Mieville, 2005: 170) Anılan

doğrultuda Mieville (2005: 170), dönemin uluslararası toplumunun riayet ettiği kuralların uluslararası hukuk biçimini taşımadığını ifade etmektedir. Öte yandan sömürgecilik öncesi dönemde Asya ve Amerika kıtalarındaki devletlerarası ilişkiler yerel nitelikte oldukları gerekçesiyle biçimsel anlamda uluslararası hukuk olarak değerlendirilemeyecektir. (Mieville, 2005: 167) Alexandrowicz; uluslararası hukukun - Batılı sömürgecilerle yerli halkların kurdukları ilişkilerde -⁵³ batılı olmayan toplumların etkisi nedeniyle ortaya çıktığını ifade etmektedir. (Alexanrowicz, 1967: 2'den aktaran Mieville, 2005: 167) Zira sömürgecilik öncesi Avrupa uluslararası sistemindeki dinsel, kültürel, siyasi benzerlikler, devletlerin birbirlerine yabancı olmadıkları bir ortamın varlığını göstermektedir. Ancak sömürgecilikle birlikte Avrupalılar üretim biçimi, siyasal toplum, din, dil, kültür bakımından kendilerine hiç benzemeyen halklarla ilişki kurmuşlardır. (Anghie, 2004)

Francisco de Vitoria; Yeni Keşfedilen Hintliler (yerliler) Hakkında (*On the Indians Lately Discovered*) ve İspanyolların Barbarlara Karşı Yaptıkları Savaşın Hukuku Üzerine *On the Law of War Made by Spaniards on the Barbarians*” adlı eserlerinde İspanyoların ve yerlilerin ilişkileri üzerinden evrensel bir uluslararası hukuk anlayışı yaratma girişiminde bulunmuştur. (Anghie, 2004: 14-15) Vitoria'nın çalışması, birbirlerine oldukça yabancı ve birbirlerinden oldukça farklı olan iki toplumun kendi arasındaki ilişkilerde geçerli olacak bir uluslararası hukuku amaçlamaktadır. (Anghie, 2004: 16) Ancak anılan uluslararası hukuk, yalnızca sömürgeci İspanyollar ve yerliler arasında geçerli olan bir kurallar bütününden ziyade evrensel bir hukuk iddiasını taşımaktadır. (Anghie, 2004: 16)

Vitoria; yerli toplumlarında -Avrupalı toplumlardan farklı biçimlerde olmasına rağmen-⁵⁴ mülkiyet, evlilik, politik sistem gibi olguların bulunması nedeniyle yerlilerin dini hukuka değil doğal hukuka tabii olmaları gerektiğini öne sürmüştür. (Anghie, 2004) Bu noktada mülkiyet ve sahiplik kavramları ile doğal hukuk arasında kurulan bağ dünya düzeninin büyük ölçüde dinsel tahayyüllere bağlı olduğu ortaçağ döneminden oldukça farklıdır. Dönemin düşünürlerinin büyük çoğunluğu Hristiyan olmayan kişilerin inançsız olmaları sebebiyle hak ehliyeti sahibi olamayacaklarını öne sürmektedirler. (Anghie, 2004) Ancak Vitoria; inançsızlığın - ya da dinsel hukuka aykırılığın - doğal hukuku

⁵³ Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

⁵⁴ Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

etkilemediğini, mülkiyetin ve sahipliğin doğal hukuka tabii olduğunu ve bu nedenle anılan mefhumların inançsızlık nedeniyle mülga olamayacağını öne sürmektedir. (Vitoria, 2017) Vitoria; yerlilerin sınırlı akıl (*reason*)⁵⁵ sahibi olmalarını, onların da belirli haklara sahip olabilecekleri biçiminde yorumlamaktadır. (Anghie, 2004: 22) İnançsız olmasına karşın sınırlı akıl sahibi olan bireylerin yalnızca Hristiyanlık dünyasında ve dinsel âlemde egemenliği bulunan Papa'ya ve onun dinsel hukukuna değil evrensel olan imparatora ve onun evrensel doğal hukukuna tabii olmaları gerekmektedir.⁵⁶ (Anghie, 2004)

Yerlilerin sınırlı akla sahip kabul edilmesi ve bu doğrultuda bir takım haklara sahip olduklarının varsayımı İspanyolların sömürgecilik faaliyetleri açısından önemlidir. Zira sömürge bölgelerinde yürütülecek sömürge faaliyeti yalnızca bir ilhak veya yağma biçimi değildir. Vitoria'nın yerlilerde sınırlı bir akıl bulunduğunu ifade etmesinin sebebi yerlilerin mülklerine sözleşme yoluyla sahip olunmasının önünü açmaktır. Avrupalılar gibi tarım yapamayan, toprakta özel mülkiyeti bilmeyen, "*meşru, insani ve sivil*" açılardan düzenli bir devlet kuramayan ve idare edemeyen yerliler ancak sınırlı akla sahip olarak nitelendirilebileceklerdir. (Vitoria, 2017: 107-108) Anılan doğrultuda Vitoria yerlilerin yönetilmek için daha akıllı olanlara (İspanyollar)⁵⁷ teslim edilebileceğini ifade etmektedir.

İspanyol Sömürgeciliği lojistik faaliyetlerin oldukça uzun sürelerde ve zorlu biçimde gerçekleştiği, az sayıda silah ve mühimmat ile donanmış az sayıda kişinin büyük topluluklar üzerinde iktidar tesis ettiği bir sömürgecilik biçimidir. (Özdemir, 2021) Zira Wood (2014), İspanyol sömürgecilerin yerli devletlere karşı çok az sayıda askerle savaştığını ve sömürgecilerin Amerika kıtasındaki askeri varlıklarının oldukça sınırlı olduğunu aktarmaktadır. Bu nedenle yerli halklar üzerinde tesis edilen iktidarın

⁵⁵ Reason: Akıl, mantık olarak tanımlanabilse de kelime salt sözlük anlamından daha fazlasını kapsamaması gerekçesiyle hususi olarak kullanılmıştır. Burjuva karakterli ideolojilerin birey-insan tahayyülünde sıklıkla atıfta bulunduğu rasyonalitenin temeli olan reason ya da "*rasyo*" (Özdemir, 2021) anılan tahayyülde insana atfedilen doğanın temel noktasıdır. İnsanların atomize bireyler olarak girdikleri piyasa ilişkilerinde kendi menfaatlerini maksimize etmeye odaklı canlılar olarak tanımlanması anılan tahayyülün en önemli ön varsayımlarından birisidir. (Özdemir, Saygılı, Zabunoğlu, Ketizmen, vd. 2020: 465)

⁵⁶ Francisco de Vitoria'nın mevzubahis düşüncelerini kaleme aldığı dönem İspanya'da V.Charles hüküm sürmekte olup İspanya Kralı ve Kutsal Roma İmparatorluğu makamlarını taşımaktaydı. Anılan dönem İspanya'nın sömürgecilik alanında oldukça genişlediği bir dönemdir. (Pagden, 1995'ten aktaran Anghie, 2004: 19)

⁵⁷ Parantez içi kısım tez çalışmasının yazarına aittir.

sürekliliği ve yerli halkların sömürülebilmesi ancak yerli halkın da içerisinde yer aldığı bir sisteme bağlı olacaktır. (Özdemir, 2021) Nitekim Vitoria yerlilerin İspanyollara karşı gösterebileceği herhangi bir direnişi, yerlilerin egemenin evrensel düzenini anlayamayan ve egemen olmayan gayri medeni insanlar olmaları nedeniyle hukuk dışı olarak tanımlamıştır. (Anghie, 2004) Zira Vitoria' ya göre haklı savaş, ancak gerçek bir egemen tarafından başlatılabildiğinden yerlilerin gerçekleştireceği herhangi bir direnme fiili haksız olacak ve haklı savaş doktrininde karşı taraf olarak tanımlanabilecek olan tarafa tanınan haklardan (kadın ve çocukların köleleştirilmemesi, yalnızca suçluların cezalandırılması vb.) mahrum bırakılacaktır. (Vitoria, 2017) Avrupalı güçlerin yer yer gerçekleştirdikleri savaşlar haklı savaş kapsamına girerken İspanyolların bölgede gerçekleştirdikleri savaşlar yerlileri kendilerinden kurtarmak olarak tanımlanmaktadır. (Anghie, 2004) Avrupa-merkezci olan bu bakış açısının yalnızca sömürülen bölgelerdeki yerli halklarla sınırlı olduğu çıkarımı sınırlı bir bakış açısıdır. Zira Vitoria'nın uluslararası hukuk kuramında evrensellik, akılcılık, medenilik, egemenlik gibi kavramlar, hak süjesinin kim olduğu, haklı savaş kimin başlatabileceği gibi konular bütünüyle Avrupa-merkezci bir eksende belirlenmiştir.

Vitoria'nın yerlilerle kurulacak ilişkilere yönelik hukuki bir çerçeve çizmesi Chimni'nin (2017) tabiriyle "*Eski Sömürgecilik*" dönemi açısından önemli bir kilometre taşıdır. Ancak Chimni (2017: 483), sömürgeciliğin her yerde aynı doğrultuda ilerlemediğini ve Avrupalılarla yerlilerin her karşılaşmasının farklı dinamikler içerdiğini belirtmektedir. Buradan hareketle uluslararası hukukun bu dönem içerisinde yeknesak bir biçimde gelişmediğini ifade edebiliriz. Zira İngilizler Hindistan'a ilk ulaştıkları dönem Mughal krallarıyla ticaret antlaşmaları yapmaya çalışmış, Mughal krallarına diplomatik ilişkiler bağlamında eşit⁵⁸ yaklaşıma yönelik tutum almışlardır. (Chimni, 2017: 483) İngiltere Doğu Hindistan Şirketi, ancak 17. Yüzyılın ikinci yarısında Şah Cihan'ın fermanıyla imtiyaz sahibi olabirmiştir. (Chimni, 2017: 483) Eski Sömürgecilik dönemi içerisinde dikkate değer bir başka devlet ise Hollanda'dır. Hollanda; 17. Yüzyılın ortalarında en gelişmiş sömürgecilik sistemine sahip devlet olarak nitelendirilebilir. (Marx, 2020: 721) Marx; Hollanda'nın sömürge bölgelerindeki faaliyetleri, sömürgecilik rekabetinde diğer

⁵⁸ Anand; bu dönemde İngiltere Kraliçesi'nin, Achen Kralına yönelik mektubunda "*büyük ve görkemli Achen kralı... sevgili kardeşimiz*" ibaresi kullandığını aktarmaktadır. (2006: 23'ten aktaran Chimni, 2017: 483)

ülkelere üstünlük kurması gibi sebeplerle Hollanda'yı döneminde örnek bir kapitalist ülke olarak nitelendirmektedir. (Marx, 2020: 719) Hugo Grotius, -Hollanda'nın sömürgecilik rekabeti içerisinde öne çıktığı bu dönemde-⁵⁹ o döneme kadar yazılmış en gelişmiş uluslararası hukuk eserini yazmıştır. (Chimni, 2017: 483)

Grotius'un düşüncelerine göre, devletlerarası ilişkiler, mülk sahibi kişilerin kurdukları ilişkilere benzemektedir. (Mieville, 2005: 329; Grotius, 1967) Bu düşünceye göre mülkiyet hakkı gibi edinilmiş egemenlik, hükümdarın malvarlığının bir parçası gibi kullanılabilir. (Grotius, 1967: 34) Bir halkın -hükümdarın inisiyatifiyle-⁶⁰ bir başka egemenliğe tabi kılınması o halkın köleleşmesiyle sonuçlanmamakta, toplumu sürekli yönetme hakkının başkasına devredildiği kabul edilmektedir. (Grotius, 1967: 34) Anılan doğrultuda Grotius (1967: 31); egemenliğin her zaman halkta olmadığını, özgür bir halkın egemenliğini bütünüyle başkasına geçirebileceğini, kölelik için doğmuş insanların olduğu gibi, boyun eğmeyi daha iyi beceren halklar olduğunu, bazı halkların yüzyıllar boyunca başka bir kralın yönetimi altında mutlu yaşamış olduğunu ifade etmektedir. Egemen olmayan halklar tıpkı Roma Hukukunda kölelerin ait oldukları aileye tabi olmalarına benzer bir şekilde -egemen-⁶¹ devletlerine tabi kabul edilmektedirler. (Ishay, 2008: 101). Öte yandan haklı bir savaş sonucu düşmanın malları üzerinde mülkiyet hakkı edinilmesi ile düşmanın kamu gücünün ya da yönetme hakkının edinilmesi de bir tutulmaktadır. (Grotius, 1967: 32) Bu ifadelerden hareketle Grotius'ta egemenliğin mülkiyet hakkı gibi değerlendirilmesi sözleşme ilişkisinin merkeziliğini ortaya koymaktadır.

Grotius'ta egemenlik; bir gücün, eylemlerinin bir başkasının denetimine tabi olmaması veya anılan gücün eyleminin bir başka iradeyle geçersiz kılınmaması olarak tanımlanmaktadır. (Grotius, 1967: 30) Buna örnek olarak Savaş ve Barış Hukuku (*De Iure Belli Ac Pacis*) adlı eserde *haraca bağlanmış devletler, eşitsiz ilişki kurulan devletler, sınırlandırılmış monarşi* gibi birçok devlet tipinin egemen olup olmadığını bu suretle haklı savaş ilan edip edemeyecekleri tartışılmıştır. (Bkz. Grotius, 1967) Öte yandan Wood (2014: 86); Grotius'un haklı savaş ilan etmek için gerekli otoritenin yalnızca egemen

⁵⁹ Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

⁶⁰ Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

⁶¹ Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

devlete ait olmadığını, ticari şirketlerin de belirli durumlarda haklı savaş ilan edebileceğini belirttiğini aktarmaktadır.

Grotius'un uluslararası hukuk anlayışı Vitoria'nın sınırlarını oluşturmaya çalıştığı uluslararası hukuk anlayışından daha geniş kapsamlıdır. İspanyolların sömürgeciliği, yeni keşfedilmiş bir kıtada az sayıda asker ve idareci ile sürdürülmeye çalışılan, doğal kaynakların (altın, gümüş ve çeşitli madenler) sömürülmesine ve tarımsal üretime dayalıdır. (Wood, 2014) Ancak Hollandalıların sömürgeciliği büyük ölçüde Avrupa ve Asya ticaret yollarında yürütülen ticari faaliyetlerde üstünlük kurma prensibine dayanmıştır. (Wood, 2014) Grotius; egemen devletler ve egemen kabul edilmeyen devletlerle kurulan ilişkilerde savaş, barış, mülkiyet, sözleşme gibi birçok konuyu detaylı bir biçimde düzenleyen bir uluslararası hukuk anlayışı oluşturmuştur.

İnsan haklarının tarihsel gelişimi için ilerlenen izlekte Vitoria ve Grotius'un düşünceleri oldukça önemlidir. Zira insan haklarının doğal hukuktan kaynaklanan evrensel bir olgu olarak betimlenmesi sömürgecilik dönemi ile başlayan bir düşüncedir. İnsan haklarının tarihsel gelişim sürecinde ikinci önemli nokta ise aydınlanma düşüncesidir. Aydınlanma düşüncesi, genel olarak akılcılık, bireycilik gibi kavramları merkezine alan bir düşünce olarak değerlendirilebilecektir. Nitekim insanın - soyut bir birey olarak - merkeze alınması anılan dönemin ürünüdür. 17. Yüzyıl itibariyle sömürgecilik faaliyetleri dolayısıyla biriken sermaye burjuva sınıfının konumunu güçlendirirken burjuva sınıfının dünyaya, doğaya ve evrene ilişkin tahayyülleri de düşünsel alanda yerini almıştır. Skolastik düşüncenin temel dayanağı olan dinsel nakilden akılcılığa geçiş dünyanın dünyevileştirilmesi ve din merkezilikten insan merkeziliğe geçiş olarak da yorumlanabilir. (Türe, 2014: 154)

Aydınlanma düşüncesinin; 17-18. Yüzyıl Avrupa Burjuvazisinin düşüncesi olduğu öne sürülebilir. Coğrafi ve tarihsel olarak Avrupa eksenli olan bu düşünce sınıfsal karakteri itibariyle de insan hakları lisanını oluştururken mevzubahis lisanı özgürlük, mülkiyet, güvenlik gibi kavramlara dayandırmıştır. (Marx, 1978; Marx, 2014) Aydınlanma dönemi içerisinde günümüz bağlamında kaleme alınmış bir insan hakları külliyatından bahsedilemese de dönemin düşünürleri insan haklarını doğal yasa olarak teorize etmişlerdir. Ancak insan hakları söyleminin önvarsaydığı bireycilik düşüncesinin

incelenmesi noktasında aydınlanma düşünürlerinden John Locke'un doğal hak üzerine düşünceleri insan haklarının tarihsel gelişimi bağlamında dikkate değer bir noktadır.

Locke'a göre doğal yasa; akıldan - ya da akılcılıktan - başka bir şey olmayan ve bütün insanlığa başkasının yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ve mülkiyetine zarar vermemeyi öğütleyen bir yasadır. (Zabçı, 2011: 485) Yine Locke'a göre doğal yasa belirli bir zamanda belirli bir devlette ya da coğrafyada bulunan bir teamül, gelenek veya yazılı bir norm olmamakla birlikte kaynağını bizatihi akıldan alan ve bu nedenle tüm insanlar için geçerli olan ebedi ve ezeli bir yasadır. (Zabçı, 2011: 485-486)

Locke, doğal yasanın dünyayı tüm insanlara eşit olarak bahsettiğini ve bu doğrultuda hiçbir kişiye özel bir hâkimiyet olanağı tanımadığını öne sürmektedir. (Zabçı, 2011:489) İnsanların kendi bedenlerinin sahibi olduğu varsayımından hareket eden Locke, insanların bedensel faaliyetleri sarf ettiği emeğin sonucu elde ettiği ürünlerin de kendilerine ait olacağını belirtmektedir. (Wood, 2020:128) Bu düşünceye göre insan, doğa halinde tüm insanlığa ortaklaşa biçimde ait olan şeyleri kendi emeğiyle birleştirerek özel mülkü haline getirmektedir. (Macpherson, 1962: 200) Bir başka ifadeyle Locke'un doğal yasa anlatısı; dünyanın semere elde edilmesi için var olduğu ve bu doğrultuda mülkiyetin dünyanın işlenmesi suretiyle ortaya çıktığı fikrini içermektedir. (Wood, 2020) Anılan doğrultuda özel mülkiyet ancak emek-mülkiyet ilişkisi ile kurulabilecektir. (Zabçı, 2011:489-490)

Locke'un doğal yasa anlayışı çerçevesinde ele aldığı insan tanımı tüm insanları kapsamamaktadır. İlk olarak Wood (2020); Locke'un metinlerinde insanları kastetmekte kullandığı kelimenin yalnızca erkekleri kapsadığını ifade etmektedir. Ancak Macpherson (1962), Locke'un toplum anlayışının tamamının "*mülk sahibi erkeklerin ortakları olduğu bir anonim şirket gibi*" düşünülmesinin indirgemeci bir yaklaşım olduğunu ve Locke'un sivil topluma yönelik düşüncelerini göz ardı ettiğini belirtmektedir.⁶² Ancak yine de

⁶² Locke; kadın-erkek ilişkilerini dinsel metinlerden yola çıkarak doğal yasa kavramıyla yorumlamaktadır. Locke; Hristiyanlık inancında yer alan Adem ve Havva'nın cennetten kovulması meselesini yorumladığı bir eserinde; Kutsal Kitapta Adem'in Havva'ya üstün kılındığının hiçbir kısımda yer olmadığını, Tanrı'nın her ikisini de cennetten kovarak eşit biçimde cezalandırdığını, Adem'in Dünya'ya indikten sonra bazı faaliyetleri üstlenmek için daha büyük bir kapasiteye sahip olduğunu belirtmektedir. (Nyland, 1990: 7) Anılan doğrultuda evlilik içerisinde erkeklerin kadınlara olan üstünlüğünün tanrısal bir yasa olmadığını ancak doğal yasa olduğunu belirtilmektedir. (Nyland, 1990: 8)

Locke'un kuramında dünya üzerinde çalışarak şeyleri kendi emekleriyle işleyip onları özel mülkiyet haline getirecek insanlar erkeklerdir.

Locke'un tüm insanlar olarak belirttiği insanlara ilişkin ikinci bir nokta ise bu kişilerin mülk sahibi olmalarıdır. Bu düşünceye göre emekçi sınıf (*labouring class*)⁶³ ulusun zorunlu bir parçası olmasına karşın politik toplumun üyesi değildir. (Macpherson, 1962: 222) Emekçi sınıfın mensuplarının bütünüyle akılcı olarak kabul edilemeyeceği, zira bu insanların kendi mülkleri olmadığı için istihdama bağımlı oldukları ve bu doğrultuda başkalarının yanında çalıştıkları ifade edilmektedir. (Macpherson, 1962: 222) Öte yandan Locke'un tanımladığı emek kavramı, Marksist iktisadın tanımladığı emek kavramından farklıdır. Nitekim Locke; kendisi altında çalışan kişilerin emeklerinin karşılığı olan semerenin de kendisine ait olacağını belirtmektedir. (Wood, 2020: 130) Bu doğrultuda Locke'da kastedilen emek yalnızca bir çalışma faaliyetinden öte mülkün üretkenliğini yani mülkin mübadele değerini ve kârı da kapsamaktadır. (Wood, 2020: 130) Locke emek vasıtasıyla özel mülkiyete dönüşen ürünlerin değerini mübadele değeri olarak yorumlamaktadır. (Macpherson, 1962; Wood, 2020: 129) Sanayi, tarım veya ticaret gibi faaliyetlerinin amacının sermaye birikimi olduğunu ifade etmektedir. (Macpherson, 1962: 207)

Bu noktada Locke emek ve mülkiyet kavramlarını bütünleştirerek aristokrasinin egemenliğini bir bakıma gayrimeşru sayarken diğer yanda burjuva sınıfının kendi mülkiyeti üzerindeki tasarrufu neticesinde elde ettiği sermaye birikimini doğal yasaya uygun addetmektedir. Bu noktada Locke'un doğal hak ve mülkiyet konusundaki düşünceleri 17. Yüzyıl İngiltere'sindeki sınıfsal konumlanmaların ve sınıf mücadelelerinin bir ürünüdür. (Macpherson, 1962) Netice itibariyle Locke'un düşüncesinde dünyanın tüm insanlara doğal hak çerçevesinde sunulduğu ifadesi burjuva karakterli bir evrensellik anlayışı taşımaktadır. Anılan doğrultuda, dünyanın tüm insanlara eşit olarak sunulduğunun ileri sürülmesi, bir taraftan aristokrasinin elinde tuttuğu servetin gayrimeşruluğunu vurgularken diğer bir taraftan dünyadan kendileri için semere elde

⁶³ Macpherson (1962)'un çalışmasında geçen "labouring class" ifadesi Locke'un eserinin sanayi devrimi öncesi kaleme alınması göz önünde bulundurularak emekçi sınıf olarak çevrilmiştir. Locke'un eserini kaleme aldığı dönemde Marx'ın çalışmalarına konu olduğu haliyle bir işçi sınıfının ve sanayi üretimine dayalı bir kapitalizmin varlığından söz etmek mümkün değildir.

edemeyenlerin sınırlı bir biçimde akılcı olduğunu ve politik topluma dâhil olamayacaklarını ifade etmektedir.

Kapitalist gelişim süreci içerisinde burjuvazinin devlet içerisindeki siyasal konumu onun hukuka ve dolayısı ile insan haklarına yönelik tutumu üzerinde belirleyici olmuştur. 19. Yüzyıl bu bağlamda insan hakları ve uluslararası hukuk bağlamında doğal hukuk anlayışından farklı bir bakış açısının ortaya çıktığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Sanayi Devrimi ve bununla birlikte çeşitli teknolojik gelişmeler, sömürge faaliyetlerinin emperyalizme evrilmesi sürecinde kilometre taşı olarak değerlendirilebilecektir. Avrupa Kıtasında bulunan kapitalist ulus devletlerin Sanayi Devrimi dünyanın diğer bölgelerde bulunan devletlerine karşı açık bir üstünlüğe sahip olması ve Avrupalı devletlerin anılan bölgelerde yürüttükleri faaliyetler sonucu gerçekleşen sermaye birikimi, burjuvazinin devlet iktidarı içerisindeki konumunu sağlamlaştırmıştır. Devlet içerisinde kendi sınıfsal menfaatlerinin temsil kapasitesini arttıran burjuvazi; aydınlanma ile aristokrasiye ve ruhban sınıfına karşı öne sürdüğü doğal hukuk argümanının işçi sınıfı tarafından kendisine karşı kullanılması durumu ile karşı karşıya kalmıştır.(Özdemir, 2021)

1830 ve 1848 yıllarında yaşanan devrimlerden⁶⁴ sonra, hukuk alanında, burjuva sınıfının doğal hukuk anlayışı yerini, hukukun, egemenin irade beyanı olarak tanımlandığı hukuki pozitivizm anlayışına bırakmıştır. Hukuki pozitivizm anlayışı “Hukuk nedir?” sorusunu egemenin iradesi ile oluşturduğu yürürlükteki norm biçiminde tanımlamaktadır. (Keyman, 1978; Anghie, 2004) Aydınlanma Çağından Fransız Devrimi’ne kadar süregelen süreçte hukukun akıl yolu ile keşfedilebileceğini düşüncesi hakimken; Napolyon Savaşları ve Napolyon’un kanunlaştırma hareketlerinden sonra bu düşüncenin yerini müspet hukukun yorumlanması fikri almıştır. (Keyman, 1978) Bu bağlamda Napolyon’un kanunlaştırma hareketleri ile aynı dönemde ortaya çıkan yorumcu “*tefsirci*” hukuk ekolü doğal hukuk anlayışından hukuki pozitivizme geçişte önemli bir düşünsel noktadır. Yürürlükteki hukukun, doğal hukukun en mükemmel ifadesi olduğunu öne süren *Tefsirci Hukukçular* doğal hukuk ile hukuki pozitivizmin bağına kurmayı amaçlamışlardır. (Keyman, 1978) Öte yandan normatif hukukun yorumlanırken kanun

⁶⁴ Ishay (2008) bu devrimlerin insan haklarının liberal yorumuna karşı hareketler olduğunu aktarmakla birlikte ekonomik ve sosyal haklar olarak tanımlanmış birçok hakkın düşünsel temellerinin anılan devrimlerin gerçekleştiği dönemde atıldığını ifade etmektedir.

koyucunun iradesinin araştırılması düşüncesi de *Tefsirci Hukuk Ekolü* tarafından öne sürülmektedir. (Keyman, 1978)

Hukuki Pozitivizm anlayışının hukuk alanında hâkim hale gelmesi, Napolyon'un kanunlaştırma hareketi, sömürgecilik faaliyetinin emperyal nitelikler taşımaya başlaması gibi olguların burjuva sınıfının egemen sınıf konumuna gelmesi ile ilgili olduğu ifade edilebilir. Anılan dönüüm; 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın ilk yarısında uluslararası hukuk ve insan hakları alanında da belirgin bir biçimde gözlemlenebilmektedir.

19. Yüzyıl hukukçuları hukuk sistemlerini, egemenin iradesinin bir ürünü olarak tanımlamışlar, ancak uluslararası hukuk alanında devletlerin uyacakları norm koyucu bir egemenin varlığından söz edilemeyeceği için uluslararası hukukun nasıl ortaya çıktığını kuramsallaştırmaya çalışmışlardır. (Anghie, 2004) Bu noktada pozitivist hukukçular; uluslararası alanda mutlak bir otorite bulunmadığı için örf ve adet hukuku alanına ağırlık vermişlerdir. (Anghie, 2004) Uluslararası örf ve adet hukuku, yazılı olmamasına ve herhangi bir egemenin iradesi olmamasına karşın ticari, askeri, politik alanlarda (dolayısıyla sömürge pratiklerinin düzenlenmesi sürecinde) Avrupalı devletler arasında uzun zamandır uygulanagelmiş kurallardır. Pozitivist ekole dâhil birtakım yazar, bu önerme üzerinden teamülün ya da başka bir tabirle geleneğin oluşabilmesi için bir egemenden ziyade bir toplumun var olması gerektiğini teorize etmişler uluslararası hukukun ancak ve ancak bir devletler toplumunun (*society of nations*) ürünü olabileceğini savlamışlardır. (Anghie, 2004: 47)

Anılan doğrultuda dönemin hakim pozitivist uluslararası hukuk anlayışı uluslararası hukukun kaynağını Toplum (*society*) ve Egemenlik (*sovereignty*) kavramlarına dayanmaktadır. (Anghie, 2004) Ancak anılan devletler toplumuna hangi devletin dâhil olacağı hususu toplumun tanımlanması ile mümkün hale gelecektir. Toplum; *kültürel, sosyal, geleneksel değerleri paylaşan insan topluluğu* ⁶⁵ olarak tanımlandığında uluslararası hukukun kanun koyucusu ve öznesi olarak kabul edilen devletler topluluğunun, döneminin gelişmiş kapitalist devletleri olarak nitelendirilmesi mümkündür. Nitekim 19. Yüzyıl itibariyle uluslararası hukuk yalnızca Batılı gelişmiş

⁶⁵ Society, Oxford Learner's Dictionary (Erişim Tarihi: 10.01.2022)
[https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/society#:~:text=%5Buncountabl e%5D%20\(formal\)%20the,avoided%20the%20society%20of%20others.](https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/society#:~:text=%5Buncountabl e%5D%20(formal)%20the,avoided%20the%20society%20of%20others.)

kapitalist devletlerin arasında geçerli olan ve kolonilerin nesnesi olduğu bir hukuk haline gelmiştir. (Chimni, 2017: 489) Bu dönemdeki uluslararası hukuk anlayışı toplumları medeni ve gayrimedeni olarak tasnif etmekte, gelişkin kapitalist devletleri -medeni olarak kabul ederek- merkezine almaktadır. (Chimni, 2017: 489) Pozitivist teorisyenlerden Wheaton uluslararası hukukun medeni toplumlara özgü olduğunu, bazı toplumların diğer toplumlara karşı öncelik sahibi olması gerektiğini, kamu hukukunun medeni Hristiyan Avrupa toplumları dışında var olmadığını ileri sürmektedir. (Wheaton, 1866'dan aktaran Anghie, 2004) Bu düşünceye göre egemen devletler hukuki özneler olarak uluslararası hukukun oluşmasını sağlamaktadırlar. Bu anlayış egemenlerin iradesi ile hukuk arasındaki bağı mutlaklaştırırken Avrupalı olmayan devletlerin egemen olmadığını dolayısıyla da hukuki özne olamayacaklarını öne sürmektedir. (Anghie, 2004)

19. Yüzyıl, Avrupalı kapitalist devletlerin Avrupalı olmayan toplumlara eşitsiz antlaşmalar, kapitülasyonlar, himaye rejimleri dayattığı bir dönem olmuştur. (Chimni, 2017) Vitoria'nın doğal hukuk anlayışında farklı kültürlere sahip toplumlar evrensel olan ve akıl yolu ile keşfedilebilecek doğal hukuk ile bağlı iken Wheaton'un anlayışında medeni toplumlar ile gayri medeni toplumlar arasındaki bağ Avrupa merkezli uluslararası hukukun dayatması ile kurulmaktadır. (Anghie, 2004) Doğal hukukun yerini alan hukuki pozitivism, Avrupalı olmayanlara karşı güç kullanımını meşrulaştırmıştır. (Chimni, 2017) Dönemin hukuki pozitivistlerinin "*en radikal yorumcuları*", Avrupalı devletler ile diğer devletler arasında kurulan tüm etkileşimlerin hukuk alanının dışında gerçekleştiğini öne sürmüşlerdir. (Anghie, 2004: 54)

Hukuki pozitivism anlayışı içerisinde insan hakları; kapsadığı toplumlar (medeni-gayri medeni toplumlar), içerdiği hak sistematığı (negatif-pozitif-aktif statü)⁶⁶ veya ulus devlet

⁶⁶ Georg Jellinek'in geliştirdiği "Jellinek Üçlüsü" olarak anılan hak tasnifi hakları korudukları menfaat ve devletin hak süjesine yönelik faaliyeti bakımından tasnif etmektedir. Bu yöntemle göre temel hak ve hürriyetler Negatif statü hakları, pozitif statü hakları, aktif statü hakları olarak üç gruba ayrılmaktadır. (Jellinek 1913: 51-57'ten aktaran Ceylan, 2017:221).

Negatif statü hakları, bireyin devlet tarafından müdahalede bulunulmayacak haklarını içermektedir. (Gözler, 2000) Bu bağlamda yaşama hakkı, kişi güvenliği, kişi dokunulmazlığı, din ve vicdan özgürlüğü, ifade hürriyeti, seyahat özgürlüğü, mülkiyet hakkı gibi liberal haklar sistematığının ortaya koyduğu klasik haklar Negatif statü hakları olarak nitelendirilebilir.

Pozitif statü hakları ise bir devletin anayasasında belirttiği ölçüde faaliyette bulunduğu haklar olarak tanımlanabilir. (Gözler, 2000) Ceylan (2017) bu hakların ekonomik ve sosyal haklar olduğunu belirtmektedir. Eğitim hakkı, barınma hakkı, sağlık hakkı gibi haklar bu pozitif statü hakları olarak tanımlanabilir.

içerisinde hangi sınıfın hangi hakka sahip olacağı, egemenin iradesi ile belirlenecek bir mesele olarak yorumlanmaktadır. Uluslararası hukukun sübjektif yargılardan -söylem içi tabirle spekülâtif alanlardan- arındırılmış objektif kategorilere sahip bir hukuk bilimi olması uluslararası hukukun emperyalist faaliyetlere zemin olmasını sağlamıştır. (Mieville, 2005: 241) Anılan doğrultuda dönemin pozitivist hukukçuları bilimsel bir hukuk tasavvuru ile hukuki uyumsuzlukların kesinlikli çözümünü amaçlamışlardır. (Keyman, 1978; Anghie, 2004) Bilimsel bir hukuk tasavvuruyla uyumsuzlukların kesinlikli çözümünü amaçlayan bir hukuk anlayışı; klasik emperyalizm çağında burjuvaziye öngörülebilirlik ve kesinlik sağlayan bir hukuk sistemini de beraberinde getirmiştir.

Emperyalizmin klasik çağı olarak adlandırılabilir dönem ulus devletlerin kendi ulusal sermayelerinin talepleri doğrultusunda hareket ettiği ve çıkarlarını, rekabet halinde olduğu diğer devletlere karşı dışlayıcı biçimde gözettiği bir dönemdir. (Poggi, 2016: 108,109; Özdemir, 2014: 46) Finans sermaye ve sınıai sermayenin birleşmesi ve oluşan mali sermayenin piyasa içerisinde yayılımı ve merkezileşmesi ile tekelleşen ulusal sermaye gruplarının; hükümeti ve meclisi içerisinde ağırlıklı olarak temsil edildikleri ulusal devletlerini, dünyanın paylaşımı hususunda diğer ulusal sermayelere karşı dışlayıcı biçimde kullanmaları klasik emperyalizmin karakteristik özelliği olarak betimlenebilir. (Lenin, 1998; Buharin, 1975: 21; Özdemir, 2014) Bu nedenle sermayenin ve devletin uluslararasılaşma ve yayılma süreçleri, klasik emperyalizm dönemi içerisinde ağırlıklı olarak ilhak, sömürgeleştirme ve diğer gelişmiş kapitalist ulusal devletlerin rakip hale gelmesi suretiyle gerçekleşmiştir. (Buharin, 1975) 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşına kadar anılan rekabetin yarattığı gerilimler Avrupa Devletlerinin buldukları coğrafyada değil sömürgelerin bulunduğu bölgelerde yaşanan çatışmalar ve bu çatışmaların sonucundaki paylaşımlar ile gün yüzüne çıkmıştır. (Poggi, 2016: 112; Ferro, 2002; Luraghi,2011)

Uluslararası hukuk alanında ise -Avrupa eksenli sömürgeci projeyi gerekçelendirmek amacıyla- himaye (*protectorates*), tanıma doktrini⁶⁷ (*recognition doctrine*) ilhak, devir

Aktif statü hakları ise kişinin devlet yönetimine katılmasını sağlayan haklar olarak tanımlanmaktadır. (Anayurt,1998: 69'tan aktaran Ceylan, 2017:221) Seçme Seçilme hakkı gibi siyasal hakları içeren haklardır.

⁶⁷ Toplumların medeni-yarı medeni-gayrimedeni biçiminde tasnif edilmesine göre ülkelerinin egemen bir ülke olarak tanınıp tanınmaması tanıma doktrini olarak tanımlanabilir.

(*cession*), kapitülasyon antlaşmaları ve ön egemenlik (*quasi-sovereignty*) gibi kavramlar teorize edilmiştir. (Anghie, 2004'ten aktaran Chimni, 2017: 493) Chimni'nin (2017) tabiriyle Yeni Sömürgecilik döneminin (1760-1875) sonlarına doğru başlayan bu anlayış emperyalizmin klasik çağında da sürmüştür. Devletler toplumuna dâhil kabul edilen egemen devletlerin faaliyetleri ile oluşan uluslararası hukuk sömürgeler ve bu sömürgelerde bulunan gayri medeni veya yarı medeni toplumları (*Fas, Madagaskar, Zanzibar*) hukukun nesnesi olarak konumlandırmaktadır. (Mieville, 2005) Bu dönemde evrensel insan hakları anlayışının uluslararası hukuk alanında var olmadığı bir dönem olarak yorumlanabilir. Ancak bu durum sömürge bölgelerindeki yerlilerin hiçbir hakka sahip olmadığı anlamına gelmemektedir. Sömürge bölgelerinde yaşayan yerliler, hukuki bağlamda vatandaş olarak değil tebaa (*subject*) olarak görülmekte olup bir takım sorumluluklara ve sınırlı haklara sahiptir. (Conklin, 1998: 419)

Birinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonraki dönemde kurulan Milletler Cemiyeti (MC) Avrupalı devletlerin sömürgeleştirdiği bölgelerle ilgili yeni düzenlemeler getirmiştir. Manda sistemi olarak adlandırılan bu sistem; eski sömürge bölgelerini, Birinci Dünya Savaşı sonucu Almanya'nın kaybettiği sömürgeleri ve Osmanlı Devleti'nin kaybettiği toprakları A, B, ve C grubu manda olarak tasnif etmiş ve bu bölgelerin bağımsız ulus devletler olması amaçlanmıştır. (Anghie, 2004) Bu sisteme göre manda yönetimi verilen devlet, Milletler Cemiyeti ile yaptığı antlaşma kapsamında manda yönetimi altında olan ülkenin bağımsızlığı için gereken koşulları hazırlama sorumluluğuna sahip olacaktır. (Anghie, 2004) Öte yandan Milletler Cemiyeti Antlaşması (1924) 22. Maddesi doğrultusunda manda yönetimleri, MC nezdinde kurulan manda komisyonuna yıllık rapor vermekle yükümlü kılınmışlardır.

Ancak manda sisteminin dayandığı düşünsel anlayışın sömürgecilik sisteminin dayandığı anlayıştan çok farklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Yerlilerin kendi kendilerini yönetmeye hazır olmadıkları, egemenliğe ve medeniyete ilişkin olarak gelişmiş ülkelerin onlara yol göstermesi gerektiği düşüncesi manda sistemine hâkim bir anlayıştır. (Mieville, 2005) Mieville (2005) manda sisteminin düşünsel yanını, bir takım liberal değerlerin klasik sömürgecilik düşüncesine eşlik etmesi olarak betimlemektedir. Bu noktada manda sisteminin de -söylem içi tabirle- bir medenileştirme projesi olduğu ifade edilebilir. Medenileştirme fikri doğrultusunda hakim uluslararası hukuk anlayışı

içerisinde gayrimedeni ve yarı medeni olarak nitelendirilen toplumlar standartları belirsiz bir medeniyet seviyesine ulaşmakla yükümlü kılınmışlardır. (Özdemir, 2013: 92) Ancak gayrimedeni veya yarı medeni toplumlar açısından ulaşmaları gerektiği öne sürülen medeniyetin kriterleri, hangi şartlar yerine getirildiği takdirde medeni olarak kabul edilecekleri ve en önemlisi *neden bu medeniyete ulaşmak durumunda oldukları* sorularının bariz bir yanıtı bulunmamaktadır.⁶⁸ (Özdemir, 2013: 92) -Dönemin uluslararası hukuku içerisinde medeni olarak kabul edilen-⁶⁹ Avrupalı ulus devletlerinin ortaya çıkışı kapitalizme özgü artık değerın ulus devlet ölçüğünde merkezileşmiş bir biçimde dolaşıma girmesiyle yakından ilişkilidir. (Amin, 2018: 214) Anılan doğrultuda medenileşme kriteri kapitalist üretim ilişkilerinin gelişkinliğiyle bağlantılı olarak ele alınabilir.

Milletler Cemiyeti (MC) gerek eski sömürgelerin idaresi gerekse emperyalist devletler arasında barışı koruma görevi bakımından başarısızlığa uğramış bir proje olarak değerlendirilebilir. Malanczuk (1997:25); MC'nin salt kendi çıkarlarını gözeten egemen devletlerin bir toplamı olduğunu ifade etmektedir. Milletler Cemiyeti; dönemin güçlü devletlerinin yer almadığı⁷⁰, yer alan devletlerin (İngiltere ve Fransa)⁷¹ ise cemiyetin amacı konusunda fikir birliğine varamadığı bir kuruluş olarak uluslararası politikada kuruluşunda amaçlanan etkiyi yaratamamıştır. (Sander, 2018: 36) MC'nin uluslararası alanda amaçlanan etkiyi yaratamamasının en önemli sebebi Klasik Emperyalizm döneminde savaşın (BM döneminin aksine) uluslararası ilişkiler alanında sınırlandırılmamış olmasıdır. Zira MC sistemi savaşın bir istisna hali olarak tanımlamamış veya yasaklamamıştır. Savaş; -bu dönemde- uluslararası ilişkilerin bir parçası olarak nötr

⁶⁸ Westlake (1894)'in eseri her ne kadar MC ve Manda sisteminden önce kaleme alınmış olsa da hakim uluslararası hukuk anlayışının tanıdığı medenilik kriteri hususundaki görüşüyle hukuk-toplumsal ilişki rabitası açısından dikkate değerdir. Bu düşünceye göre, Avrupalı olmayan bir devletin, Avrupalı bir kişiye ancak ve ancak o kişinin Avrupa'da göreceği muameleyi gösterme kapasitesine sahip olduğu takdirde medeni kabul edileceğini belirtmektedir. (Westlake, 1894'ten aktaran Anghie: 2004: 84) Bir başka ifadeyle Avrupalı bir kişinin bir ülkede gördüğü muamele onun ancak başka bir Avrupa ülkesinde uğrayacağı muameleyle aynı olacaksa ise o ülke medeni olarak kabul edilebilecektir.

⁶⁹ Tire için kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

⁷⁰ SSCB Milletler Cemiyetinin kuruluşunda yer almamıştır. ABD'de ise yaşanan hükümet değişikliği sonucu Woodrow Wilson'un yerine gelen Warren G. Harding, Avrupa politikasından uzak durma ilkesini benimseyen bir başkan olmuştur. (Sander, 2018: 35)

⁷¹ İngiltere ve Fransa ise MC içerisinde yer almasına karşın kuruluşun amacı konusunda fikir ayrılığı yaşamışlardır. İngiltere, MC'yi Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Almanya ile uzlaşma platformu olarak görürken; Fransa, MC'yi Almanya'ya karşı kurulacak güvenlik sisteminin merkezi olarak değerlendirmekteydi.

bir olgu olarak değerlendirilmekle birlikte savaş başlatma uluslararası hukuk içerisinde suç olarak düzenlenmemiştir.⁷² (Overy, 2003)

Klasik emperyalizm döneminde “merkez-çevre ilişkileri, merkez ülkelerde başlayan sermaye dolaşımının uzantısı olarak tek bir sürecin çeşitli aşamaları ekseninde şekillenir.” (Lipietz, 1987’den aktaran Özdemir, 2014: 41) Anılan dönemde merkez kapitalist ülkede değerlenmeye başlayan para sermaye (P) kendi ülkesinde ya da çevre ülkede meta sermayeye (P-M evresi) dönüşür. Üretilen metanın mübadele ilişkileri çerçevesinde satılmasıyla elde edilen artı değer (P1) merkez ülkeye döner. Bu noktada çevre ülkeler para sermayenin meta sermaye olması sürecine emek gücü, hammadde, enerji sağlama gibi biçimlerle dâhil olabildiği gibi üretilen üründen elde edilecek değer gerçekleştirmesinde pazar işlevi de görebilir. (Özdemir, 2014: 42) Bu noktada klasik emperyalizm döneminde sermaye dolaşımının merkezden çevreye çevreden merkeze doğru tekil bir hareketi olduğunu ifade edebiliriz. Çevre ülkelerde kapitalizmin örgütlenme biçimi merkez ülkelerdeki sermaye dolaşım sürecine dayalı dışsal bir sürecin yerel uzantısı şeklindedir. (Özdemir, 2014: 42)

Klasik emperyalizm kuramlarının betimlediği ulus devlet içerisinde temsil olunan ağırlıklı olarak ulusal kökenli sermayenin ihracı eksenli kapitalist genişlemeye dayalı birikim modeli (Bkz. Lenin, 1998) İkinci Dünya Savaşının sona ermesi ile büyük ölçüde sona ermiştir. (Özdemir, 2013) Ülkesel sınırları içerisinde (finans sermaye ve sınai sermayenin birleşmesi ve oluşan mali sermayenin piyasa içerisinde yayılımı ve merkezileşmesi ile) tekelleşen ulusal sermaye gruplarının ulusal devletlerini dünyanın paylaşımı hususunda diğer ulusal sermayelere karşı dışlayıcı biçimde kullanması klasik emperyalizmin karakteristik özelliği olarak betimlenebilir. (Lenin, 1998; Buharin, 1975: 21; Özdemir, 2014) Bu durum bir ulus devlet içerisinde ağırlıklı olarak yine ulus devlet sınırları içerisinde bulunan tekeli ulusal sermayenin temsil edilmesi sonucunu doğurmaktadır. (Buharin, 1975: 21) Bu nedenle sermayenin ve devletin uluslararasılaşma

⁷² Klasik emperyalizm döneminde savaş her ne kadar uluslararası hukukla sınırlandırılmamış olsa da dönemin içerisinde savaşın insancıl ölçülerde tutulmasına yönelik girişimler mevcuttur. (Bkz. 1899 ve 1907 tarihli Lahey Konferansları) (Özdemir, 2013: 93) Öte yandan MC Sisteminin savaşı bir bütün olarak yasaklamamasına karşın 1928 tarihli Briand-Kellogg Paktı emperyalistler arası rekabetin barışçıl bir biçimde çözülmesi girişimlerine bir örnek olarak gösterilebilir. Ancak Chimni (2017: 495) Briand-Kellogg Paktının dönemin uluslararası hukukundaki mutlak egemenlik anlayışını ilga etmeye çalıştığını ancak emperyalizmin siyasal iktisadi eğilimlerinin sonuçlarını engelleyemediğini ifade etmektedir.

ve yayılma süreçleri klasik emperyalizm dönemi içerisinde ağırlıklı olarak ilhak, sömürgeleştirme ve diğer gelişmiş kapitalist ulusal devletlerin rakip hale gelmesi suretiyle gerçekleşmiştir. (Buharin, 1975)

Emperyalist ülkelerin çevre ülkeleri diğer emperyalist ülkelerin sermaye dolaşımına kapalıdır. (Özdemir, 2013: 93) Anılan doğrultuda dönemin emperyalist ülkelerinin idareleri altında olan topraklardaki varlıkların başka emperyalist ülkelere mal edilmesi barışçıl yollarla gerçekleşmemektedir. Bu dönemin uluslararası hukukunun savaş merkezli bir anlayışa sahip olması klasik emperyalizm dönemin siyasal iktisadi yapısı ile doğrudan ilişkilidir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Amerikan hegemonyasının belirmesiyle başlayan dönemde emperyalizm, uluslararası hukuk, egemenlik anlayışı, devlet biçimi ciddi dönüşümlere uğramıştır.

2.3.2. Kolektif Emperyalizm ve İnsan Hakları

İkinci Dünya Savaşı'nı sonrası dönem birçok olgunun (ulus devlet, egemenlik, hukuk, insan hakları, siyaset vb.) dönüşümünün başlangıç noktası olarak nitelendirilebilir. 1945 sonrası dönem ekonomi politik, uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk gibi farklı alanlar içerisinde Post Kolonyal Dönem (Anghie, 2004), Neo Kolonyal Dönem (Chimni, 2017), Hakların Çağı (*Age of Rights*) (Henkin, 1990), Kolektif Emperyalizm (Özdemir, 2011; Özdemir 2013; Özdemir, 2014) olarak farklı şekillerde isimlendirilmiştir.

Klasik emperyalizm döneminin savaş eksenli uluslararası hukukundan farklı olarak 1945-1990 arası dönemin uluslararası hukuku barış düşüncesine endekslidir. (Yılmaz, 2019: 56) Zira BM Antlaşması (1945) uluslararası alanda savaşı büyük ölçüde yasaklamış ve şiddet kullanımı yetkisini istisnai hallerde BMGK faaliyeti ve meşru müdafaa ile sınırlandırmıştır. Ancak Birleşmiş Milletlerin kurulması, uluslararası alanda savaşın istisnai bir hal olması, uluslararası hukuk alanında evrensel insan hakları metinlerinin ortaya çıkması ve yeni bir uluslararası sistemin oluşması yalnızca Nazi Almanya'sının uyguladığı politikalar ve İkinci Dünya Savaşı'nın dünya kamuoyunda yarattığı etkiyle açıklanamayacaktır. Zira yukarıdaki bölümde bahsedildiği üzere BM, Milletler Cemiyeti'nin basit bir devamı değil yeni bir uluslararası sistemin ürünüdür. Nürnberg Yargılamalarının yalnızca insanlığa karşı suç işleyen failerin, savaş suçu işleyen

askerlerin yargılanması ve cezalandırılması olarak değerlendirilmesi insan hakları söylemi hakkındaki söylem dışı alanın noksan biçimde ele alınması olacaktır.

1945 sonrası dönem içerisinde ortaya çıkan kolektif emperyalizm, emperyalizmin klasik döneminden farklı bir sermaye değerlendirme süreci içermektedir. kolektif emperyalizm ulusal bir sermaye grubunun bir veya birden fazla devlette, bir devlette de birden fazla ülkesel sermaye grubunun temsil edildiği emperyalizmin yeni bir biçimidir. (Panitch ve Gindin, 2004'ten aktaran Sune, 2013: 106) Amerikan üretim ve tüketim normlarının uluslararasılaşması ile başlayan ve 1960'lı yıllarla beraber sanayileşen yeni ülkelerin ortaya çıkmasıyla neticelenen iki uluslararasılaşma dalgası klasik emperyalizm döneminin sermaye değerlendirme sürecinden oldukça farklı bir tabloya işaret etmektedir. (Özdemir, 2014: 42) 1945 sonrası dönemde Üçüncü Dünya'daki eski sömürgele kapitalist devletlerin bütününe açılmasıyla sermayenin değerlendirme süreci farklı bölgesel merkezlerden başlayıp farklı dolaşimleri içermiştir. (Robles, 1994'ten aktaran Özdemir, 2014: 42) Başka bir tabirle kolektif emperyalizmde sermayenin değerlendirme süreci çok merkezli ve çok yönlü olarak gerçekleşmektedir. Genel bir değerlendirme yapılacak olduğunda 1945 öncesi dönemdeki klasik emperyalist projeden farklı olarak Kolektif Emperyalizm dönemi;

- Uluslararası kapitalist rekabetin uluslararası kurumlarca koordinasyonu ve düzenlenmesi,
- Kapitalist rekabet içerisinde yer alan devletlerin askeri güçlerini çeşitli organizasyonlar (NATO) çatısında birleştirmeleri,
- Devletlerin küresel kapitalizme entegrasyonu amacıyla devletlerin iç işleri alanına da dâhil olan iç hukuk, siyasal örgütlenme gibi hususlara ilişkin çok taraflı uluslararası antlaşmalar imzalaması,
- Daha önceden piyasa ilişkilerine tabi olmayan yeni alanlarda metalaşma süreçlerinin yaşanması,
- Amerikan üretim ve tüketim normlarının uluslararasılaşması,

gibi küresel nitelikteki dönüşümlerin yaşandığı dönem olmuştur. (Özdemir, 2014) *Kolektif emperyalizm, hegemon devlet başta olmak üzere bir seri devlet içerisinde aynı anda temsil edilen küresel sermayenin yeniden üretimi için gerekli tüm hukuki, siyasi, ideolojik ve iktisadi düzenlemelerin ortak etkisidir.* (Özdemir, 2014: 43) Yukarıda ifade

edilen nedenlerle 1945 sonrası dönemde merkez kapitalist ülkeler sermaye ihracı, sömürgeleştirme gibi sebeplerle çevre ülkeler için birbirleriyle askeri ve siyasi alanlarda dışlayıcı mücadelelere girişmemişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde evrensel insan haklarının keşfedilmesi, yeni bir kapitalist birikim modeline yönelik olarak evrensel haklarla donatılmış piyasa aktörü birey-özne ile mümkün olmuştur. Anılan dönemde devletlerin ulusal kapitalist çıkarların uluslararası alana taşınması işlevinde azalma; uluslararası alanda ifadesini bulan kolektif çıkarların yerel alana taşınması işlevinde artış gözlemlenmektedir. (Özdemir, 2011: 309) Devletler, uluslararası birikimin şartlarının sağlanması adına, yabancı sermayeye ulusal sermayeden farksız davranma gibi ulusal düzeyde önlem almak durumundadırlar. (Sune, 2013: 107) Kapitalizmin uluslararası koordinasyonunun sağlanması amacıyla yapılacak ulusal veya uluslararası düzenlemeler devletlerarası bir bağımlılık ilişkisini zaruri kılmaktadır. (Sune, 2013: 107)

Malanczuk; 1945 yılına kadar insan haklarına yönelik olarak düzenlenmiş uluslararası hukuk hükümlerinin çeşitli fiilleri önlemek veya çeşitli azınlıkları korumaktan öteye geçmediğini ifade etmektedir. (1997: 209) Bu bağlamda insan hakları anlayışının günümüzdeki biçim ve içeriğini edinmesi 1945 yılı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. (Malanczuk, 1997; Anghie, 2004; Çalık, 2017; Özdemir, 2013) Bu nedenle yukarıda da anıldığı üzere insan haklarının edindiği içerik ve biçim sermayenin ve devlet biçiminin uluslararasılaşması süreçlerinden ayrı değerlendirilemez.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem Henkin'in tarifıyla hakların çağı (*Age Of Rights*) olarak tanımlanabilir. (Henkin, 1990) Bir hukuk alanı olarak insan haklarına ilişkin düzenlemeler önceki dönemlere göre gözle görülür bir biçimde artış göstermiştir. 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Soykırım Konvansiyonu, 1966 tarihli Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1984 tarihli İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme, 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi BM nezdinde düzenlenmiş sözleşmelerdir. Bunlara ek olarak 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi ve Afrika İnsan Hakları Sözleşmesi gibi bölgesel birçok antlaşma da 1945 sonrası dönemde düzenlenmiş ve imzalanmıştır. Bu noktada Avrupa Sosyal Şartı (1961)

çalışma hakkı, sendikal örgütlenme özgürlüğü, eşit işe eşit ücret, sosyal korunma hakkı gibi ekonomik ve sosyal alanlara ilişkin ikinci kuşak haklarını içermektedir. İkinci kuşak haklardan belirli bir kısmının uluslararası sözleşmelere ve anayasalara dâhil edilmesinin yanı sıra üçüncü ve dördüncü kuşak haklar da anılan dönem içerisinde teorize edilmiştir.

1945 sonrası dönemde uluslararası hukukun ve insan haklarının uğradığı dönüşümde yalnızca Amerikan Hegemonyasının etkisi bulunmamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde SSCB'nin küresel bir güç olarak ortaya çıkması, -çoğunluğu eski sömürge bölgelerinden oluşan-⁷³ Üçüncü Dünya'nın varlığını da imkan dahiline sokmuştur. (Yılmaz, 2019: 56) Suriye, Lübnan, Hindistan, Pakistan, Endonezya, Libya gibi ülkeler 10 yıl içerisinde bağımsızlıklarını kazanmışlar, 1960'lı yılların sonuna gelindiğinde ise eski sömürgelerin büyük çoğunluğu bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁷⁴ (Malanczuk, 1997: 28; Chimni, 2017)

Eski sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları neticesinde oluşan bağımsız devletler merkez kapitalist devletler ile dönem dönem gerilimli ilişkiler kurmuşlardır. Üçüncü Dünya ülkeleri olarak tanımlanan bu ülkeler uluslararası hukukun Avrupa-merkezci yapısına ilişkin eleştiriler getirmişler ve uluslararası hukuka yönelik reform taleplerinde bulunmuşlardır. (Anghie, 2004) Üçüncü Dünya ülkeleri, kendi iktisadi ve siyasi ilişkileri üzerinde kontrolü sağlamak için egemenlik kavramını ön plana çıkararak çeşitli ilke ve stratejiler geliştirmişlerdir. (Anghie, 2004) Ancak Batılı devletler bu ve bunun gibi birçok girişimin uluslararası hukukun temel ilkelerini ihlal ettiğini öne sürmüşlerdir. (Anghie, 2004) Anılan ilke ve stratejilerin geliştirilmesi, uluslararası hukukun içerisinde yer alan eski doktrinlerin uyarlanması veya mevcut uluslararası hukuka yönelik yeni ilkelerin oluşturulması ile gerçekleşmiştir. (Anghie, 2004) Bu bağlamda belirli durumlarda Üçüncü Dünya'nın uluslararası hukuk pratikleri Avrupa-merkezci uluslararası hukuka

⁷³ Tire içi ifade tez çalışması yazarının eklemesidir.

⁷⁴ Eski sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmalarında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1960 tarihli Kolonyal Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine Yönelik Deklarasyonu'nun önemli bir rolü vardır. (Malanczuk, 1997: 28) Deklarasyonun ilk maddesi kolonyal faaliyet ile ilgili aşağıdaki hükmü içermektedir: "*Halkların yabancı boyunduruğuna, egemenliğine ve sömürüsüne tabi tutulması, temel insan haklarının inkârını teşkil eder. Bu durum Birleşmiş Milletler Antlaşmasının yok sayılması anlamına gelmekte olup dünya barışının ve işbirliğinin teşviki önünde bir engeldir.*"

Deklarasyonun ikinci maddesi ise tüm sömürge halklarının kendi kaderlerini tayin hakkına sahip olduklarını belirtmekle birlikte üçüncü madde, sömürgeler nezdinde iktisadi, siyasi, sosyal veya eğitimsel yetersizliklerin bağımsızlığın geciktirilmesi konusunda bir bahane olarak ileri sürülemeyeceğini belirtmektedir. (Kolonyal Ülkelere ve Halklara Bağımsızlıklarının Verilmesi Hakkında Deklarasyon, 1960)

karşı alternatif bir uluslararası hukuk anlayışı olarak ortaya çıkmamış olmasına karşın Üçüncü Dünya'nın taleplerinin uluslararası hukuk alanındaki ifadesi olmuştur.

Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen, Üçüncü Dünya'nın merkezine aldığı iktisadi ulusalcılığın ve ülkesel egemenliğin en önemli ifadelerinden birisidir. Sömürgeciliğin yarattığı tahribatı gidermeye yönelik olarak tasavvur edilen bu yeni düzen; ekonomik ve siyasal egemenlik, kendi kaderini tayin, sanayileşme ve modernizasyonu hedeflemiştir. (Umzurike, 1972'den aktaran Anghie, 2004) 1962 yılında BM Genel Kurulunca karara bağlanan Ulusal Kaynaklar Üzerinde Kalıcı Egemenlik Doktrini Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen ajandasının önemli noktalarından birisi olarak değerlendirilebilir.

Doktrinin 1. Maddesi devletlerin ve halkların ülkesel doğal kaynakları üzerinde kalıcı egemenlik sahibi olduğunu ve kaynakların ilgili devletin ulusal kalkınması ve ülke halkının refahı için kullanılması gerektiğini belirtmektedir. 4. Madde ise, ulusal kaynaklara ilişkin kamulaştırma ve el koyma durumlarında kamu yararı, güvenlik veya ulusal çıkarın bireysel taleplere üstün geleceğini ancak el konulan kaynağın sahibine kamulaştırma için uygun bir bedel ödenmesin gerektiğini düzenlemiştir. Aynı madde çerçevesinde ulusal kaynaklara yönelik kamulaştırma ve el koyma durumlarında devletin iktisadi ulusalcılık politikasını bireysel mülkiyet hakkına açıkça üstün tuttuğu belirtilebilir. Ancak kamulaştırmalar esnasında önceki malikin mülkiyet hakkının muhafazasına özen gösterildiği de ifade edilebilir. (Anghie, 2004)

Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen açısından bir diğer önemli adım ise 1974 tarihli Ülkelerin Ekonomik Hakları ve Yükümlülükleri Sözleşmesidir. Sözleşme içerisinde ikinci bölümde yer alan hükümler 1945-1990 dönemi içerisinde uluslararası kamuoyunun farklı ekonomik, siyasal, sosyal projeleri içeren çeşitli devlet biçimlerine olan bakış açısını yansıtır niteliktedir. Sözleşmenin ikinci bölüm birinci maddesi; her devletin, siyasi olduğu kadar ekonomik sistemini de seçme konusunda egemen ve devredilemez bir hakka sahip olduğunu belirtmektedir. Bir diğer önemli husus ise ikinci madde a ve b bentleri içerisinde düzenlenmiştir. İkinci madde a bendindeki hükme göre her devlet kendi ülkesel sınırları nezdinde yapılan yabancı yatırımları denetleme ve düzenleme konusunda kendi ulusal hukukunu yürütme hakkına sahiptir. İkinci madde b bendi ise çok uluslu şirketlerin buldukları ülkedeki ulusal hukuka tabii olacağını ve bu şirketlerin hiçbir koşul altında

buldukları ülkenin iç işlerine müdahale girişiminde bulunamayacaklarını düzenlemektedir.

1962 tarihli Ulusal Kaynaklar Üzerinde Kalıcı Egemenlik Doktrini, 1970 tarihli Dostça İlişkiler Bildirgesi ve 1974 tarihli Ülkelerin Ekonomik Hakları ve Yükümlülükleri Sözleşmesi Üçüncü Dünya'nın taleplerinin BM nezdindeki ifadeleri olmuştur. Devletlerin İç İşlerine Karışmama İlkesi, ulusal kaynaklar üzerinde tam egemenlik, bir devletin ekonomik ve siyasal sistemini seçme özgürlüğü, Devletlerin Egemen Eşitliği İlkesi ve antlaşmalar çerçevesinde düzenlenmiş birçok ilke ve kural 1945-1990 döneminin uluslararası hukuk anlayışını yansıtmaktadır. Nitekim sosyal ve ekonomik hakların insan hakları külliyyatına dahil edilmesi, kendi kaderini tayin hakkı bağlamında kolonyal ülkelere ve halklara bağımsızlık verilmesi, ulusal kaynaklar üzerinde kalıcı egemenlik doktrini, -ülkelerin kendi iktisadi ve siyasal sistemini seçme konusunda egemen kabul edilmeleri-⁷⁵ gibi hususlar dönemin küresel gücü olan SSCB'nin uluslararası hukuk alanına etkin müdahaleleriyle mümkün olmuştur. (Özdemir, 2011; Malanczuk: 1997; Evans, 1996)

Üçüncü Dünya'nın taleplerinin uluslararası hukuk alanında ifade bulması İkinci Dünya'nın varlığıyla mümkün olmuştur. Ancak 1970'li yıllardan başlayarak Üçüncü Dünyada etkin olan ulusal kalkınmacılığa dayalı politikalar geri planda kalmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan hızlı büyüme 1970'li yıllara gelindiğinde durgunlaşmıştır. (Gilpin, 2001: 71) 1971 yılında ABD'nin Bretton Woods Antlaşmasından çekilmesi sonucu ABD Doları altın karşısında dalgalı kura geçmiştir. Bunun sonucunda başta İngiltere olmak üzere diğer kapitalist ülkelerin de dalgalı kura geçmesi sonucu Bretton Woods Antlaşmalarının ortaya koyduğu uluslararası para sistemi çökmüştür. (Panitch ve Gindin, 2019) Öte yandan Vietnam Savaşı, 1973 yılında yaşanan OPEC Petrol Krizi, ABD'nin küresel GSYH içindeki payının düşüşü, imalat sanayinde kar oranlarının azalması gibi sebepler piyasaları uzun süren bir durgunluk dönemine sokmuştur. (Panitch ve Gindin, 2019) Bretton Woods sisteminin terk edilmesiyle birlikte dünya piyasalarında finansal kalemlerin (yatırımların, kredilerin ve paranın) imalat

⁷⁵ Tire içi kısım tez çalışmasının yazarının eklemesidir. 1974 tarihli Ülkelerin Ekonomik Hak ve Yükümlülükleri sözleşmesi içerdiği "ülkelerin siyasal ve iktisadi modelini seçme konusunda egemen kabul edilmesi", "çok uluslu şirketlerin faaliyet gösterdikleri ülkenin ulusal hukukuna tabi olması" gibi hükümleriyle SSCB'nin uluslararası hukuk alanındaki etkisine örnek olarak verilebilir.

kalemlerinden (üretilen mallar) daha serbest bir şekilde dolaşıma girmesi, çok uluslu sermayenin güçlenmesine neden olmuştur. (Gilpin, 2001) Çok uluslu sermayenin güçlenmesi ve ulusal devletlerin iktisadi egemenliklerinin zayıflaması; ulusal kalkınmacılığa dayalı düşüncenin geri planda kalmasına ve neo-liberal⁷⁶ düşüncelerin hız kazanmasına yol açmıştır. (Strange, 1996; 2016'dan aktaran Yılmaz, 2019: 43)

Üçüncü Dünya'nın iktisadi ve siyasal tahayyülleri 1970'li yıllardan itibaren başlayarak güç kaybetmiştir. Anılan doğrultuda ulusal kaynaklar üzerinde egemenliğe dayalı kalkınmacılık anlayışı yerini rekabete ve piyasaların kuralılaşdırılmasına dayalı neo-liberal modele bırakmıştır.⁷⁷ Bu süreç 1970'li yılların ortalarında başlayıp 1990'lı yıllar itibariyle SSCB'nin dağılması ve İkinci Dünya'nın uluslararası alandaki etkisinin ortadan kalkmasıyla şiddetlenmiştir. (Özdemir, 2013)

2.4. İNSANİ MÜDAHALE SÖYLEM VE PRATİĞİNİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

İnsan haklarına ve insani müdahaleye ilişkin hakim söylem çoğunlukla doğrusal olarak ilerleyen kesintisiz bir tarihsel süreci ön varsaymaktadır. Bu düşünceye göre bir öz anlatıya sahip olduğu varsayılan tarihsel süreç içerisinde, evrensel ve tabii olduğu öne sürülen kavram, tarihin akışı çerçevesinde nihai bir biçimde keşfedilmektedir. Başka bir tabirle hakim söylem, tarihin doğrusal bir biçimde ilerlediğini varsaymakta, keşfedilen kavramı da anılan öz anlatıya sahip tarihsel sürecin doğal bir ürünü ve sonucu olarak ele almaktadır. İnsani müdahale kavramı da tıpkı diğer hukuki kavamlar gibi (borcun ifası, sözleşme, ahde vefa, hak, hak sahibi) kökenlerini antik Yunan ve Roma'dan aldığı iddia edilmekte ve -öz anlatıya sahip olduğu varsayılan tarihsel süreç içerisinde- keşfedilmesi itibariyle evrenselliği ilan edilmektedir. Doktrin içerisinde Avrupa-merkezci olarak nitelendirilebilecek görüşler, Haklı Savaş kuramını İnsani Müdahalenin öncülü olan bir olgu olarak değerlendirmekte ve insani müdahalenin kökenlerini antik çağlardan

⁷⁶ Özdemir (2014: 88)'e göre neo-liberalizm en geniş anlamıyla üretimin koordinasyonunda piyasa menfaatinin toplumsal menfaatten üstün tutulduğu bir durumu ifade etmektedir.

⁷⁷ 1970'li yıllarla başlayıp 1990'lı yıllarla beraber hız kazanan uluslararasılaşma sürecinin devlet biçimine olan etkisi aşağıdaki başlıkta ele alınacaktır.

başlatmaktadırlar. (Bkz. Aybek, 2020; Ereker, 2004; Güneş Gülal, 2019; Rodogno, 2021, Halistoprak, 2019)

Platon, Aristoteles ve Cicero gibi düşünürlerin eserlerinde de yer alan haklı savaş, genel çerçevesiyle; haklı bir nedene dayanarak mevcut otoritenin koyduğu hukuk kurallarına uygun bir savunma savaşı olarak nitelendirilebilir. (Ereker, 2004; Güneş Gülal, 2019) Ancak Ereker'e göre haklı savaşın şartlarını oluşturan kriterler çeşitli yorumcular tarafından esnetilmiştir. (Ereker, 2004) Hukuka uygunluk kriteri, egemen gücün meşruluğuna ve meşru olduğu için keyfi bir yönetim sürmediği ön kabulüne dayanmakta olup, savunma savaşının kapsamı ise *“yapılan bir kötülüğe karşı”* yürütülebilecek bir saldırı savaşına kadar genişletilebilmektedir. (Ereker, 2004: 3) Hristiyanlık felsefesinin önemli bir temsilcisi Thomas Aquinas da haklı savaş kuramı üzerine çeşitli fikirler ortaya atmıştır. Aquinas'a göre haklı savaş için gereken haklı neden, karşı tarafın cezalandırılmayı hak edecek ciddi bir suç işleminde bulunmaktadır. (Sichol, 1990: 26'dan aktaran Ereker, 2004: 12) Öte yandan haklı savaş ilan edecek taraf açısından bir diğer kriter ise iyi niyettir. Aquinas; iyi niyeti, barışı sağlama amacı, mazlumların korunması ve zarar görmemesi, acımasız davranılmaması olarak tanımlamaktadır. (Ereker, 2004: 12; Aybek, 2020: 11)

İnsani müdahalenin bir başka kaynağı olarak nitelendirilebilecek görüş tabii hukuk anlayışıdır. Çeşitli doktrinlerde Uluslararası Hukuk'un kurucusu olarak kabul edilen Hugo Grotius haklı savaş *“pozitif hakları öne sürmek için kullanılan legal bir prosedür”* olarak betimlemiştir. (Dalar, 2008a: 232) Bu düşünceye göre savaşın haklılığını değerlendirme görevi tarafsız bir devlete verilmektedir. (Dalar, 2008a: 232) Savaş ve barış halinde devletlerin tümünün tabi olması gereken devletler üstü bir hukukun olması gerektiği ve bu hukukun devletlerin uygulamalarından elde edilen örf ve adet hukuku ile akıl tarafından keşfedilecek tabii hukuktan meydana geleceği yine Grotius tarafından ifade edilmektedir. (Aybek, 2020: 11) Grotius'un düşüncelerinde insani müdahale ve tabii hukuk ilişkisi halkına baskı uygulayan iktidarların varlığı halinde başka bir hükümdarın haklı savaş başlatarak baskıya ve zulme uğrayan halkı özgürleştireceği fikri yer almaktadır. (Aybek, 2020: 11) Anılan dönemde insani müdahale edimlerinin temel nesnesi sömürgelelere gönderilmiş Hristiyanlar olup insani müdahalenin muhatapları ise Avrupalılardan güçsüz olan Amerika ve Okyanusya toplumlarıdır.

Sanayi Devriminden sonra müdahalenin muhatabı Avrupalıların daha önceki mücadelelerinde baş edemedikleri Asya toplumları olmuştur. (Frank, 2010) İnsani müdahalenin kökenlerine yönelik bir diğer görüş ise insani müdahalenin tarihsel kökenlerini 19. Yüzyıl sonunda Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki Hristiyan azınlıkların haklarını müdafaa amacıyla Osmanlı İmparatorluğuna yaptıkları askeri müdahalelere dayandırmaktadır. (Rodogno, 2016: 20; Rodogno, 2021) Bu görüşe göre 19. Yüzyılın sonlarında İngiltere ve Fransa tarafından Osmanlı İmparatorluğuna yönelik olarak gerçekleştirilen askeri ve diplomatik müdahaleler “devletleri tarafından baskı altına alınmış, kötü muameleye, katliamlara maruz bırakılan Hristiyan azınlıklara yardım etmek amacıyla” yapılmıştır. (Rodogno, 2016: 20) Ancak bu dönem içerisinde insani müdahale kavramı müdahaleci devletlerin politik makamlarınca kullanılmakla birlikte askeri makamlarda büyük bir anlam ifade etmemektedir. (Rodogno, 2016: 20) Zira 19. Yüzyıl başlarında insani (*humanitarian*) kavramı yukarıda anılmış olan İngiltere, Fransa gibi ülkelerde yalnızca kölelik karşıtı politikalar ile ilişkilendirilebilmiştir. (Rodogno, 2016: 19)

Öyleyse ele aldığımız yaklaşımları birbirinden ayıran en önemli nokta açıklama nesnelere zamanlarındaki ve mekânlarındaki farklılıktır. Anılan her iki söylem de insani müdahaleye ilişkin olarak farklı tarihsel dönemlerde benzer kavram ve kavram setlerinden yola çıkmaktadır. İnsani müdahale amacıyla askeri faaliyet, hak ihlalcisi devlet, hak ihlaline uğrayan halk gibi mefhumlar söylemlerin benzer noktalarını teşkil etmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde farklı toplumsal ilişkiler içerisinde hak veya hak ihlali kavramlarının evrenselliğinin ya da ebediliğinin öne sürülmesi oldukça zordur. Bu durum hukukun tarihsel süreçteki dönüşümü üzerinden gözlemlenebilir. Günümüzdeki hukuka ilişkin kavramlar (sözleşme, ifa, hak, hak sahibi) ile bu kavramlara köken olduğu öne sürülen kavramlar arasında devamlılık değil kopukluk esastır. (Özdemir, 2013: 82) Zira antik dönemdeki hukuk ile günümüzün hukuku farklı toplumsal ilişkileri düzenlemektedir. Toplumsal ilişkiler içerisinde anlamını bulan kavramlar, farklı üretim tarzlarında, birikim rejimlerinde, siyasal biçimlerde farklı anlamlara gelebilecektir. Kapitalizm kendi tarihsel dönemi boyunca tek bir biçimde sınırlı kalmamıştır. (Özdemir, 2008: 181) Farklı birikim modellerinin içerisinde kurulan ilişkiler ifadelerini pozitif hukukta ve hukuki söylemde bulmaktadır. (Özdemir, 2008: 181) Bu durum hukukun yalnızca üretim tarzlarına bağlı olarak değil aynı zamanda aynı üretim tarzı içerisinde

gelişen farklı birikim modelleri/rejimleri bağlamında da dönemsel olması sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda insan hakları ve insani müdahale kavramları da anılan dönemsellikten bağımsız değildir.

2.4.1. 1945 Öncesi Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale

İnsani müdahale kavramı ortaya çıktığı dönemden itibaren daima insan hakları kavramı ile bağlantılı olmamıştır. 19. Yüzyılın ortalarında günümüzdeki anlamıyla bir uluslararası hukuk pratiği olan insani müdahale bulunmamaktadır. Bu dönemde insancılık (*humanitarianism*) söylemi ve insani yardım (*humanitarian aid*) faaliyetleri ile sıkı biçimde ilişkilendirilmiştir. (Chandler, 2006) Geleneksel/klasik insancılık (*traditional humanitarianism / classic humanitarianism*) söylemi kendisini reel politik⁷⁸ alanın dışarısında konumlandırmaktadır. Dönemin insancıl düşünürleri insanlığın ortak değerlerini vurgulama amacı gütmüşlerdir. (Chandler, 2006: 23) Klasik insancıl düşünürler; savaş karşıtlığı, adalet, demokrasi gibi değerlerin savunulması, ekonomik değerlerin dağıtımı veya reel politik amaçlarla kamuoyu oluşturulması gibi meseleler ile ilgilenmemişlerdir. Başka bir tabirle dönemin insancıl düşünürleri, siyasal veya iktisadi tahayyüllerin, insancılık fikrinin dışında olduğunu düşünmektedirler. (Chandler, 2006: 23) Bu dönem içerisinde insancılık, daha çok ihtiyaç amaçlı insani faaliyet olarak değerlendirilebilir.

1859 yılında Fransa ile Avusturya arasında gerçekleşen Solferino savaşına tanıklık eden Jean-Henri Dunant tarafından kurulan Uluslararası Kırmızı Haç Komitesi (ICRC) bu dönemdeki klasik insancılık merkezli insani müdahale örgütlerinden birisi olarak nitelendirilebilir. (Chandler, 2006: 23) Jean-Henri Dunant 1863 yılında Kırmızıhaç'ın kurulmasına öncülük etmiş, 1864 yılında ise on altı ülkenin bir araya gelerek imza altına aldıkları Cenevre Sözleşmesi için girişimlerde bulunmuştur. (Chandler, 2006: 23) 1864 yılında imza altına alınan Birinci Cenevre Sözleşmesi; savaş sırasında askerlerin, yaralıların, ambulansların ve hastanelerin durumlarını düzenlendiği bir sözleşme olup,

⁷⁸ Chandler'ın (2006) Klasik İnsancılığa yönelik olarak betimlediği özellik “*politik tutumdan uzak olmak*”tır. Ancak çalışma insan hakları ve insani müdahale mefhumunu Marksist perspektiften analiz etme amacı taşıdığından politik olan-politik olmayan ayrımına girilmemiştir. Bu nedenle tanımlamalarda politik yerine reelpolitik tabiri kullanılmıştır. Nitekim Marksist perspektif içerisinde politik alan tanımı kavramsal açıdan daha geniş bir alana tekabül etmektedir.

maddeler içerisinde insan hakları, insancılık gibi kavramları barındırmamaktadır. Zira Kızılhaç savaş döneminde tarafsız biçimde yaralılara müdahale amacı taşıyan bir organizasyon olmasına karşın pasifist yahut savaş karşıtı bir tutum sergilememektedir. (Chandler, 2006: 23)

Dönemin insani müdahale anlayışı, insanlığın sorunlarına ilişkin herhangi bir anlatıya yahut çözüm önerisine sahip olmayıp belirli bir yer ve zamanda savaş nedeniyle oluşan sıkıntıları bir ölçüde giderme amacı taşımaktadır. (Chandler 2006: 23-24) Michael Ignatieff Kızılhaç'ın “*iyi savaş, kötü savaş; haklılık, haksızlık veya saldırganlar ile masumları ayırt etmediğini*” belirtmektedir. (Ignatieff, 1998: 119) Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemin bir ürünü olan klasik insancılık düşüncesinin savaş karşıtı bir pozisyona sahip olmamasının en önemli sebebi bu dönemde Overy (2003)'nin tabiriyle savaşın uluslararası ilişkiler bağlamında nötr bir faaliyet olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu dönem içerisinde savaş uluslararası ilişkilerin doğal bir parçası olarak görülmektedir. Bir önceki bölümde de anıldığı üzere klasik emperyalist dönemde savaşın, emperyalist devletler arası rekabetin bir sonucu olduğu ifade edilebilir.

Birinci Dünya Savaşının akabinde kurulan Çocukları Kurtarın Vakfı (*Save The Children*), İkinci Dünya Savaşı sırasında kurulan Kıtlıkla Mücadele için Oxford Komitesi (OXFAM) yine anılan insancılık merkezli insani yardım örgütlerine örnek olarak gösterilebilir. (Chandler, 2006: 25) OXFAM; Nazi Almanyası işgali altındaki Yunanistan'a gıda desteğinde bulunarak bölgedeki kıtlık mağdurlarına yardımda bulunmuştur. (Chandler, 2006: 25) Ancak yapılan insani yardımlar bölgeye ambargo uygulayan Müttefik Devletlerin içerisinde bulunan İngiltere'nin savaş politikalarına aykırılık teşkil ettiğinden örgüt 1943 yılına kadar bölgeye doğrudan yardımlarda bulunamamıştır. (Chandler, 2006: 25)

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen dönemde emperyalistler arasındaki silahlı rekabet koşullarında insancılık merkezli insani müdahalenin asli biçimi insani yardım (*humanitarian aid*) biçimindedir. Anılan örgütler evrensel insancılık söylemi üzerinden reel politik tutumlarda bulunmamışlardır. Örgütlerin gerçekleştirdikleri faaliyetler kriz bölgesi olarak değerlendirilebilecek bölgelerde bölge bulunan askerlerin veya sivillerin anlık insani ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Öte yandan bu dönemdeki insancıl faaliyetlerin ilk etapta askeri temelli olup zaman içerisinde sivilleştiği dikkate değer bir

olgudur. Nitekim 1864 tarihli Birinci Cenevre Sözleşmesi yalnızca kara savaşı halindeki silahlı kuvvetlerin, yaralıların, hastaların durumları ile ilgiliyken Cenevre ve Lahey Sözleşmeleri zaman içerisinde deniz savaşı yaralılarını, savaş başlatma kuralları, savaş esirleri, çeşitli silahların yasaklanması veya kullanımının sınırlandırılması hususlarını kapsayacak biçimde düzenlenmiştir. (ICRC, t.y)

2.4.2. İnsani Müdahale ve Devlet Dönüşümü

İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefik devletler, yeni bir uluslararası sistem geliştirmeyi amaçlamışlardır. (Bkz. Panitch ve Gindin, 2019) Ana akım yazında, 1945 sonrası uluslararası düzenin oluşturulmasının gerekçesi olarak; Nazi Almanya'sının savaş başlatması, Yahudiler başta olmak üzere ırk, etnik köken, cinsel yönelim ve politik görüşleri nedeniyle işgali altında bulunan bölgelerde yaşayan insanlara yönelik katliamlar düzenlemesi gibi sebepler gösterilmektedir. Bu doğrultuda İkinci Dünya Savaşı sonunda insan hakları kavramının yeni uluslararası hukuk sisteminin merkeze alındığı öne sürülmektedir. Ancak Panitch ve Gindin (2019) eski emperyalist nüfuz alanları çerçevesinde gelişmiş olan kapitalizmin, uluslararasılaşma eğiliminin 1930'lu yıllarda durakladığını ve bu durgunluğu aşmak için İkinci Dünya Savaşı öncesinde de çeşitli girişimlerin olduğunu aktarmaktadır. Yeni bir uluslararası sistemin oluşturulmasına yönelik çabalar savaş yıllarında da mevcuttur. (Bkz. Philadelphia Bildirgesi⁷⁹, Bretton Woods Antlaşması, Dumbarton Oaks Konferansı) Bir başka tabirle 1945 sonrası oluşan uluslararası sistem, yalnızca Nazi Almanya'sının yürüttüğü iç ve dış politikalarla ve İkinci Dünya Savaşı esnasında insanlığa karşı işlenen suçların bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştır.

İkinci Dünya Savaşının sona ermesini takiben ortaya çıkan yeni uluslararası düzende devletlerin egemenlik anlayışında ciddi dönüşümler yaşanmıştır. Önceki dönemde

⁷⁹ Philadelphia Bildirgesi Mayıs 1944'te toplanan Uluslararası Çalışma Örgütü Genel Konferansınca kabul edilmiştir. Toplu görüşme yapmanın hak olarak tanınması, üretim sürecinin düzenlenmesi ve iyileştirilmesi, çalışanlara ve korunmaya muhtaç olan kimselere asgari yaşam düzeyini sürdürebilecekleri ücret verilmesi, çalışma saatlerinin düzenlenmesi gibi ilkeleri barındırmaktadır. Bildirgenin beşinci ve son maddesi *“ilkelerin bağımlı durumda olan ulusların yanısıra kendi kendilerini yönetebilecek hale gelenlere aşamalı biçimde uygulanması hususunun bütün uygar dünyayı ilgilendirdiğini doğrular.”* ifadesini içermektedir. (Philadelphia Bildirgesi, 1944) Buradan hareketle Philadelphia Bildirgesi'nin 1945 sonrası uluslararası sistemin özellikleri arasında sayılabilecek ulusal düzeyde *“Fordist toplumsal uzlaşmayı”* (Bkz. Özdemir, 2014: 45) düzenleyen uluslararası bir metin olduğu ifade edilebilir.

emperyalist devlet içerisinde mukim ulusal tekeli sermaye, diğere devletlerde mukim ulusal tekeli sermaye gruplarına karşı kendi ulusal devletini kullanmaktaydı. (Özdemir, 2014: 46) Klasik emperyalizm döneminde emperyalistler arasındaki rekabetin biçimi, uluslararası ilişkilerin savaş merkezli olmasına neden olmaktadır, yeni dönemde uluslararası ilişkiler, gerek SSCB'nin küresel bir güç olarak -Batı Bloğuna karşı- varlığı gerekse kolektif emperyalizm dönemi içerisinde uluslararasılaşan kapitalizmin küresel ölçekte düzenlenmesi için oluşan yeni düzenleme biçimlerinin yarattığı devletlerarası karşılıklı bağımlılık ilişkileri nedeniyle görece barışçıl olmuştur. (Özdemir, 2013)

Önceki bölümde anıldığı üzere (Bkz. Başlık 2.3.2) yeni dönemde bir devlet içerisinde birden fazla sermaye grubu temsilini bulabilmekte; bir sermaye grubu ya da tekil kapitalist ise birden fazla ülke içerisinde operasyon yürütebilmektedir. Amerikan hegemonyası, kapitalist devletlerin işbirliğinde bulunmaları ve politikalarını koordine etmeleri doğrultusunda -biçimsel olmayan- bir birleşmeye imkân sağlamıştır. (Sune, 2013: 102) Anılan işbirliği ve koordinasyon, devletin uluslararasılaşması⁸⁰ sürecine tekabül eder. (Sune, 2013: 102) Bu süreçte kapitalist devletlerin ulusal hukuklarının uyumlu hale gelmesi, kapitalizmin koordinasyonunu sağlayacak uluslararası örgütlerin kurulması sermaye faaliyetlerinin sınırlarının genişlemesiyle paralel ilerlemiştir. (Özdemir, 2011)

Kolektif emperyalizm dönemi içerisinde liberal demokratik devlet biçiminin uluslararasılaşması sürecinin Marshall yardımlarıyla başladığı ifade edilebilir. Anılan yardımlar İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ekonomilerini kalkındırırken Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin iktisadi, siyasal, ideolojik ve askeri boyutlarıyla iç içe geçmesiyle sonuçlanmıştır. (Panitch ve Gindin, 2019) Zira benzer hukuki sistemlere ve kurumsal yapılara sahip ülkelerde metaların ihracat ve ithalatı, vergilendirme, para dolaşımı, devletin idari yapılanması bağlamında sermaye ilişkisinin temsili, yabancı yatırımların mülkiyeti gibi alanlar küresel ölçekte yaygınlaşması amaçlanan üretim ve tüketim normları ile uyumlu hale gelmeye başlamıştır.

Yukarıda anılan uluslararasılaşma sürecine paralel olarak UNICEF, BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği), WHO gibi evrensellik söylemi taşıyan ve BM

⁸⁰ Özdemir (2014: 47) uluslararasılaşma sürecinin sermaye ilişkisi ve devlet olmak üzere iki nesnesinin bulunduğunu ifade etmektedir.

nezdinde oluşturulmuş örgütlenmeler İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasını takip eden beş yıl içerisinde kurulmuştur. Bu dönemde bahsedilen örgütler her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nın öncesi insancılık merkezli insani faaliyetler yürütselerde -İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemden farklı olarak- barışı koruma, küresel insanlık ve insan hakları gibi evrensel karakter barındıran söylemlere sahiptirler.

1945 sonrası dönem ruhıyla uyumlu olarak insancılık düşüncesi ve insani müdahale olarak değerlendirilebilecek faaliyetler de değişmeye başlamıştır. 1961 yılında Uluslararası Af Örgütü; düşünceleri nedeniyle mahkûm edilmiş kişilerin salınması ve politik mahkûmların haklarını savunma amacıyla kurulmuştur. Örgüt; düşünceleri nedeniyle mahkûm edilen kişilerin etnik, dini, politik tutumlarına bakmaksızın hem ABD ve desteklediği rejimlerde hem de Sovyetler Birliği ve desteklediği rejimlerdeki düşünsel sebeplerle mahkûm olmuş kişiler için çalışmalarda bulunmuştur. (Chandler, 2006: 24) Ayrıca idam cezası, işkence, insan haklarına aykırı mahkûmiyet koşulları da yine örgütün faaliyet alanları içerisinde yer almaktadır. (Chandler, 2006: 24) Uluslararası Af Örgütü'nün insan hakları merkezli faaliyeti Chandler (2006)'ın tabiriyle yeni insancılık (*new humanitarianism*)⁸¹ görüşünün erken bir örneği olarak değerlendirilebilir. Uluslararası Af Örgütü'nün politik mahkûmların hakları üzerine yaptıkları çalışmalar, devletlerin egemenlik tasarrufu olan yargı faaliyetlerine ve dolayısı ile de devletlerin iç işlerine yönelik yeni bir müdahale girişimidir.

1966 tarihli Medeni ve Politik Haklar Uluslararası Antlaşması (MPHUA) insani müdahale pratiklerine yönelik doğrudan bir düzenleme içermese de liberal devlet biçiminin uluslararasılaşması açısından kayda değer bir noktadır. MPHUA (1966) ; ifade hürriyeti, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, seçmenlerin iradelerini serbestçe ifade edebildikleri genel ve eşit oy prensibine dayalı periyodik seçimler gibi liberal demokratik devlet biçimlerinde var olan hakları düzenlemektedir. Toplanma ve örgütlenme haklarının kısıtlanması kapsamında demokratik toplum gereklilikleri kriteri sözleşmenin atıfta bulunduğu söylemin karakterine ilişkin önemli bir noktadır. Öte yandan antlaşma kapsamındaki hakların mülkiyet yahut politik görüşler gerekçe gösterilerek sınırlandırılması veya uygulanmaması hususu hak ihlali olarak değerlendirilmiştir. Fox (1992)

⁸¹ Yeni insancılık insani krizlerin çözümüne ilişkin olarak uzun vadeli siyasal müdahale gündemine sahip olan insancıl faaliyet anlayışı olarak tanımlanabilir. (Bkz. Chandler, 2006)

antlaşmanın 25. maddesinde yer alan seçim sistemi ve seçimlere katılıma ilişkin haklar göz önüne alındığında antlaşma kapsamında insan haklarının spesifik olarak liberal bir hükümet biçimini öngördüğünü belirtmektedir. (Anghie, 2004)

İnsan hakları söylemi her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda kurulmuş olan yeni uluslararası sistemde merkeze alınmış olsa da insan hakları adına bir sivil toplum örgütünün devletlerin iç işlerine yönelik olarak faaliyet yürütmesi politik içeriğe sahip yeni bir müdahalecilik örneğidir. 1960'lı yıllara kadar klasik insancılık söylemi insani yardım temelinde ihtiyaç temelli insancıl faaliyetlerle (*needs based humanitarianism*) gerçekleştirilmiştir. (Chandler, 2006) 1960'larda etkileri yavaş yavaş belirginleşen yeni insancılık ise insan hakları eksenli bir söylemle hak temelli insancıl faaliyetin (*rights based humanitarianism*) temelini oluşturmuştur. (Chandler, 2006)

1968 yılı Biafra Krizi, hak temelli insancıl faaliyet olarak adlandırılan müdahaleci pratiklerin başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. (Weiss, 1999: 3) Biafra eyaletinde yaşanan kıtlık nedeniyle merkezi Nijerya Hükümetine karşı mücadele başlatan Igbo ayrılıkçıları; Batı Bloğundaki bazı ülkeler, Sovyet Bloğu veya diğer Afrika ülkeleri tarafından diplomatik olarak destek görmemişlerdir. (Chandler, 2006: 29) Hem ABD ve İngiltere hem de Sovyetler Birliği egemen devlet olan Nijerya'nın tarafında yer almışlardır. Nitekim Soğuk Savaşın asli anlamda tarafları olarak değerlendirilebilecek ülkelerin, Biafra Hükümetinin tek taraflı bağımsızlık ilanı ile başlayan savaşta, küresel denge durumunun korunmasını amaçlayan biçimde konumlandığı söylenebilir. (Chandler, 2006: 29) Bu durum merkezi Nijerya hükümetinin kısa süre içerisinde Biafra kuvvetlerini etkisiz bırakarak Biafra'yı abluka altına almasını sağlamış ve savaş uygulanan abluka nedeniyle kısa süre içerisinde aç bırakma yolu ile soykırıma dönüşmüştür. (Chandler, 2006: 29) Yaşanan iç savaşta 500 bin ila 2 milyon arasında Biafra'lı çocuğun açlığa bağlı sebeplerle öldüğü düşünülmektedir. (Ekpenyong, 1997)

Biafra Krizi; Kızılhaç, OXFAM gibi sivil toplum örgütlerinin gerçekleştirdiği insani yardımlar ve faaliyetler bakımından bir ilk olmuştur. (Chandler, 2006: 29) Anılan kriz insancılık düşüncesi içerisinde bir kırılma yaratmış ve yeni insancılık (*new humanitarianism*) kavramının ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. (Chandler, 2006) Yeni insancılık düşüncesinin savunucuları insani kriz olarak tanımlanabilecek olaylarda tarafsızlığın ve uzun vadeli hedeflerin olması gerektiğini öne sürmüşlerse de

gerçekleştirilen politik müdahaleyi politik söylemlerin üzerinden değil, etik, ahlak ve insan hakları söylemleri üzerinden savunmuşlardır. (Chandler, 2006: 30) Thomas G. Weiss ve David Chandler insancılık düşüncesinin taşıyıcılarının sahip oldukları yönelimleri aşağıdaki grafikte ele almışlardır.⁸²

Tablo 1: İnsancılık söyleminin taşıyıcılarının prensip eğilimleri.

	Klasist	Minimalist	Maksimalist	Solidarist
	←		→	
Reel Politığe Yönelik Tutum	Politik argümanlardan ve politik çatışmadan kaçınma		Siyasal mecralarda etki sağlayacak politikaları destekleme	
Anlaşmazlığa taraf olarak dâhil olma	Taraf tutmaktan kaçınma		Seçili kurbanların tarafına dâhil olma	
Anlaşmazlık taraflarına mesafe	Yardımları tarafsızca ve eşit dağıtma		Yardımların ağırlığını taraf olunandan yana arttırma	
Egemen yapının rızası	Zaruri		Gerekli hallerde egemenlik mefhumunu hükümsüz kılma	
Yaklaşımın Temeli	İhtiyaç ve insani yardım temelli İnsancılık		İnsan Hakları ve müdahale temelli İnsancılık	
Tarihsel Konumlandırma	Klasik İnsancılık		Yeni İnsancılık	

Kaynak: Thomas G. Weiss., (1999) 'Principles, Politics and Humanitarian Action', Ethics and International Affairs, Sayı. 13, Sayfa 4; Chandler, D., (2006) From Kosovo to Kabul and Beyond: Human Rights and International Intervention, Sayfa 28.

Weiss'e göre yukarıda anılan klasist - minimalist – maksimalist - solidarist spektrumu reel politik alanda tarafgirlik, müdahalecilik kriterlerini yansıtmaktadır. (Weiss, 1999: 4) Klasistler Weiss (1999: 3)'ün tarifıyla apolitik insancıllar olarak nitelendirilmekte olup minimalistler ise insani yardımla birlikte insani ihtiyaçların karşılanması dışında krize minimum düzeyde tesir etmeyi amaçlamaktadır. Maksimalistler insani yardım ile birlikte

⁸² Aşağıdaki tabloda yer alan prensip eğilimlerinin insancıl söylemin ilgi alanına giremeyen olaylar için de kullanılabileceğini belirtebiliriz. 2022 Rus-Ukrayna Savaşı öncesi Ukrayna hükümetinin Donbas bölgesine düzenlediği saldırılar, Bahreyn hükümetinin Şia inancına mensup araplara yönelik fiiller, İsrail'in Filistine yönelik düzenlediği operasyonlar bu kapsamda değerlendirilebilir.

uzun vadeli değişiklikler talep etmek ve mevcut krize maksimum düzeyde etki etmeyi amaçlamaktadırlar. (Weiss, 1999: 3) Solidaristler ise insani krizin tarafgirlik ve müdahalecilik ile aşılabileceğini, insan haklarının tesisinin aktif faaliyet yoluyla mümkün olabileceğini savunmaktadırlar. (Weiss, 1999: 4) Biafra Krizi yalnızca yeni bir insancılığın temellerinin oluşmasıyla sonuçlanmamış, krizin etkilerini azaltmak için bölgede faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri içerisinde de ciddi değişiklikler yaratmıştır. (Chandler, 2006: 30) OXFAM; kuruluşunda ilke olarak belirlediği tarafsızlığı askıya almış ve “*Birleşik bir Nijerya’nın milyonlarca hayata mal olacağı*” yönünde açıklamalar yapmıştır.⁸³ (Chandler, 2006: 30) Diğer taraftan Kızılhaç’ın insani yardım faaliyeti konusundaki tarafsız tavrı gerekçesiyle, Kızılhaç kapsamında faaliyet gösteren bazı doktorlar sonradan STD (*Médecins Sans Frontières (MSF) - Sınır Tanımayan Doktorlar*) olarak adlandırılacak oluşumu kurmuşlardır. (Weiss, 1999: 3) Her ne kadar STD kendisini ilkeleri bakımından tarafsız ve bağımsız bir kuruluş olarak betimlese de organizasyonun kurucularından Bernard Kouchner “*Fransa’ya döndüğünde Biafra için soykırım karşıtı bir komite kurduğunu, STD’nin Kızıl Haç Örgütü gibi İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Holokost’a sessiz kalması gibi bir hatayı tekrarlamayacak bir organizasyon olarak kurulduğunu*” belirtmiştir. (Kouchner, 1986: 217’den aktaran Brauman, 2012: 2) Netice itibariyle 1960’lı yıllarda insancılık düşüncesi dönüşmeye başlamıştır. Bu dönemden başlayarak klasik insancılık düşüncesinin çizdiği düşünsel çerçeve, yerini, Biafra Kriziyle birlikte politik anlamda daha tarafgir bir insancılık anlayışına bırakmaya başlamıştır.

1970’li yıllarda karlılık oranlarının azalması neticesinde başlayan kriz ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde ekonomik durgunlukla sonuçlanmıştır. (Wood, 2014: 149) Ancak bu

⁸³ Mutua, insani müdahale söyleminin Batı perspektifli “kötülüğe karşı iyilik” metaforunu içerdiğini ifade etmektedir. (2002:10) Biafra Krizi’nin değerlendirilmesi de anılan söylemin içerdiği metafordan bağımsız olarak ele alınamaz. Biafra Krizi ortaya çıktığında sivil toplum örgütlerinin müdahaleci tavırları Biafra hükümetinin dikkatinden kaçmamış ve Biafra hükümeti ön planda tutması gereken tabloyu kısa sürede idrak etmiştir. (Waal, 1997a’dan aktaran Chandler, 2006) Açlık içerisindeki çocukların, savaştaki ölümlerin medya görüntülerinin merkezi Nijerya hükümetinde uluslararası baskı yaratırken kendi lehine kamuoyu yarattığını farkedenden Biafra hükümeti savaşı bu sayede uzatacak zamanı kazanmıştır. (Waal, 1997a’dan aktaran Chandler, 2006) Waal’e göre tüm savaş boyunca yapılan insani yardımların gerekli yerlere dağıtımını Biafra hükümeti için ikinci planda olmuştur. (1997a’dan aktaran Chandler, 2006) Ancak Batı merkezli medya kuruluşları saldırgan ve kurban arasındaki tek yönlü ilişkiyi destekleyecek açıda bir habercilik faaliyeti göstermiş olup kurbanın en kötü halini ve kurbanın başına gelebilecek en kötü senaryoyu lanse etmişlerdir. (Waal, 1997a’dan aktaran Chandler, 2006) Bu doğrultuda Biafra Krizi esnasında sivil toplum örgütlerinin Nijerya’ya saldırgan (*savage*) ile Biafra hükümetine ise kurban (*victim*) metaforlarıyla yaklaştığı öne sürülebilir.

dönemdeki ekonomik durgunluk yalnızca gelişmiş kapitalist ekonomileri etkilememiştir. Zira Üçüncü Dünya ülkeleri, - ithal ikameci politikalarına ve ulusal kalkınma programlarına rağmen⁸⁴- içlerinde buldukları mali darlığı aşamamıştır. (Yılmaz, 2019) Bu durum anılan bölgelerin dış yatırıma muhtaç kalmasına sebep olmuş ve yatırımcılara, yatırım yaptıkları devletleri biçimlendirmede olanak sağlamıştır. (Yılmaz, 2019) Üçüncü Dünya; 1970’li yılların başında Yeni Uluslararası Ekonomik Düzenle beraber ulusal kaynaklar üzerinde egemenlik ve iktisadi bağımsızlık konusunda -kısıtlı da olsa- başarı sağlanmış olsa da tablo 1980’li yıllarda büyük ölçüde değişmiştir. Zira 1973 Petrol Krizinde üreticilerin petrol fiyatlarını yükseltmesi, az gelişmiş ülkelerde ödemeler dengesi açığının artmasına ve bu ülkelerin uluslararası bankalardan kredi çekmelerine yol açmıştır. Alınan krediler, ülkelerin ciddi oranlarda borçlanmasına sebep olmuştur. (Gilpin, 2001: 313) 1982 tarihinde ortaya çıkan Meksika Borç Krizi⁸⁵ neticesinde ABD Merkez Bankası açtığı kısa vadeli kredilerle Meksika’nın borcunu ödeyebilecek duruma gelmesini amaçlamıştır. Ancak kısa zamanda borç krizinin çıkmasında sorunun likidite sorunu olmadığını borçlunun aciz durumuna düştüğü bu nedenle kısa dönemli verilen kredilerle ülkenin ekonomisinin düzeltilemeyeceği anlaşılmıştır. (Gilpin, 2001: 314) Anılan doğrultuda IMF krizin uzun vadeli çözümlerle aşılabileceğini belirtmiştir. Yapısal Uyum Programları (*Structural Adjustment Programmes*) çerçevesinde IMF ve DB, finansal yardım talep eden ülkelerin yapısal düzenlemeler yapması şartını (*conditionality*) koşmuştur. (Özdemir, 2014; Özdemir, 2013; Özdemir, 2011) Yapısal Uyum Programları çerçevesinde devletin ekonomideki rolü kısıtlanmış, devletin rolünün azaltılmasına karşılık piyasanın serbestleştirilmesi, tedbirli para ve maliye politikalarının uygulanması, kamu girişimlerinin reforma tabi tutulması, tarım piyasalarındaki tekelciliğin ortadan kaldırılması, faiz oranlarının serbest bırakılması ve ithalat kotalarının kaldırılmasına yönelik politikaların uygulanması tavsiye edilmiştir. (Akdemir, 2011) Finansal yardım için koşulan bu şartlar IMF ve Dünya Bankası’nın az gelişmiş ülkelerin politikalarındaki etkisi oldukça artmıştır. (Gilpin, 2001)

1980’li yıllarda Yapısal Uyum Programlarına (*Structural Adjustment Programme*) dâhil olan ülkenin neredeyse hiçbiri 1970’li yıllardaki büyüme oranlarına yaklaşamamıştır.

⁸⁴ 1950’li ve 1960’lı yıllarda ithal ikameci politikalar ve ulusal kalkınmacı ekonomik programlar devletlerin ekonomik alanlarda büyük atılımlar gerçekleştirmesini sağlamıştır. (Yılmaz, 2019: 50)

⁸⁵ Meksika Borç Krizi; Meksika’nın borçlarını ödeyemeyeceğini deklare etmesiyle başlayan kriz olup IMF ve DB’nin Yapısal Uyum Programlarını devreye sokmasında önemli bir süreçtir. (Bkz. Gilpin, 2001)

Programa dahil olan ülkelerde devlet işletmeleri özelleştirilmiş, kamu hizmeti anlayışı ve sosyal refahı sağlamaya yönelik politikalar terk edilmiştir. (Faulkner, 2021: 431) Sonuç itibariyle yapısal uyum programları sonucunda az gelişmiş ülkelerde nüfusun %50'ye yakını yoksulluk sınırının altında yaşamak durumunda kalmıştır. (Faulkner, 2021: 431) Öte yandan Akdemir (2001) Yapısal Uyum Programlarının sonucunda büyüme oranlarının ve ihracatın ithalatı karşılama oranlarının düştüğünü, dış borçlanmaların da arttığını belirtmektedir. Devlet biçiminin neo-liberal karakterli dönüşümü; özelleştirme, emek ücretlerinin baskılanması, daha önceden piyasa ilişkilerine dâhil olmayan alanları metalaştırılması gibi politikaların eşgüdümlü bir biçimde yürütülmesini sağlamıştır. (Yılmaz, 2019)

Dönemin ruhuyla paralel olarak 1970'li ve 1980'li yıllar OXFAM, Christian Aid ve CAFOD⁸⁶ gibi insancıl faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin doğrudan hükümetlerce fonlandığı ve neticesinde etkilerinin arttığı yıllar olmuştur. (Chandler, 2006: 32) Sivil toplum örgütlerinin sayılarının ve etkinlik alanlarının artması, gelişmekte olan ülkelerin (bu dönemde Üçüncü Dünya Ülkeleri) sorunlarına yönelik daha müdahaleci yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Chandler, 2006: 32) 1970'lerin son yıllarında OXFAM sahip olduğu bütçenin %10'undan azını ihtiyaç temelli insani yardıma ayırırken neredeyse %50'sinden fazlasını kalkınma sorunlarına ayırmıştır. (Searls, 1995'ten aktaran Chandler, 2006: 32) Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına odaklanan STÖ'ler ve insan hakları savunucuları, anılan ülkelere yönelik bir taraftan uzun vadeli müdahaleleri savunmaya başlamışlar, diğer taraftan ise bu ülkelerdeki yönetici tabakasını insanların gözetmeyen elitlerin temsilcileri olarak nitelendirmişlerdir. (Chandler, 2006: 33-34) Anılan bakış açısı, gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına sivil toplumcu, piyasacı Avrupa-merkezci bir perspektiften yaklaşmaktadır.

Sivil Toplum Örgütleri; gelişmekte olan ülkelerde, piyasaların eşgüdümünde ve kâr esasına dayalı etkinliklerle IMF ve DB'nin gösterdiği alanlara yatırım yapılmasını, planlamacı devletin ve devletin iktisadi hayata müdahalelerinin ortadan kaldırılmasını savunmuşlardır. 1980'li yılların ortalarına doğru Batı merkezli STÖ'ler gelişmekte olan

⁸⁶ CAFOD: The Catholic Agency for Overseas Development; Denizaşırı Ülkelerin Gelişimi için Katolik Ajansı İngiltere ve Galler'de bulunan Katolik Kilisesi'nin resmi insani yardım organizasyonudur. Bağışçıları arasında Birleşik Krallık, İrlanda, Hollanda devletleri ile Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi kuruluşlar bulunmaktadır.

Kaynak: https://www.ngo-monitor.org/funder/catholic_agency_for_overseas_development_cafod/

ülkelerde faaliyet göstermeleri amacıyla bu ülkelerde endemik olarak nitelendirilebilecek STÖ'ler kurmaları için teşvik edilmişler, kurulan yeni sivil toplum örgütleri kendi ülkelerinde insani yardım, eğitim gibi konularda devlete paralel olarak betimlenebilecek yapılanmalar oluşturmuşlardır. (Chandler, 2006: 34) Gelişmekte olan ülkelerde kurulan STÖ'lerin; plüralizm, demokrasi, insan hakları gibi söylemler üzerinden yapılan piyasa ekonomisine geçişe yönelik yaptıkları propagandalar etkin olmuş ve bu durum hali hazırda güçsüz ve yoksul olan bu ülkelerin 1990'lı yıllarda iktisadi ve siyasi anlamda çöküşlerini hazırlamıştır. (Edwards ve Hulme'dan 1994'ten aktaran Chandler: 2006)

Bu dönemde Birleşik Krallığın Sudan'a yaptığı yardımların %70'i, Etiyopya'ya yaptığı yardımların ise %50'si sivil toplum örgütleri vasıtasıyla yapılırken Kenya'nın sağlık faaliyetlerinin neredeyse %40'ı yine sivil toplum örgütlerince gerçekleştirilmiştir. (Searls, 1995'ten aktaran Chandler, 2006: 32-33) Anılan örgütlerin Avrupa-merkezci ve burjuva liberal politikaları geliştirmekte olan ülkelerin iktisadi, siyasi, kültürel yapıları dikkate alınmaksızın uygulanmış olup bu politikaların başarısızlıkları ise geliştirmekte olan ülkelerin yönetimlerine ve halklarına fatura edilmiştir. (Chandler, 2006: 34) Üçüncü Dünya'da IMF ve DB'nin uyguladıkları Yapısal Uyum Programları gerek merkez kapitalist ülkelerdeki hükümetlerin politikalarının sonucu olarak 1990'lı yıllara gelindiğinde merkez ile çevre ülkeler arasındaki iktisadi farkı ciddi ölçülerde derinleştirmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde merkez kapitalist ülkeler tüm finansal varlıkların %90'ına, dünya gayri safi yurtiçi hasılasının %65'ine sahip olurken, sermaye ihracı boyutuyla da ele alınabilecek doğrudan yabancı yatırımın %85'i bu ülkelere çıkmıştır. (Panitch ve Gindin, 2019: 214)

1980'li yıllar hak temelli insancılık olarak adlandırılan insani müdahale pratiklerinin arttığı yıllar olmuştur. Ancak 1990 öncesi dönemde devletin bir başka devlete yönelik müdahalesi bağlamında insani müdahalenin, bir uluslararası hukuk pratiği olduğunu ifade etmek mümkün değildir. 1980'li yılların sonuna kadar insan hakları sorunlarının uluslararası alanda dile getirilmesi veya devletlerin, sivil toplum örgütlerince daha aktif biçimde insancıl politikalar izlemeye davet edilmesi, Avrupa ve ABD temelli sol söylem tarafından batılı emperyalist ülkelerin zarar verdiği üçüncü dünya ülkeleri ile dayanışma biçimi olarak görülmekteydi. (Chandler, 2006: 21) Zira 1986 yılı gibi yakın sayılabilecek bir tarihte dahi Uluslararası Adalet Divanı insancılık kavramını doğrudan tanımlamak

yerine insancılığı, Kızılhaç'ın 1965 yılında insancılığa dair belirlediği yedi ilke olan; insanlık (*humanity*), anlaşmazlığın tarafı olmamak (*neutrality*), anlaşmazlıktaki taraflara eşit yaklaşmak (*impartiality*), bağımsızlık (*independence*), gönüllü hizmet (*voluntary service*), birlik (*unity*) ve evrensellik (*universality*) ilkeleri ile kriterlendirmiştir. (Weiss, 1999: 1-2) İnsani yardım ve insancılık anlayışı 1945 yılından itibaren her on yılda bir köklü değişimler geçirmiştir. (Ryfman, 2007: 21) Ancak 1990'lı yılların başlangıcıyla beraber kronikleşen bölgesel sorunlar ihtiyaç temelli insancıl faaliyet yanlısı klasik insancılıkların ağır biçimde eleştirilmelerine neden olmuş (Weiss, 1999) ve insancılık içerisinde hali hazırda gelişmekte olan radikal bir söylemi gün yüzüne çıkarmıştır.

2.5. 1990 SONRASI DÖNEMDE ULUSLARARASI HUKUK

1990'lı yıllar Sovyetler Birliği'nin öncülüğündeki İkinci Dünya'nın dağılışı ile birlikte Batı Bloğunun zaferini ilan ettiği yıllar olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra İkinci Dünya'nın da dağılmasıyla merkez kapitalist ülkelerin benimsediği normların, birikim rejiminin ve düzenleme tarzının eski İkinci Dünya ve Üçüncü Dünya ülkelerine dayatılmasının önünde herhangi bir engel kalmamıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra ABD, yeni devlet biçiminin dayatılması hususunda daha açıkça güç kullanabilme kapasitesini kazanmıştır. (Özdemir, 2013: 98) Fukuyama'ya göre Soğuk Savaş'ın sona ermesi yalnızca kapitalizmin sosyalizm karşısındaki galibiyeti dönemsel bir olgu değil, tüm insanlığın "*ideolojik evriminin sonu ve batılı liberal demokrasinin insanlığın nihai hükümet biçimi*" dir. (1992: xi) Ancak yukarıda bahsi geçen söylemin, tüm ideolojilerin *-ya da büyük anlatıların-* bertaraf edildiği iddiasıyla kendisini yegâne gerçeklik olarak ortaya koyması, Eagleton (2015a; 2015b)'nin tabiriyle ideolojik argümanların ideolojik olmadıklarına yönelik söylemleri ihtiva etmeleri ile benzer bir özellik taşımaktadır. Öte yandan anılan düşünce, tarihin sonunu ilan ederken günümüzden çok farklı bir gelecek tasvir etmemektedir. (Eagleton, 2015b: 180) Bu bağlamda tarihin sonu düşüncesi -belirli bir dönemin toplumsal ilişkilerinin ürünü olan- burjuva liberal söylemin evrenselliğini ilan ederken onun meşrulaştırılmasını sağlayan bir düşüncedir.

ABD hükümetleri, 1990'lı yıllardan başlayarak yakınsaklığın⁸⁷ (*convergence*) piyasa koşullarınca gerçekleşmesi sürecinin istenilen sonuçların elde edilmesi hususunda yeterince etkin olmadığını savlayan raporları dikkate almış ve zorla uyum⁸⁸ (*forced harmonization*) stratejileri yürütmeye başlamışlardır. (Gilpin, 2001: 194; Özdemir, 2011; Sune, 2013; Özdemir, 2014: 74) Bu stratejiye göre ABD, ticari ortağı olan ülkeleri piyasa ilişkilerini destekleyecek kurumsal değişikliklere zorlayacak; ülkeler -ekonomileri gelişmiş olsun ya da olmasın- bu taleplere direnç gösterdiği takdirde korumacılık dahil bir takım yaptırımlara tabi tutulacaklardır. (Özdemir, 2011: 294)

Japonya'ya yönelik olarak uygulanan Yapısal Engeller Girişimi (*Structural Impediments Initiative*) ABD'nin uygulamaya koyduğu zorla uyum stratejilerine örnek olarak verilebilir. (Gilpin, 2001: 194) Matsushita (1990:436) Yapısal Engeller Girişimi'nin ABD ve Japonya arasındaki -Japonya'nın lehine olan- ticari dengesizliklerden kaynaklandığını, bu dengesizliğin Japonya'nın *büyük şirketlerinin -ortaklaşa sahip oldukları- hisse senetleri vasıtasıyla birbiriyle kenetlenmesi ve bu durumun yabancı yatırımcıları -hisse senedi- işlemlerinin dışında tutmasından*⁸⁹ dolayı oluştuğunu aktarmaktadır. Yapısal Engeller Girişimi neticesinde imzalanan ticaret anlaşmalarıyla Japon ekonomisinin kurumsal yapısı hegemon devletin (ABD) talepleriyle uyumlu olarak düzenlenmiştir. (Özdemir, 2011: 294) Zorla uyum stratejilerine ilişkin olarak verilebilecek bir başka örnek ise *İran Libya Yaptırım Yasası*⁹⁰ sonucunda anılan ülkelere yönelik ambargo uygulanmasıdır. (Sune, 2013:116)

⁸⁷ Yakınsaklık yaklaşımı, ekonomilerin piyasa ilişkileri içerisinde zamanla - yapısal biçim ve pratikler bağlamında- birbiriyle benzeşip harmonize olacağını ve ulusal farklılıklarının ortadan kalkacağını öne süren düşüncedir. (Gilpin, 2001: 192)

⁸⁸ Zorla uyum yaklaşımı, yakınsaklık yaklaşımının aksine ulusal farkların ortadan kaldırılmasının açık ve belirgin bir hedef olmasını öngörmektedir. (Gilpin, 2001: 192) Bu noktada yakınsaklık yaklaşımında, uyum sürecinin piyasa ilişkilerinin eğilimleri doğrultusunda kendiliğinden gerçekleşeceği inancı varken zorla uyum yaklaşımında ulusal farklılıkların piyasa ilişkilerine yönelik müdahaleci pratiklerle ortadan kaldırılması hedeflenmektedir.

⁸⁹ Matsushita (1990) *keiretsu* olarak adlandırılan bu modelin Japon sanayi sektörünü ülke içinde oligopol hale getirdiğini belirtmektedir.

⁹⁰ İran'ın ve Libya'nın petrol kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yatırım yapan -tüzel veya gerçek kişilerin çeşitli yaptırımlara tabi tutulacağını düzenleyen kanundur. Kanun düzenlediği yaptırımlar; Libya'nın silah veya havacılık sanayinin geliştirilmesine yönelik yapılan yatırımları da kapsamaktadır. (Iran Sanctions Act, 1996) Kaynak: https://home.treasury.gov/system/files/126/isa_1996.pdf

1990'lı yıllarla birlikte DB başta olmak üzere IMF, OECD ve DTÖ gibi uluslararası örgütler yönetim⁹¹ adı altında çeşitli liberal demokratik ilke ve kurumsal yapılanmaları tavsiye etmeye başlamışlardır. (Zabçı, 2002) Kavram ilk defa, 1989 tarihinde yayımlanan “*Aşağı Sahra Afrikası: Krizden Sürdürülebilir Büyümeye*” isimli Dünya Bankası raporunda kullanılmış olup 1990'lı yıllar boyunca DB, DTÖ, OECD, BMKP gibi kurumların raporlarında da yerini almıştır. (Yıldırım, 2013: 180-181) Dünya Bankası 1992 yılında yayınladığı “*Yönetişim ve Kalkınmacılık*” adlı raporunda yönetişimi “*Bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarını, kalkınma amaçlı bir bakış açısıyla yönetmede iktidarın kullanılma biçimi*” olarak tanımlamıştır. (Zabçı, 2002: 160) Tanımdan hareket edildiğinde özel bir iktidar kullanma biçimi olarak yönetişimin tanımının nispeten belirsizlik taşıyan bir karakterde olduğu öne sürülebilir. Nitekim Zabçı (2002: 160) siyasal iktidarın kullanılma biçiminden nasıl bir yönetim biçiminin amaçlandığının muğlak olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan Anghie (2004: 248) de yönetişim kavramının uluslararası hukukta teknik bir anlam taşımadığını ancak iyi yönetişim kavramının güncel uluslararası hukukun çeşitli alanlarında ve ilkelerinde yer aldığını ifade etmektedir. Zabçı (2002: 160) DB'nin yönetişim tanımıyla ilgili olarak siyasal iktidarın kullanılma biçimiyle kalkınma⁹² arasında kurulan bağın dikkat çekici olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada yönetişim kavramı iki temel noktadan hareket etmektedir. Bunlar; uluslararası düzeyde sermayenin hareketlerini güvence altına almak ve küresel düzeyde gerçekleşen sermaye ilişkilerine uygun (hukuki ve siyasal) biçimler geliştirmek. (Zabçı, 2002: 153) Buradan hareketle -iktidarın kullanılma biçimi olarak- yönetişim, kavramı dolaşıma sokan ideolojiye ve siyasallığa bağlı olarak iyi veya kötü yönetişim olarak betimlenecektir.

⁹¹ Zabçı (2002: 152); yönetişimin belli bir gerçekliği daha iyi çözümlmek için kullanılmaya başlanan bir kavram olmadığını Sosyal bilimlerdeki diğer kavramlar gibi onu tanımlayan, kullanan ve dolaşıma sokan düşüncenin etkisi altında olduğunu ifade etmektedir.

⁹² Bu noktada DB'nin kalkınma kavramını nasıl tanımladığı önem arz etmektedir. Öncelikle 1990'lı yıllarda yönetişim kavramının atıfta bulunduğu kalkınmanın 1950'li ve 1960'lı yıllarda SSCB'nin küresel bir güç olduğu dönemde ortaya çıkan Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen çerçevesinde ele alınabilecek iktisadi ve siyasal ulusalcılık temelli sanayileşmeye ve modernizasyona dayalı planlı bir kalkınma olmadığını ifade edebiliriz. SSCB'nin dağılmasıyla beraber kalkınmacılık kavramı demokrasi ve barış gibi kavramların liberal yorumlarıyla özdeşleşmiştir. (Sune, 2013: 114) Gilpin (2001) çalışmasında, 1950-1970 arası dönemin kalkınma anlayışını “kalkınma ekonomisi” (*development economics*) olarak adlandırırken 1980'li yılların ortalarından sonra çıkan kalkınma anlayışını “kalkınmacı devlet” (*developmental state*) olarak tanımlamaktadır.

Dünya Bankası'nın iyi yönetişimi tanımlamasındaki sebep 1980'li yıllardan beri uygulanan yapısal uyum reformlarının başarıyla ulaşması için gerekli kurumsal yapılar üzerinde odaklanmaya başlamasıdır. (Zabçı, 2002: 159) DB'ye göre devlet, uyguladığı politikalar vasıtasıyla piyasa için gerekli olan kurumsal temellerin oturtulmasında merkezi bir önemdedir ve bu nedenle özel sektörün tamamlayıcısı konumundadır. (World Bank, 1997: 41'den aktaran Zabçı, 2002: 162) Devlet; özel mülkiyetin korunmasında, -ulusal veya uluslararası- yatırımların güvenli bir şekilde gerçekleşmesinde, küresel piyasa ekonomisinin işleyebileceği hukuksal temeli oluşturmasında önem arz etmektedir. (Zabçı, 2002) Buradan hareketle iyi yönetim olarak nitelendirilebilecek yönetim, piyasa dostu devletin inşasına tekabül etmektedir. Zira DB ve çeşitli kurumlar ekonomik kalkınmadaki başarısızlıkların kötü yönetim nedeniyle olduğunu ifade etmektedirler. (Şahin, 2018: 102)

Bu düşünce doğrultusunda demokratikleşme, insan hakları, şeffaflık, adem-i merkezîyet, esnek ve şeffaf devlet yapısı gibi çeşitli olguları bünyesinde barındıran yeni kalkınma anlayışı insani gelişmişliğin ancak liberal demokratik devlet biçimiyle mümkün olabileceğine işaret etmektedir. *“Hükümet olmadan yönetme, bürokrasinin katı yapısına karşı esnek ilişkiler, otoriter, bürokratik ve katı yapılara sahip devlet algısı yerine girişimci ve şeffaf devlet yönetim kavramının çeperlerine işaret etmektedir.”* (Yıldırım, 2013: 180) Ancak iyi yönetim kavramıyla hedeflenen devlet anlayışından klasik liberal teorilere hakim olan *“devletin küçülmesi”* anlaşılmalıdır. (Zabçı, 2002: 162) Zira iyi yönetim devletin toplumsal ilişkileri düzenlemedeki rolünün değişimine işaret etmektedir. Devletin, sosyal refahı sağlamaya yönelik iktisadi faaliyetleri azalırken sermayenin çıkarlarını korumaya ve farklı ulusal sermaye gruplarına temsil imkanı sağlamaya yönelik düzenleme pratikleri artmaktadır. (Özdemir, 2013)

İyi yönetim kavramı DB'nin faaliyetlerini insan haklarıyla ilişkilendirmesi meselesinde de kritik bir rol oynamıştır. Dünya Bankası, iyi yönetim çerçevesinde ancak insan hakları ve kalkınma arasında bir bağ kurmakta, kalkınmanın ise tek yolunun modern ve dünya ile entegre hukuki düzenlemelere sahip, şeffaf ve demokratik bir devlet yapılanması ile gerçekleşeceğini öne sürülmektedir. (World Bank, 1998: 11'den aktaran

Anghie, 2004: 261) Bu noktada DB, IMF, DTÖ⁹³ gibi örgütlerin; korumacı politikalar⁹⁴ uygulayan, planlı kalkınmaya yönelik stratejiler izleyen, sosyal politikalar doğrultusunda kamu harcamaları yapan devlet anlayışının yerini sivil toplumun ön planda olduğu, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün⁹⁵ merkeze alındığı, piyasa dostu, liberal demokratik devlet anlayışının alması için çaba gösterdikleri ifade edilebilir.

1990'lı yıllardan itibaren devlet biçiminde yaşanan dönüşüm hızını ve şiddetini arttırmıştır. Bu noktada kolektif emperyalist blok içerisindeki aktörlerin ideal bir kolektif kapitalist faili teşkil etmemelerine rağmen aktörlerin oldukça koordine bir biçimde eyledikleri belirtilebilir. Avrupa Topluluğu, 16 Aralık 1991 tarihli Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde Ortaya Çıkan Yeni Devletlerin Tanınmasına İlişkin Yönergede yeni devletlerin tanınmasının anılan yeni devletlerin hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan haklarını kabul etmelerine bağlı olduğunu deklare etmiştir. (Chimni, 2008: 58-59) Anılan doğrultuda 1990'lı yıllarla birlikte klasik emperyalizm döneminin tanıma pratiklerine geri dönmüştür.⁹⁶ 1990'lı yıllardan sonra yeni kurulan bir devletin tanınması Batı Bloğu

⁹³ DTÖ de kurumsal kimliğini tanımlarken iyi yönetişi desteklemeyi kriterleri arasında saymakta, iyi yönetişimin ülkeleri dar kapsamlı çıkar gruplarına karşı korumanın ve korumacı politikaları engellemenin önemli bir yöntemi olduğunu öne sürmektedir. Bu düşünceye göre korumacı politikaların ülkelere faydadan çok zarar verdiği öne sürülmektedir. (World Trade Organization, t.y.)

⁹⁴ Devletlerin iktisadi alanlarda gerçekleştirdikleri korumacı politikalar ulusal olan ile ulusal olmayı ayırmakta ve bu durum hukuki bağlamda bir eşitsizliğe yol açmaktadır. Ancak iyi yönetim çerçevesinde önerilen hukuki entegrasyon ve piyasalara tanınan serbesti; ulusal sermaye ile uluslararası sermayeyi yalnızca hukuk önünde eşit kılmaktadır. Bu bağlamda "eşit haklar(a sahip eşit hukuki özneler) arasında gücün belirleyici olduğu iktisadi ilişkiler kurulmaktadır. (Özdemir, 2011)

⁹⁵ Bu dönemde hukukun üstünlüğü kavramı, yönetilenlerle yönetenlerin aynı hukuka tabi olması ve hukuk önünde eşit muameleye tabi tutulmasının ötesinde küresel anlamda kabul görmüş hukuk ilkelerini kabul etme zorunluluğunu da kapsamaktadır. (Özdemir, 2013)

⁹⁶ Milletler Cemiyeti Antlaşmasında "tam bağımsız devletlerin Genel Kurulunun 2/3 oyuyla ..." MC'ye kabul edileceği hükmü yer almaktadır. (Aufrecht,1949: 679'ten aktaran Azarkan, 2016: 1057) Bu noktada MC üyelerinin hangi devletin tam bağımsız olarak nitelendirilebileceği konusunda söz sahibi oldukları ileri sürülebilir. Antlaşmanın lafzı, yalnızca tam bağımsız devletlerin üye olabileceğini ifade ederken dolaylı bir biçimde hangi ülkelerin bağımsız kabul edileceğinin değerlendirmesini de içermektedir. Oysaki 1945-1990 arası uluslararası hukukun devlet anlayışının temeli olan 1933 tarihli Montevideo Antlaşması uluslararası hukuk alanında devlet olarak tanımlanmanın şartlarını MC sisteminden farklı olarak düzenlemiştir. Antlaşmanın 1. Maddesine göre uluslararası hukukta - hukuki bir özne olarak - devlet olmanın şartları; kalıcı bir nüfusa, coğrafi olarak tanımlanmış bir ülkesel alana, hükümete ve diğer devletlerle ilişki kurma kapasitesine sahip olmaktır. Antlaşmada sayılan dört unsurdan üç tanesi (coğrafya, nüfus ve egemenlik) Jellinek (1911) ve Gözler (2020)'in devleti tanımlarken kullandıkları "devletin üç unsurunu" oluşturmaktadır. (Örs, 2019: 11-12) Bu noktada Montevideo Antlaşması (1933) devlet tanımlamasına anılan klasik unsurlara ek olarak yalnızca devlet olarak uluslararası alanda ilişki kurma kapasitesini dahil etmiştir. Antlaşma 3. Maddesi bir devletin siyasi varlığının, diğer devletler tarafından tanınmasından bağımsız olduğunu belirtmektedir. Antlaşmanın 8. Maddesi ise hiçbir devletin bir başka devletin iç veya dış işlerine müdahale edemeyeceğini belirtmektedir.

Montevideo Antlaşmasında devletlere yönelik olarak yer alan bu üç ilke Birleşmiş Milletler Antlaşmasında da yer almıştır. Devletlerin BM tarafından tanınması; oluşumun devlet olma niteliklerini taşımasına, barışçıl olmasına, BM Antlaşmasında yer alan şartları kabul etmesine, anılan şartları uygulamayı istekle

tarafından diretilen yeni kriterlere uyumuna bağlıdır. Kopenhag Kriterlerinde yer alan “*demokrasiyi garanti altına alacak kurumlar, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, azınlık grupların haklarının gözetilmesi, işleyen bir serbest piyasa ekonomisi...*” gibi kıstaslar, devletlerin tanınmak için yerine getirmek zorunda olduğu şartlar haline gelmiştir. Bu noktada devletlerin tanınabilmeleri için egemenlik, coğrafi sınırlar, kalıcı nüfus, uluslararası ilişkiler kurabilme kapasitesine ek olarak gelişmiş kapitalist ülkelere kabul gören kapitalist bir devlet biçimine de sahip olmaları gerekmektedir. (Sune, 2013: 103)

Devlete ilişkin liberal söylemlerin verili kabul ettiği bürokratik ve otoriter devlet yapısına karşı sivil toplumu öne çıkaran düşünce, 1990’lı yıllarda insan haklarına yapılan vurguyu da beraberinde getirmiştir. (Sune, 2013: 114) Anılan söylem; demokrasinin kalkınmayı sağladığını ve kalkınmanın da ancak sivil toplumun karar alma mekanizmalarına katılımı ile mümkün olduğunu öne sürmektedir. (Rajagopal, 2003) Rajagopal’a göre insan hakları söylemi üzerinden yorumlanan demokrasi, -hakim söylemde bürokratik ve katı devlet (anlayışına) karşı- bir özgürleşme ve direniş biçiminde ifade bulmaktadır. (2003: 137) Sivil toplumun insan haklarının hakim söyleme dahil edilmesi; sivil toplum - politik toplum, özgürlük - otorite, halk - devlet gibi birbirleriyle karşıt yahut çatışmalı olduğu varsayılan dikotomilerin uluslararası hukuk alanında da kabul edilmesi ile sonuçlanmıştır. Mutua (2002: 39)’ya göre insan hakları söylemi; insan hakları külliyatının eleştirisini geciktirecek derecede hızlı gelişmiştir. Nitekim önceki bölümde de anıldığı üzere -insan hakları ihlallerinin sonlandırılması amacıyla bir ülkeye yönelik askeri kuvvet kullanımı olarak- insani müdahale 1980’li yılların sonuna kadar ABD ve İngiltere gibi ülkelerde dahi gündeme alınmamıştır. (Bkz. Chandler,2006; Hehir, 2010) Ancak bu tablo 1990’lı yıllar itibarıyla değişmiştir. Zira “1970’li yıllarda BM’nin gerçekleştirdiği operasyon sayısı yalnızca üç iken 1990’lara gelindiğinde bu sayı otuz yediye çıkmıştır.” (Sune, 2013: 113)

Weiss (2016: 57) 1991 tarihinde gerçekleşen Birinci Körfez Savaşı esnasında gerçekleşen BM faaliyetini, (1990 sonrasındaki anlamıyla) insani müdahale olarak tanımlanan

gerçekleştirmesine bağlıdır. (Hillgruber, 1998:492’den aktaran Azarkan, 2016: 1057-1058) BM Antlaşması, Montevideo Antlaşmasının getirdiği şartlara ek olarak yalnızca barışçıl olmayı ve içerdiği şartları yerine getirme hususunda istekli olmayı eklemiştir. Anılan bu şartlar 1945-1990 arası dönemin uluslararası hukukunun devletlere yönelik bakış açısını sergilemektedir.

müdahale pratiklerinin başlangıcı olarak nitelendirmektedir. BMGK 688 sayılı kararıyla Irak devletinin kendi halkına yönelik fiillerinin uluslararası barışı ve güvenliği tehdit ettiğini belirtmiş ve kararı - Kore Savaşından o zamana kadar ilk kez - BM Antlaşması VII. Bölümüne⁹⁷ dayandırmıştır. (Weiss, 2016: 57)⁹⁸ Ancak BM'nin insani müdahaleye ilişkin bu yeni tavrına rağmen 688 sayılı karar tüm Irak vatandaşlarının insani ve siyasi haklarına saygı gösterilmesini sağlaması umulan açık bir diyalog çağrısında bulunmaktadır. (BMGK 688 Sayılı Karar, 1991)

Birinci Körfez Savaşı'nı takiben uluslararası alanda birçok müdahale yaşanmıştır. Öte yandan müdahalelerin gerçekleşme biçimi de çeşitli dönüşümler geçirmiştir. İlk olarak Yugoslavya Savaşları esnasında görevlendirilen UNPROFOR (*Birleşmiş Milletler Eski Yugoslavya Koruma Gücü*) BM Antlaşması VII. Bölümün yetkilendirilmesiyle oluşturulmuş, doğrudan doğruya Birleşmiş Milletlerin idaresindeki bir oluşumdur. Ancak yine eski Yugoslavya toprakları kapsamında görev yapan (UNPROFOR'un halefleri olarak nitelendirilebilecek) IFOR⁹⁹ ve akabinde kurulan SFOR¹⁰⁰ BM Antlaşması VII. Bölümün yetkilendirilmesiyle Batılı Koalisyonun (*Western Coalition*) öncülüğünde oluşturulan askeri güçten oluşmaktadır. (Weiss, 2016: 59) Başka bir tabirle BMGK; UNPROFOR görevinde kuvvet kullanım yetkisini doğrudan BM idaresindeki bir güce verirken IFOR ve SFOR görevlerinde kuvvet kullanım yetkisini Batılı devletlerden oluşan bir koalisyona vermiştir.

BMGK yetkilendirmesinin odak değiştirmesine yönelik bir başka örnek Ruanda İç Savaşıdır. Ruanda yaşanan soykırımın durdurulması amacıyla BM oluşumu olarak kurulan BMRDG (*Birleşmiş Milletler Ruanda Destek Görevi*) yetkilendirilmiş, akabinde BMRDG'nin operasyon başarısız olunca BMGK doğrudan Fransa'yı yetkilendirmiştir. (Weiss, 2016) Öte yandan 1994-1997 tarihleri arasında Haiti'ye yapılan müdahale de

⁹⁷ Birleşmiş Milletler Antlaşması VII. Bölüm Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemlere ilişkin bölüm olup içerisinde BMGK'nın hangi koşullarda hangi ölçü ve biçimde güç kullanımına karar vereceği düzenlenmektedir. (Bkz. Birleşmiş Milletler Antlaşması, 1945)

⁹⁸ Bu noktada belirtmelidir ki; 688 sayılı kararın BM Antlaşması VII. Bölümüne yaptığı atıf Irak'a yönelik doğrudan güç kullanımına ilişkin değildir. VII Bölüm'e atıf yapılan 687 Nolu karar Irak Devletinin kimyasal ve biyolojik silah biriktirdiğini öne sürmekte olup bu argümanlar daha sonra ABD öncülüğündeki koalisyonun 2003 yılında Irak işgali sırasında öne sürülecektir. (Weiss, 2016: 58)

⁹⁹ IFOR: Uygulama Gücü (Implementation Force) BMGK 1031 sayılı kararıyla 20 Aralık 1995'ten 20 Aralık 1996'ya kadar Bosna-Hersek'te görev yapan çok uluslu barış gücü. (Crouch, 1997)

¹⁰⁰ SFOR: İstikrar Gücü (Stabilization Force) 21 Aralık 1996 - 2 Aralık 2004 Bosna-Hersek'te görev yapan çok uluslu barış gücü. (NATO, 2004b)

ABD'nin öncülüğündeki uluslararası koalisyonun BMGK tarafından yetkilendirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. (Weiss, 2016) Her iki somut olayda da görev, VII. Bölüm yetkilendirilmesiyle anılan merkez kapitalist ülkelere devredilmiştir. 1990'lı yılların başlangıcında BMGK yetkilendirmesiyle yine BM idaresinde görevler oluşturulurken zamanla yetkilendirmeler belirli bir kapitalist ülkenin öncülüğündeki koalisyonlara verilmiştir. 1999 yılında gerçekleşen Kosova Savaşı sırasında NATO VII. Bölüm uyarında BMGK yetkilendirilmesi olmaksızın savaşa müdahalede bulunmuş, daha sonrasında ise VII. Bölümün yetkilendirmesiyle KFOR (*Kosova Gücü*) görevinin öncülüğünü üstlenmiştir. (Weiss, 2016) Herman ve Peterson (2008: 26); Kosova Savaşı özelinde ABD öncülüğündeki NATO eylemlerinin hukuka aykırı olmasına rağmen BM nezdinde kınanmadığını belirtmektedir. Yazarlara göre operasyon NATO'nun BMGK'dan icazet alması olarak tanımlanabilecektir. NATO; 1999 tarihinde yayınladığı yeni Stratejik Konseptinde ittifakın *demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkeleri* merkezinde adil ve daimi bir barış sağlama görevi olduğunu belirtmiştir. (NATO, 1999) Anılan Stratejik Konsept'in 24 Mart 1999'da NATO müdahalesinin başlamasından yalnızca 1 ay sonra deklare edilmiş olması ise ayrıca dikkate değer bir olgudur.

1990'lı yıllarda merkez kapitalist ülkelerin üçüncü dünya ülkelerine yönelik müdahale faaliyetleri uluslararası kamuoyunda meşrulaştığı belirtilebilir. Aspeslagh ve Burns, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Batıdaki savaş karşıtı aktivist hareketlerin yerini insan hakları ve insani müdahaleyi destekleyen STÖ'lerin aldığını belirtmektedir. (1996:32'den aktaran Chandler, 2006:157) Bu durum uluslararası kamuoyunda barış anlayışının dönüşüme uğramasıyla da paraleldir. Casesse; 1990'lı yılların sonunda yalnızca silahlı çatışma halinin yokluğunu tasvir eden negatif barış (*negative peace*) anlayışının yerini insan haklarının korunması gerekliliğinin kabul görüldüğü pozitif barış (*positive peace*) anlayışının aldığını belirtmektedir. (1999: 27'den aktaran Chandler, 2006: 166) Anılan doğrultuda Birleşmiş Milletler de barış tanımının kapsamını insan haklarını kapsayacak biçimde genişletmiştir. (UN, 2000c: 3'ten aktaran Chandler, 2006: 166) Geline nokta STÖ'ler, Avrupa'da -o dönem- iktidarda olan sağ veya sol iktidar/muhalefet partileri, insan haklarına yönelik çalışan akademisyenler, gazeteciler insan haklarının haklı ve insancıl savaşlarla korunması gerektiğini öne sürmüşlerdir. (Chandler, 2006) Weiss (1999) 1990'lı yıllarda en çok STÖ'lerin askeri müdahale

yapılması amacıyla kamuoyu oluşturmaya çalıştıklarını ve -buldukları ülkelerin- hükümetlerine baskı yaptıklarını ayrıca belirtmektedir.

Weiss (2016)'ın insani müdahale bağlamında *türbülanslı yıllar* olarak tanımladığı 1990'lar insani müdahalenin uluslararası kamuoyu tarafından kabul gördüğü ancak hukuki bağlamda doğrudan doğruya düzenlenmediği yıllar olmuştur. Ertuğrul'a göre *insani müdahalenin maskelenmesi* olarak tanımlanan koruma sorumluluğu ilk kez 2001 yılında Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (ICISS) tarafından hazırlanan bir raporla gündeme gelmiştir. (Ertuğrul, 2016) Anılan raporda ICISS devletlerin iç işleri alanında münhasır yetkili ve egemen oldukları savını reddetmiş, egemen devlet olmanın çeşitli yükümlülükleri olduğunu belirtmiştir. (Ertuğrul, 2016) Rapor; BM'ye üye olan devletlerin BM Antlaşmasını kabul etmeleriyle birlikte antlaşmanın hükümlerini uygulamakla mükellef olduklarını belirtmektedir. Rapora göre devletler kendi iç hukuklarından ve imzaladıkları uluslararası antlaşmalardan doğan sorumluluklarını yerine getirme kapasiteleri ile egemen kabul edilmektedir. (ICISS, 2001: 13) Devlet; anılan önerme içerisinde hukuk tatbik eden bir özne olarak ele almakla birlikte devletin egemenliği hukuku tatbik kapasitesi doğrultusunda şarta bağlanmıştır. Bu doğrultuda ICISS'in egemenliğe yönelik ehliyet tahsisinin devlet biçimi olarak hukuk devletini ön varsaydığı kabul edilebilir. ICISS raporu, koruma sorumluluğu çerçevesinde müdahale şartını, haklı savaş kuramında da sıklıkla yer verilen haklı nedene (*just cause*) dayandırmıştır. Haklı sebebin oluşması için yüksek sayıda can kaybı veya etnik temizlik amacıyla öldürme, tehcir, terör ve tecavüz eylemlerinin yaşanması yeterlidir. Anılan olayların;

- Devletin eylemleriyle gerçekleşmesi,
- Devletin -olayların- yok sayması, -olaylara- müdahalede başarısız olması veya yetersiz kalması,
- Olayların çıktığı devletin başarısız devlet¹⁰¹ olarak kabul ediliyor olması, durumunda haklı nedenin oluştuğu kabul edilmektedir. (ICISS, 2001: 32)

¹⁰¹ Başarısız Devlet (*failed state*): Bir devletin egemenliğinden kaynaklandığı öne sürülen görevlerini yerine getirememesi olarak tanımlanabilir. Rothberg (2003) devlet biçiminin dönüşümünü sağlayacak kurumsal kapasite yetersizliği, suç oranının ve politik şiddetin yüksek oranlarda olması, merkezi otoritenin sağlanamaması, etnik, dini veya kültürel çatışmaların yoğunluğu, yaygın düşük gelir gibi olguların başarısız devletlerin ortak özellikleri arasında nitelendirmektedir. (Yılmaz, 2019: 24)

Bu noktada başarısız devletlerin içerisindeki herhangi bir sebeple ortaya çıkan yaygın şiddet olaylarının doğrudan bu devletin egemenlik alanına müdahale edilmesi için yeterli görülmektedir. Bunun nedeni olarak başarısız devletlerin hem ulusal hem de uluslararası alanda tehdit oluşturduğunu bu ülkelerin hukuksuzluğunun başka ülkelerin de istikrarını olumsuz etkileyeceği gösterilmektedir. (Lambach, 2006: 407'den aktaran Yılmaz, 2019: 25) Koruma Sorumluluğu doktrini yukarıda anılan durumlara ek olarak 1948 tarihli Soykırım Konvansiyonunu, Cenevre Sözleşmelerini ve eklerinde yer alan tüm ihlal durumlarını da haklı neden kapsamına dahil etmektedir. (ICISS, 2001: 32)

Avrupa Parlamentosu 2003 yılında aldığı kararla AB'nin Koruma Sorumluluğunu uluslararası hukuk kuralları arasına alınması için çaba sarf etmesi gerektiğini belirtmiştir. (Acar, 2015) Öte yandan Kofi Annan Mart 2005'teki Daha Geniş Özgürlükler İçerisinde (*In Larger Freedom*) adlı konuşmasında harekete geçme kabiliyeti olanların koruma sorumluluğunu üstlenmesi ve buna uygun davranması gerektiğini belirtmiştir. (Herman ve Peterson, 2008: 29) Annan'ın konuşmasında "*harekete geçme kabiliyeti*"ne dayanan ölçüt, Koruma Sorumluluğunun kimlerin işine yarayacağı sorusunun cevabının çoktan verilmiş olduğunu göstermektedir. Koruma Sorumluluğu ilkesi, ICISS raporundaki orijinal halinin üzerine yapılan küçük değişikliklerle¹⁰² BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiş olup 2006 yılında ilk kez bir BMGK kararında anılmıştır. (Acar, 2015: 123) Weiss (2016: 64); 1948 tarihli Soykırım Konvansiyonu'ndan bu yana uluslararası hukuk alanında hiçbir fikrin bu denli hızlı gelişip yerleşmediğini belirtmektedir.

2.6. BÖLÜM DEĞERLENDİRME

Uluslararası hukuka yönelik ana akım tanımlamaların büyük çoğunluğu, uluslararası hukukta özne olarak kabul gören aktörleri merkezine almaktadır. Bu düşünceye göre devletler ve uluslararası kuruluşlar uluslararası hukuk içerisinde özne olarak ilişkiler kurmaktadır. Ancak özneyi merkezine alan bu tanımlamalar, uluslararası aktörlerin kurdukları ilişkilerinin bazılarının neden hukuk formunu aldığını açıklayamamaktadır.

¹⁰² ICISS Raporu, Koruma Sorumluluğunun yerine getirilmesinde müdahaleyi gerçekleştirecek otoriteleleri sırasıyla BMGK, BM Genel Kurulu, bölgesel örgütler, devletler veya devlet grupları (koalisyonlar) biçiminde sayarken BM yalnızca BMGK'nın Koruma Sorumluluğunun yerine getirilmesinde otorite olacağını kabul etmiştir. (Acar, 2015)

Bu noktada uluslararası hukukun, -uluslararası politikadan ya da uluslararası güç ilişkilerinden farklı olarak- hukuk formunu alması, hukuki biçimin uluslararası hukukun ne olduğu sorununun çözülmesinde merkeze alınmasını gerektirmektedir. (Mieville, 2008: 98)

Mübadele ilişkilerinden yola çıkan Paşukanis (2013)'e göre sınıfsallık hukuki biçime içkindir. Yazar, hukuki ilişkilerin, hukuk düzeni tarafından yaratılmadığını, mevcut toplumsal ilişkilerin hukuk düzenince tanımlanıp biçimlendirildiğini belirtmektedir. Bu düşünceye göre hukuk öznelinin gerçekleştirdiği sayısız hukuki fiiller hukukun *gayri şahsi, tarafsız ve kamusal* bir biçim almasına neden olmaktadır. (Özdemir, 2011:125) Hukuk, devlet iktidarını hegemonik biçimde kullanan sınıf yahut sınıf fraksiyonlarının taleplerini özel olarak korumayıp hukuki biçimin anonimliği ile egemen sınıfın çıkarlarını genelleştirilmiş biçimde korur. (Özdemir, 2011: 125) Anılan doğrultuda hukuk, hali hazırda var olan bir toplumsal ilişkiyi düzenlemektedir. Bu noktada Paşukanis'in Genel Hukuk Teorisinden yola çıkan Mieville (2005) mübadele ilişkisinin şiddeti dışlamadığını bu nedenle uluslararası hukukun da şiddet içerdiğini belirtmektedir. Mieville (2005:148) savaşın eylem halindeki uluslararası hukuk olduğunu ifade eder. Buradan hareketle uluslararası hukuk alanını da kapitalist devletler arasındaki mücadele alanı olarak tanımlamaktadır. (Mieville, 2005) Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Kolektif Emperyalizm döneminde, gelişmiş kapitalist devletlerin; Klasik Emperyalizm döneminin aksine birbirlerine karşı askeri faaliyetlere girişmedikleri, askeri güçlerini NATO gibi organizasyonların çatısı altında topladıkları, ve uluslararası hukuk alanında şiddet içermeyen faaliyetlerde buldukları gözlemlenmektedir. (Özdemir, 2011) Öte yandan yine aynı dönemde uluslararası hukuk alanında uluslararası veya ulusalüstü örgütlerin hem sayıca çoğaldıkları hem de etkilerini bir önceki döneme nazaran arttırdıkları tespit edilebilir. O halde uluslararası hukuk yalnızca kapitalist devletlerin mücadelesi kapsamında silahlı eylemleri içermemektedir.

Özdemir (2008); Althusser ve Jessop'un devlete ve hukuka ilişkin tezlerinden yola çıkarak hukukun -dolayısıyla da uluslararası hukukun-¹⁰³ çok boyutlu bir varlığının olduğunu belirtmektedir. Bu düşünceye göre hukuk kapitalist üretim tarzının hukuku olsa da yalnızca üretim ilişkilerinin değil bütün toplumsal ilişkilerin düzenlendiği bir alandır.

¹⁰³ Tire içi kısım tez çalışmasının yazarına aittir.

(Özdemir, 2008) Düzenleme, Hunt (1999: 325)'ın tabiriyle ilişkilerin belirli biçimlerinin geri plana itilmesini, silinmesini ya da geliştirilmesini ya da inşa edilmesini içerir. (Özdemir, 2008: 219) Anılan doğrultuda uluslararası hukuk da bireysel, ulusal veya uluslararası düzeylerde kurulan ilişkilerin belirli biçimlerini düzenleyen bir alan olarak tanımlanabilir. 1945-1990 arası dönemin uluslararası hukukunun en temel ilkeleri arasında sayılabilecek “Devletlerin İçişlerine Karışmama”, “Devletlerin Egemen Eşitliği” gibi ilkelerin yerlerini 1990 sonrası dönemde İnsani Müdahale, İnsancılık, Koruma Sorumluluğu, Başarısız Devlet, Haydut Devlet gibi yeni kavramlara bırakması, uluslararası hukuku toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi bağlamında ele almayı gerektirmektedir.

Uluslararası hukuk tarihsel gelişimi süresince içinde bulunduğu dönemin iktisadi siyasal ve ideolojik koşullarına özgü içerik ve biçimler edinmiştir. Bu doğrultuda devlet egemenliği, medenilik, insan hakları ve insani müdahale kavramları da tarihsel süreç içerisinde birçok kez dönüşüme dönüşüme uğramıştır. Sömürgecilik döneminde -her ne kadar her coğrafyada aynı biçimlerde gelişirse de- tabii hukuk kaynaklı bir uluslararası hukuk anlayışı mevcuttur. Sömürge bölgelerindeki yerli halklar, sınırlı akla sahip olarak görülmüş ve bu nedenle egemen bir devlet kuramayacakları varsayılmıştır. (Anghie, 2004) Bu nedenle bu dönemin uluslararası hukukunun egemen devletler ile sömürge bölgelerindeki egemen olmayan yerli toplumlar arasındaki ilişkileri düzenlediğini belirtebiliriz. Ancak 19. Yüzyılın ortalarından itibaren sömürgecilik emperyalizme evrilmeye başlamıştır. Bu dönemde uluslararası hukuk alanında hakim düşünce hukuki pozitivistizmdir. Dönemin uluslararası hukuk anlayışı, hukuku, egemenin koyduğu kurallar olarak tanımlamakta olup uluslararası hukukun ancak egemen devletler toplumu (*society of nations*) tarafından oluşturulabileceğini bu nedenle uluslararası hukukun da bu devletler toplumu içerisinde geçerli olduğunu ileri sürmektedir. (Anghie, 2004) Bu noktada klasik emperyalist dönemin uluslararası hukuk anlayışının devletler toplumu kavramını merkezine aldığını öne sürebiliriz. Zira dönemin uluslararası hukuk anlayışı, uluslararası hukukun yalnızca medeni Avrupa toplumlarına özgü olduğunu, gayrimedeni toplumlarla kurulan ilişkilerin uluslararası hukukun dışında olduğunu kabul etmektedir. (Anghie, 2004) Bu noktada gayrimedeni olarak nitelendirilen toplumlar Avrupa-merkezli uluslararası hukukun nesnesi konumundadırlar.

Uluslararası hukukun tarihsel dönüşümü incelendiğinde -düzenlediği ilişkiler bakımından- 16. Yüzyıl uluslararası hukuk anlayışının, 19. Yüzyıl uluslararası hukuk anlayışından farklı konuları merkezine aldığı tespit edilebilir. 16. Yüzyıl uluslararası hukuku Avrupalıların sınırlı akıla sahip olduklarını düşündükleri egemen olmayan yerli topluluklarıyla kurulan ilişkileri merkezine almaktadır. Yani hukuki ilişki egemen ile egemen olmayan arasında kurulmaktadır. 19. Yüzyıl uluslararası hukuku ise Avrupalıların medeni olarak kabul ettikleri toplumlarla kurdukları ilişkileri merkezine almaktadır. Başka bir tabirle hukuki ilişki daha çok medeni olduğu kabul edilen kapitalist devletler arasında kurulmaktadır. Anılan doğrultuda klasik emperyalizm döneminde gelişen emperyalist devletler arası rekabetin, yine bu devletler arasında kurulan hukuki ilişkilerin sıklaşmasına sebep olduğu öne sürülebilir. Nitekim toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması düzenleme pratiklerinin de yoğunlaşmasını da beraberinde getirecektir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerikan üretim ve tüketim normlarının uluslararasılaşması ve SSCB'nin küresel bir güç olarak varlığı uluslararası hukukun yeni bir dönemine işaret etmektedir. Bu dönemde insan hakları külliyatı büyük ölçüde genişlemiş, insan haklarının evrensel nitelikte haklar olduğu fikri büyük ölçüde kabul görmüştür. Bu noktada insan haklarına ilişkin iki izlekten söz etmek mümkündür. Birinci izlek Kolektif Emperyalizm döneminde Panitch ve Gindin (2004)'in tabiriyle bir sermaye grubunun bir veya birden fazla devlette, bir devlette de birden fazla ulusal sermaye grubunun temsil edilmesidir. (Sune, 2013: 106) Robles (1994)'ün tabiriyle bu dönemde sermayenin değerlendirme süreci çok merkezli olup, farklı dolaşımını içermektedir. (Özdemir, 2014: 42) Bu noktada emperyalizmin yeni formunda piyasa ilişkilerinin taşıyıcıları evrensel haklarla donatılmış birey-öznelerdir. İkinci izlek ise SSCB'nin küresel bir güç olarak var olmasıdır. Sosyal ve ekonomik hakların insan hakları külliyatına dâhil edilmesi, halkların kendi ülkelerinin iktisadi ve siyasi sistemlerini seçme özgürlükleri, ulusal kaynaklar üzerinde tam egemenlik gibi haklar SSCB'nin uluslararası hukuk üzerindeki etkisine örnek olarak verilebilir. (Özdemir, 2011) Ancak SSCB'nin varlığının imkân sağladığı ikinci izlek 1980'li yıllar itibariyle geri planda kalmış, 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası hukuk alanında geçerliliğini yitirmiştir.

1980'li yıllardan itibaren Neo-liberal politikalar vasıtasıyla, sermaye birikimi önündeki tüm engellerin kaldırılması ve bu bağlamda sermaye birikimi ve dolaşımını zorlaştıracak

devlet biçimlerinin dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Yapısal Uyum Programları çerçevesinde IMF ve DB, mali sıkıntılar yaşayan Üçüncü Dünya ülkelerine verilecek borçlarda, ülkelerin hukuki ve siyasal alanlarda yapısal reformlar yapmasını şart koşturmuştur. (Özdemir, 2011; Özdemir, 2013; Özdemir, 2014) Borç verilen ülkelerin hukuki ve siyasi sistemleri piyasa dostu olarak nitelendirilebilecek dönüşümler geçirmiştir. 1980’li yıllarda Üçüncü Dünya ülkelerinin geçirdiği neo-liberal dönüşümlerle paralel olarak STÖ’ler Üçüncü Dünya ülkelerine ilişkin olarak daha müdahaleci (*solidarist*) bir tavır almışlardır. (Chandler, 2006) Bu dönemde STÖ’ler Üçüncü Dünya ülkelerindeki yönetici tabakasını yozlaşmış, kendi halkını gözetmeyen elitler olarak değerlendirmişler ve bu ülkelerin sorunlarını insan haklarının eksikliği ile açıklamışlardır. (Chandler, 2006) STÖ’ler 1980’li ve 1990’lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde planlamacı devletin ve devletin iktisadi hayata müdahalelerinin ortadan kaldırılmasında ve devlet biçiminin neo-liberal politikalar doğrultusunda dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. Anılan doğrultuda -klasik insancıl olarak tasnif edilebilecek-¹⁰⁴ Kızıllaç örgütünün başkanı 1992 yılında BM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada “*İnsancıl faaliyetlerin tehlikeye girmemesi için, insancıl eylemler (humanitarian endeavor) ile politik eylemlerin ayrı zeminlerde ilerlemesi gerektiğini belirtmiştir ...*” (Lu, 2006: 44’ten aktaran Hehir 2010: 13) Dönemin Kızıllaç başkanının yaptığı açıklamanın mefhum-u muhalifinden de anlaşılacağı üzere insani müdahalenin politik bir gündemi bulunmaktadır. (Halistoprak, 2019)

Sonuç olarak uluslararası hukuk alanında savaşın nötr bir eylem olarak görüldüğü klasik emperyalist dönemde savaş ortamının yarattığı çeşitli ihtiyaçları karşılamaya yönelik insani müdahale ile 1980’li yıllarda neoliberal insan hakları söylemine sahip bir politik gündemi olan insani müdahale farklı toplumsal ilişkilerin pratikleri olarak karşımıza çıkacaktır. İnsani müdahaleye ilişkin söylem ve pratikler toplumsal ilişkilerin dönüşümüyle beraber dönüşmekte ve kapsamlarına farklı kavramları ve faaliyetleri dahil etmektedirler. 1945 sonrası dönemde devlet biçiminin uluslararasılaşması 1990’li yıllarla birlikte şiddetini yoğun biçimde arttırmıştır. Bu noktada gerek uluslararası kuruluşların az gelişmiş ülkeleri piyasa düzenine uyuma zorlaması, gerek devletlerin tanıma pratiklerindeki dönüşüm, gerekse insan hakları söylemlerini içeren -ve ideolojilerüstü bir

¹⁰⁴ Tire içi kısım tez çalışmasının yazarına aittir.

nitelikte olduğu iddia edilen- insani müdahale, küresel düzenleme süreci içerisinde liberal devlet biçiminin yaygınlaştırılmasında bir yöntem haline gelmiştir.

3. BÖLÜM

KOSOVA'NIN BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE İNSANİ MÜDAHALE PRATİĞİ

3.1. GİRİŞ

1999 yılında gerçekleşen Kosova müdahalesi tüm öncülleri ve ardılları ile 1990 sonrası uluslararası hukukun içerisinde bulunduğu eğilimini yansıtmaktadır. 1990 sonrasında uluslararası hukukun yorumu ve tatbik biçimi belirgin bir biçimde değişmiştir. Uluslararası alanda fiziki şiddetin tatbiki yaygınlaşmıştır. SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte hegemon devlet olan ABD'nin uluslararası hukuku görmezden gelme, inkar etme veya onu yeniden biçimlendirebilme iddiası güçlenmiştir. (Özdemir, 2011: 311) Anılan doğrultuda SSCB sonrası dönemde ABD yeni devlet biçimini dikte ederken açıkça ve - gerektiği durumlarda- hukuka aykırı olarak şiddet kullanma iktidarını edinmiştir. (Özdemir, 2013)

1945 - 1990 arası dönemde hâkim uluslararası hukuk anlayışı Birleşmiş Milletler Anlaşması ve dönemin sair mevzuatı tarafından somutlanan “Toprak Bütünlüğü İlkesi”, “Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesi”, “Devletlerin Egemen Eşitliği” gibi çeşitli uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde belirlenmektedir. Ancak 1990 sonrası uluslararası hukuk İnsan Hakları, İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu gibi ilkelerin ön planda olduğu bir içerik ve biçim edinmiştir. 1990 sonrası dönemin uluslararası hukukunda ortaya çıkan silahlı müdahalelerin yorumunda hukuk dışı ancak meşru ifadesine sıklıkla raslanacaktır. “*Hukuk dışı ancak meşru*” (Wedgwood, 2003; IICK¹⁰⁵, 2000: 4; Herman ve Peterson 2008: 65; Özdemir 2011: 46) ifadesi söylemsel stratejileri ve bunları gündeme getiren yeni ilişkilerin belirleyici olmaya başladığını göstermektedir.

Emperyalizmin güncel formu olan Kolektif Emperyalizm bağlamında sermaye ve devlet biçiminin uluslararasılaşması, 1990 sonrası dönemde yeni yordamlar edinerek ve hızlanarak devam etmektedir. Yugoslavya'nın parçalanması, Kosova ve Yugoslavya

¹⁰⁵ Bağımsız Uluslararası Kosova Komisyonu; (*Independent International Commission on Kosovo*), (2000) The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned, New York, Oxford University Press

arasındaki çatışmalar ve akabinde Kosova'nın bağımsızlık süreci kendi iç dinamiklerine sahip olmakla birlikte emperyalizmin ve uluslararası hukukun geçirdiği dönüşümün yapısal izlerini taşımaktadır.

Çalışmanın üçüncü ve nihai bölümü olan bu bölüm daha önceden kaleme alınan iki bölümde geliştirilen yaklaşımların Yugoslavya ve Kosova özelinde tatbikini amaçlamaktadır. İlk başlık içerisinde Yugoslavya'nın mevcut devlet biçimi ve Kosova'nın Yugoslavya içerisindeki yeri tartışılacaktır. Yugoslavya'nın ABD ve SSCB arasında yürüttüğü denge politikalarının dinamikleri kısaca ele alınacaktır. Akabinde ülkede 1970'li yıllarla birlikte başlayan bunalımın ve 1980'li yıllardaki neo-liberal politikalar doğrultusundaki dönüşümün federe devletler ve Kosova üzerindeki etkilerine değinilecektir.

İkinci başlık; 1990'lı yıllar itibariyle Yugoslavya içerisinde başlayan çatışmaları mercek altına almayı hedeflemektedir. Anılan çatışmalar esnasında uluslararası kamuoyunun AB, NATO ve BM gibi uluslararası örgütlerin Yugoslavya İç Savaşına yönelik tutumları değerlendirilecektir. Burada 1991 tarihinde Slovenya'nın bağımsızlığını ilan etmesinden Kosova Savaşı'na kadar geçen süreçte müdahale pratiklerinin dönüşümü ele alınacaktır.

Üçüncü ve dördüncü başlık 1999 tarihli Kosova Müdahalesini ele alacaktır. Bu başlık öncelikle Kosova müdahalesinin uluslararası hukukun dönüşümü içerisinde hangi noktaya tekabül ettiğini inceleyecektir. Bu noktada Bağımsız Uluslararası Kosova Komisyonunun (2000) "*hukuk dışı ancak meşru*" biçiminde ifade ettiği toplumsal düzenleme pratiğinin mahiyeti anlaşılmaya çalışılacaktır. Anılan doğrultuda NATO'nun müdahalesinin uluslararası kamuoyunca meşru kabul edilmesinin, insan hakları ve insani müdahaleyle ilişkin hakim söylemlerle ilişkisi kurulacaktır.

3.2. YUGOSLAVYA ÖZYÖNETİMİ VE KOSOVA'NIN YUGOSLAVYA İÇERİSİNDEKİ DURUMU

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) 1945 yılında kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı boyunca Nazi Almanya'sına karşı direniş gösteren partizanlar¹⁰⁶ savaşın

¹⁰⁶ Partizanlar ya da Halk Kurtuluş Cephesi; İkinci Dünya Savaşı esnasında kurulan, işgalci Nazilere ve Nazilerin bölgede destekledikleri Hırvat Ustaşa birliklerine karşı savaşmış Yugoslavya Komünist Partisi

sonunda Alman işgalini sonlandırmışlardır. Savaş sonunda Kasım 1945'te yapılan seçimleri Josef Broz Tito liderliğindeki Halk Cephesi kazanmış; 6 federe devletten¹⁰⁷ oluşan federal cumhuriyetin kurulmasına karar verilmiştir. (Sander, 2018: 239) Yugoslavya kuruluşundan 1948 yılına kadar SSCB ile yakın ilişkiler yürütmüş, hatta 1945 seçimleri sonrasında hazırlanan kurucu anayasa SSCB anayasası örnek alınarak hazırlanmıştır. (Ercan ve Pektaş, 2018: 87) Yine bu dönemde Sovyet sosyalizmi örnek alınarak çeşitli sektörlerde devletleştirmeler uygulanmıştır. (Ülger, 2016) Ancak 1948 yılında SSCB sosyalizmden sapma, milliyetçilik, tarımda kolektivizasyonun ihmal edilmesi, yönetimde Yugoslav Komünist Partisi yerine farklı sınıflardan oluşan ve bir koalisyon özelliği gösteren Halk Cephesi'nin öne çıkması, sosyalist yönetime ilişkin bilgi paylaşımında isteksiz olunması gibi sebeplerle Yugoslavya'nın Kominform'dan ihracını talep etmiştir.¹⁰⁸ (Işıklı, 1980) Ancak Işıklı (1980), Yugoslavya ile SSCB'nin anlaşmazlıklarının yalnızca anılan sebeplerle olmadığını, Yugoslavya'nın dış politika alanındaki görece bağımsız hareket etmesinin¹⁰⁹ iki ülkenin ilişkilerinin bozulmasında daha etkili olduğunu öne sürmektedir. Yugoslavya'nın Kominform'dan ihraç edilmesine takip eden süreçte Kominform üyesi ülkelerin Yugoslavya'ya yönelik ekonomik ambargo kararı alması ve SSCB yönetiminin Tito'yu devirmeye yönelik açık bir biçimde

tabanlı paramiliter gruptur. (Bora, 2020) Partizanlar, Yugoslavya topraklarını Kızıl Ordu'nun doğrudan müdahalesi olmaksızın Nazi işgalinden kurtarmışlardır. Doktrinindeki birçok yazar; Yugoslavya'nın Kızıl Ordu yardımı olmaksızın bağımsızlığa kavuşmasının savaş sonrası dönemde Yugoslavya'nın diğer sosyalist ülkelere göre daha bağımsız politikalar izleyebilmesinin sebeplerinden birisi olarak göstermektedir. (Bkz. Kenar, 2005; Bora, 2020; Işıklı, 1980; Sander, 2018)

¹⁰⁷ Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Makedonya YSFC'yi oluşturan federe devletlerdir. (Sander, 2018: 239)

¹⁰⁸ Yugoslavya yönetimi suçlamalara ilişkin olarak SSCB ve Kominform'a verdiği yanıtta, sosyalist ilkelerden sapma gibi bir niyetlerinin olmadığını Marx, Engels ve Lenin'in doktrinine bağlı olduklarını belirtmiştir. (Işıklı, 1980) Ancak SSCB Yugoslavya'nın yanıtını dikkate almamış ve Tito'yu sosyalizmden sapmakla suçlamıştır. (Ülger, 2016) Öte yandan SSCB yönetimi Tito'nun yakın çevresinde yer alan Djilas ve döneminin Yugoslavya içişleri bakanı Rankoviç gibi isimlere burjuva milliyetçiliği, emperyalizmin emrinde olmak, casusluk gibi suçlamalarda bulunmuştur. (Clissolt, 1975'ten aktaran Işıklı, 1980: 86)

¹⁰⁹ Yugoslavya bu dönemde; İtalya'yla Trieste kenti, Avusturya'yla ise sınırlar hakkındaki sorunlarda tavizsiz politikalar yürütmektedir. Öte yandan Yugoslavların, tüm balkanları; Yunanistan, Bulgaristan ve Arnavutluk'u da içine alan bir Balkan Konfederasyonu altında birleştirme hedefi de dönemin Yugoslav dış politika hedefleri içerisindeydi. Anılan hedefler doğrultusunda Yugoslavya'nın Yunan komünistleri açıkça desteklemesi ve Kosova üzerinden Arnavutluk'u federasyona dâhil etme çabaları SSCB nezdinde aceleci, hayalperest ve Amerikan müdahalesini davet edici olarak yorumlanmıştır. Tüm bunlara ek olarak Yugoslavya'nın hava sahasını ihlal gerekçesiyle 1947 senesinde bir ABD'nin uçağını düşürmesi de SSCB tarafında huzursuzluk yaratmıştır. (Işıklı, 1980) SSCB'nin politikalarının Yalta Konferansında diğer müttefik devletlerle birlikte kararlaştırılan yeni küresel statükoyu muhafaza etme amaçlı olduğu yorumlanabilir. Zira SSCB Yugoslavya'nın Avusturya ile yaşadığı sınır sorununda Avusturya'nın tezlerini desteklemiştir. Öte yandan 1948 yılı şubatında Stalin Yugoslav ve liderini Moskova'ya çağırarak, Edvard Kardelj'nin katıldığı toplantıda SSCB'den ön izin almadan uluslararası antlaşma imzalamama taahhüdünü vermeye zorlanmıştır. (Işıklı, 1980)

propaganda yürütmesi Yugoslavya'nın Batı ile kurduğu iktisadi ilişkilerinin başlangıcı olmuştur. (Bora, 2020: 69)

Kominform'un uyguladığı politikalar Yugoslavya'nın Sovyet modeli sosyalizmden farklı bir sosyalist birikim modeli aramaya yöneltmiştir. Özyönetimci Sosyalizm adı verilen bu model Yugoslavya'nın temel iktisadi zeminini oluşturmuştur. (Sancaktar, 2015) Tito'nun tabiriyle özyönetimci model fabrikaların doğrudan onun içerisinde çalışan işçilere, tarlalarınsa doğrudan -onları işleyen- köylülere ait olması olarak tanımlanabilir. (Ülger, 2016: 59) Sovyet modeli sosyalizmden farklı olarak Özyönetim Modeli ekonomik ve siyasal alanda adem-i merkezîyetçilik, sınırlı özel mülkiyet, üretim planlamasında işletmelerin söz sahibi olması, toplumsal mülkiyet gibi olgulara sahiptir. (Sancaktar, 2018) Özyönetimci Sosyalizm modelinin etkileri 1950 yılından itibaren Yugoslav iktisadi ve siyasi hayatında belirginleşmeye başlamıştır. (Ülger, 2016)

İktisadi alanda 1950 yılında işletmeler düzeyinde öz yönetim uygulaması başlatılmış, 1952 yılında merkezi ekonomik planlama gevşetilmiş, 1953 yılında küçük ölçekli işletmelere özel mülkiyet izni verilmiştir. (Bora, 2020: 73) Siyasal alanda ise 1952 yılında düzenlenen 6. Yugoslavya Komünist Partisi kongresinde parti, adem-i merkezîyetçi biçimde yeniden yapılandırılmış ve Yugoslavya Komünistler Birliği adını almıştır. (Ülger, 2016: 60) Buna göre Yugoslav Komünist Partisi'nin federe cumhuriyetlerde olan yerel örgütleri, federe devlet komünist partileri olarak yeniden örgütlenmiş ve Yugoslav Komünistler birliği bir çatı organizasyon haline getirilmiştir. Öte yandan 1953 yılında federe cumhuriyetlere siyasi ve ekonomik konularda karar alabilme yetkisi tanınmıştır. (Ülger, 2016: 61) Fisk (1974); "*adem-i merkezîyetçilik ilkesinin sosyalist dünyada genel kabul görmüş olan merkezîyetçi-devletçi Sovyet modelinden kopuş*" olarak nitelendirmektedir. (Sancaktar, 2015: 271) Ancak bu durum kuruluşunda yoğun bir biçimde sanayileşmemiş Yugoslavya'nın eşitsiz bir biçimde gelişmesine sebep olmuştur. Zira 1945 yılında tarımda istihdam edilen nüfusun toplam nüfusa oranı %75 civarındadır. (Işıklı, 1980: 103) 1949 yılında toprakların %78'i özel mülkiyete tabi olup kurulan çiftliklerin büyük kısmı *katılanların toprak paylarının sermaye değerine göre pay aldıkları* tiptedir. (Işıklı, 1980: 106) Öte yandan kolektivizasyonunu tamamlanmış alanların oranı 1952 yılında %25 iken 1957 yılına gelindiğinde %9'a düzeyine gerilemiştir. (Bora, 2020: 74) Zira 1948'e kadar yapılan kamulaştırmaların topraklarda

kurulan kooperatiflerin neredeyse %80'i tarımda özel mülkiyete müsaade edilmesiyle kendilerini feshederek özel mülkiyete dönmüşlerdir. (Bora, 2020: 74) 1960'lı yıllara gelindiğinde tarım sektörünün %88'i özel mülkiyet olarak köylülerin elindedir. (Bora, 2020: 74)

Yugoslavya, 1947 yılında ABD'nin Avrupa'nın yeniden inşası için tahsis ettiği Marshall yardımlarını kabul etmemesine rağmen 1948 yılında Kominform'dan ihraç edilmesi ve Kominform üyesi ülkelerin ambargo uygulaması nedeniyle 1949 yılına gelindiğinde Batıyla ilişkiler kurmuştur. (Ülger, 2016) 1949 yılında IMF, Yugoslavya'ya 9 milyon dolarlık kredi vermiştir. (Işıklı, 1980) 1950 yılında ABD Yugoslavya Acil Yardım Yasasını çıkarmış ve 1955 yılına kadar geçen süreçte ABD'den 598,5 milyon dolar ekonomik yardım, 588,8 milyon dolar askeri yardım almıştır. (Ercan ve Pektaş, 2018) 1961 yılına kadar ABD'nin Yugoslavya'ya yaptığı yardımlar Hindistan'a yaptığı yardımlardan fazla olmuştur. (Işıklı, 1980: 92-93) *Bu dönemde yalnızca Yunanistan ve Türkiye Yugoslavya'dan fazla yardım almıştır.* (Meneghello-Dicnic, 1970'ten aktaran Işıklı, 1980: 93)

1960-1961 yılında sanayi üretiminin %10 kadar gerilemesinin yarattığı mali darlığın aşılabilmesi için Yugoslavya IMF, DB, ABD ve bazı Batılı ülkelere önemli miktarlarda borç almıştır. (Bora, 2020: 80) Ardından 1961 yılında yapılan reformlar işletmeleri, üretim planlaması sürecinde daha da özerk bir statüye getirmiştir. (Bora, 2020: 75) 1960'lı yılların ortasına doğru enflasyon Yugoslavya'da hissedilir düzeylere çıkmış ve çeşitli işletmelerde iş bırakma eylemleri ve işçi direnişleri gerçekleşmiştir. (Bora, 2020: 80) Öte yandan Yugoslavya'dan Batı ülkelerine çalışmaya giden işçiler kısa vadede Yugoslavya'ya gelir sağlamış olsa da orta vadede işçi gönderen bölgeler ile diğer bölgeler arası eşitsizlik artmıştır. (Kenar, 2005: 92-93)

Ülger (2016), Bora (2020) ve Sancaktar (2018) 1965 yılında yapılan reformlarla Yugoslavya'da özyönetimci sosyalizm sisteminden piyasa sosyalizmi sistemine geçildiği ifade etmektedir. Ancak piyasa sosyalizmi özyönetimci sosyalizmin bir uzantısı olarak düşünülebilir. (Ülger, 2016: 61) Işıklı'ya göre 1965 yıllarındaki reformlarla piyasa sosyalizmine geçiş Yugoslavya'nın Batıyla kurduğu ekonomik, siyasal, kültürel ilişkilerle açıklanabilir. (Işıklı, 1980: 94) 1965 reformları ile iktisadi planlama alanında adem-i merkeziyetçilik ilkesi ve piyasa mekanizmasının ağırlığı artırılmış, üretimde

merkezi plnlamanın ve devlet katkısı azaltılmış olup bu durum bölgeler arası rekabetin sertleşmesi sürecinde etkili olmuştur. Reformlar sonucu;

- Dış ticaret alanında önemli ölçüde serbestleşme sağlanmış,
- İşletmelerin yatırım yapma, elde edilen geliri kullanma fiyat ve ücret belirleme yetkileri arttırılmış,
- Kaynakların kullanımı ve dağıtımını konusunda federal ve federe devletlerin yetkileri azaltılmış ve yerine işletme ve bankaların yetkileri arttırılmış,
- Bankalar üzerinde federal ve federe devletlerin yetkileri azaltılmış ve bankalara sermaye yatırım yapan işletmelerin yetkileri arttırılmış,
- Piyasanın ekonomideki rolü arttırılmış,
- Üretken olmayan harcamalar azaltılmıştır. (Sancaktar, 2018: 229-230)

İktisadi alandaki bu gelişmelere ek olarak Ülger (2016: 63) Yugoslavya piyasalarındaki liberalleşmenin sonucu olarak Yugoslavya'nın tüketim toplumu haline geldiğini aktarmaktadır. 1965 reformlarıyla piyasa mekanizmalarının gelişmesi uluslararası sermayenin Yugoslavya'da temsil imkabi bulmasının önünü açmıştır. 1967 yılında yabancı sermayenin (karın %20'sinin Yugoslavya içerisinde değerlendirilmesinin koşuluyla) yerli firmalara %49,99 oranında ortak olmasına imkân tanınmış olup bu durum Yugoslavya pazarını Batı Avrupa'nın gelişkin kapitalist ülkelerinin rekabetine açmıştır. (Bora, 2020: 81) Nitekim 1968-1972 arası dönemde ülke içerisindeki toplam 366,5 milyon dolarlık yatırımın 93,5 milyon doları doğrudan yabancı sermayeye ait yatırımdır. (Işıklı, 1980: 97) Öte yandan ülke içerisinde formasyonları, kapitalist ülkelerle kurulan ilişkiler çerçevesinde oluşmuş teknokratlar ve bürokratlar işletmelerin yönetimi, politika gibi alanlarda varlık göstermeye başlamıştır. (Işıklı, 1980: 96) Anılan reformcu kanat desentralizasyon, depolitizasyon, demokratikleşme ve devletçiliğin terki gibi politik ilkeleri savunmuşlardır. (Işıklı, 1980: 96)

Batı Avrupa ve ABD ile kurulan ilişkiler neticesinde Yugoslavya'da yaşanan liberalleşme, kültürel alanda da etkisini göstermiştir. 1960'ların ikinci yarısından itibaren milliyetçi eğilimli yayınlar da dahil olmak üzere çok sayıda basılı yayın kısıtlamalara tabi olmaksızın yayınlanmaya başladı. (Ülger, 2016: 65) 1971 yılına gelindiğinde Tito'nun okullarda ve üniversitelerde “*Anti-Marksist ve Batı yanlısı*” eğitimden rahatsızlık duymasına yol açacak derecede yoğunlaşmıştır. (Işıklı, 1980: 97)

1975 yılında kişi başına düşen maddi üretim miktarı Slovenya özelinde Yugoslavya ortalamasının 2 katından fazladır. Üretim miktarı oranları; Hırvatistan'da 1,2 kat Bosna Hersek'te 0,7 kat iken Kosova'da yalnızca 0,3 kat olmuştur. (Sancaktar, 2009) “1968-1977 döneminde 5.821 milyon dinarlık doğrudan yabancı sermaye yatırımının %85'i gelişmiş bölgelerde (Hırvatistan %45, Slovenya %18, Sırbistan %15, Voyvodina %7), geri kalanı ise az gelişmiş bölgelerde (Bosna-Hersek %10, Karadağ %3, Makedonya %2, Kosova %0,3) gerçekleşti.” (Cichock, 1985'ten aktaran Sancaktar 2009: 260) Bu noktada ülke içerisinde hem yabancı yatırımcının dolayısıyla sermaye ihracının varlığı öne sürülebilecektir.

Bütün bu veriler göz önüne alındığında, Yugoslavya sosyalist bir örnekten ziyade planlı ekonomi ve sınırlı bir pazara sahip “*kapitalist olmayan devlet*” olarak tanımlanabilir. Nitekim her ne kadar kapitalist ülkelerdeki kapsamıyla özel mülkiyet oldukça sınırlı bir biçimde ele alınmış olsa da Yugoslav sisteminde toplumsal mülkiyet olarak tanımlanan işletmelerin ilişki biçimleri tartışmalıdır.¹¹⁰ (Işıklı, 1980) Zira 1953 yılındaki anayasa değişikliğinden sonra devlete ait olan işletmeler toplumsal mülkiyet kapsamına alınmıştır. (Sancaktar, 2018: 158) Toplumsal mülkiyet olarak tanımlanan işletmeler işçilerin özyönetimi prensibince üretim planlamasını yerel düzeyde yapmaktadır. (Sancaktar, 2018) 1965 reformlarından sonra, toplumsal mülkiyet kapsamında değerlendirilen işletmelerin, elde edilen gelirin kullanımı, yapılacak yatırımlar, fiyat ve ücretlerin belirlenmesi konusunda yetkileri atmıştır. (Sancaktar, 2018) Bu durum elde edilen gelirin ve kârlılığın öz yönetimsel emek topluluklarına (yani işletmelere) dönmesine başka bir ifadeyle sermaye birikimine yol açmıştır. Netice itibariyle 1965 reformlarının toplumsal mülkiyet kapsamındaki işletmeleri “*kolektif müteşebbisler*” haline getirdiğini belirtmektedir. (Işıklı, 1980: 111)

¹¹⁰ Gligorov; özyönetim modelinin temel amacının “*devlet mülkiyetini toplumsal mülkiyete dönüştürmek*” olduğunu ifade etmektedir. (1994: 43'ten aktaran Sancaktar, 2009: 75) Bu düşünceye göre sosyalist özyönetim anlayışı, hem özel mülkiyete hem de devlet mülkiyetine karşı çıkmaktadır. (Sancaktar, 2009) Nitekim Kardelj; toplumsal mülkiyetin devletin, devlet mülkiyetinden farklı olduğunu, devlet mülkiyetinin de özel mülkiyet gibi yabancılaşmaya neden olacağını ifade etmektedir. (1981: 117'den aktaran Sancaktar, 2009: 112) Sancaktar, (2009: 112-113) toplumsal mülkiyetin doğrudan kimseye ait olmadığını ancak yönetimi, kullanımı ve düzenlenmesine ilişkin hakların işçiler tarafından kullanıldığını ifade etmektedir.

Yugoslavya'daki özyönetim modelinin zaman içerisinde gerek federal ölçekte gerekse federe ölçekte sermaye birikimine zemin oluşturduğu öne sürülebilir. Bu kapsamda piyasa ilişkileri Yugoslavya içerisinde çok boyutlu bir eşitsiz gelişime neden olmuştur:

- Ulusal sınırlar içerisinde yer alan federe devletler birbirlerine oranla eşitsiz gelişmiştir.
- Eşitsiz gelişim sonucu Yugoslav banka ve finans kuruluşları gelişmiş bölgelere yatırım yapmayı tercih etmişlerdir. (Sancaktar, 2009: 260)
- Özyönetim sisteminin getirdiği adem-i merkeziyet, (federe devletlerin sahip oldukları özerk alanları vasıtasıyla) uluslararası sermaye ile farklı ölçü ve yoğunluklarda ilişki kurmalarına neden olmuştur. Bu durum bölgelerin farklı oranlarda dış yatırım almasına sebep olmuştur.
- Yugoslavya içerisinde yer alan federe devletlerden farklı siyasal taleplerin gelişmesine neden olmuştur. Bu duruma örnek olarak Slovenya ve Hırvatistan gibi gelişmiş federe devletlerin içerisindeki çeşitli çıkar grupları, Yugoslavya'nın Bağlantısızlar Paktı içerisindeki ülkelerin yerine Avrupa Ortak Pazarı ile iyi ilişkiler kurması gerektiğini savunmuşlardır. (Işıklı, 1980: 99)

Federe devletlerin birbirleri arasındaki eşitsiz gelişim milliyetçilik düşüncesinin de ivmelenmesine sebep olmuştur. (Herman ve Peterson, 2008) Nitekim ayrı ulusal karakterlere sahip olan federe yapılar adem-i merkeziyetçiliğin getirdiği prensiplerle birbirinden tamamen farklı yaşam koşullarına¹¹¹ sahip federasyon içi ulus devletler haline gelmişlerdir.

1980'li yıllara gelindiğinde anılan özgün üretim tarzının yarattığı iktisadi eşitsiz gelişim Yugoslavya'da olayların baş göstermesine neden olmuştur. (Abazi 2007: 39) Nitekim Slovenya, Hırvatistan gibi federe devletler Yugoslavya ortalamasının üzerinde bir gelişkinliğe sahip olduklarından ekonominin desantralizasyonunu talep etmişler, gelişkin ekonomileri ile kriz içerisinde bulunan Yugoslavya'yı "*beslediklerini*" iddia etmişlerdir. (Abazi 2007: 39) Öte yandan az gelişmiş bölgeler ise sömürüldüklerini ve ülke ekonomisinden yeterince pay alamadıklarını öne sürmüşlerdir. (Abazi 2007: 39) Zira

¹¹¹ Bora (2020: 82) 1980'li yıllara gelindiğinde Yugoslavya'daki işçilerin büyük çoğunluğunun üretim sürecine ve başka işletmelerdeki çalışma koşullarına tamamen yabancılaştığını aktarmaktadır.

1984 yılına gelindiğinde Yugoslavya genelindeki işsizlik oranları %12,9 iken bu oran Slovenya’da %1,8 Kosova’da ise %29,1 dolaylarındadır. (Ercan ve Pektaş, 2018) Sancaktar’a göre anılan bu eşitsizlik 1970’li yıllar itibariyle başlayan kapitalistleşme sürecinin ve Tito’nun ölümünden sonra 1980’li yılların başından itibaren neo-liberal politikaların kabul edilmesi nedeniyle gerçekleşmiştir. (Sancaktar, 2009) Bu noktada her ne kadar özyönetim modelinin adem-i merkezîyetçi iktisadi planlama anlayışının federe devletlerin eşitsiz gelişimine neden olduğu ileri sürülebilse de Yugoslav iktisadi sisteminin açmazlarının neo-liberalizmle bağlantısı gözden kaçırılmamalıdır. 1980’li yıllar Yugoslavya’da büyük çaplı ekonomik krizlerin ve istikrarsızlığın hüküm sürdüğü yıllardır. Dönem içerisinde yapılan ekonomik reformlar ülke içerisinde özyönetimci sosyalizmi aşamalı biçimde tasfiye etmiş ve neo-liberal politikaların uygulanmasına neden olmuştur. 1981 yılında Yugoslavya yönetimi ile IMF arasında imzalanan Ekonomik İstikrar Programı antlaşması; Yugoslav dinarının devalüasyonu, döviz kurunun düzenlenmesi ile sıkı mali politikaları içermektedir. (Bartlett, 1992: 239’dan aktaran Sancaktar, 2009: 317) Dış ülkelerin Yugoslavya’ya ihracatını arttırmak için antlaşma uyarınca, Yugoslav Dinarı *1980’de %30, 1982-1984 döneminde %239 ve 1985 yılında %47,8 devalüe edilmiştir.* (Sancaktar, 2009: 317-318) Neo-liberal politikalara ilişkin ikinci bir adım ise 1983 tarihinde kurulan Krajger Komisyonu’dur. (Sancaktar, 2009) “*IMF’nin “danışmanlığı ve gözetimi altında kurulan” komisyon yine “IMF’nin tavsiyeleri doğrultusunda” hazırlayıp hükümete sunduğu Yugoslavya’nın Ekonomik İstikrarı Raporu; “Yugoslav mallarının fiyatlarının dünya piyasasına uyumlu hale getirilmesini, devalüasyon yapılmasını, dış ticaretin serbestleştirilmesini, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini, üretimin kârlılık kriterine dayandırılmasını, ve bu doğrultuda “serbest piyasa kurallarının tam olarak uygulanmasını” Yugoslav ekonomisinin içerisinde bulunduğu sorunların çözümü olarak betimlemiştir.* (Sancaktar, 2009: 318) Üreticilere, federe cumhuriyetlere ve federasyona kanunlara göre kendi yetki alanlarında ürünlerin fiyatlarını düzenleme yetkisini veren 1980 tarihli Fiyat Yasası da 1983 yılında IMF’nin önerisi doğrultusunda yapılan değişiklikler sonucu yasaya göre fiyat belirleme yetkisine sahip olan oluşumların yetki alanlarına giren ürün miktarını daraltmıştır. (Sancaktar, 2009: 319)

1985 yılına gelindiğinde Yugoslavya’da uygulamaya sokulan neo-liberal politikalar merkez kapitalist ülkelerce büyük ölçüde desteklenmiş ve takdir görmüştür. (Sancaktar,

2009) Nitekim bu dönemde çıkarılan *İflas Yasası* verimli olmayan işletmelerin devlet tarafından desteklenmelerini sonlandırmış ve bunun neticesinde tüm Yugoslavya'da 1.2 milyon insan işsiz kalmıştır. (Ana Britannica 1988 Dünya Almanacağı'ndan aktaran Sancaktar, 2009) Yugoslavya'daki adem-i merkeziyetçi federal yapıyı, tek ve yekûn bir serbest piyasa biçiminde düzenlemeyi hedefleyen *Mikulic Programı* da 1988 yılında yapılan anayasa değişiklikleri sonucu yürürlüğe girmiştir. (Sancaktar, 2009) Toplam 39 anayasal değişiklik çerçevesinde özel mülkiyete uygulanan kısıtlama toprak harici tüm alanlarda kaldırılmış, toprak üzerindeki 10 hektarlık özel mülk sınırı 60 hektara yükseltilmiş, anonim şirket kurulması mümkün hale getirilmiştir. (Sancaktar, 2009) Bunlara ek olarak aynı yıl yine *Mikulic Programı* doğrultusunda çıkarılan *Yabancı Yatırımlar Yasası* da yabancı sermayeye, sanayi sektörüne ek olarak bankacılık, sigorta ve hizmet sektörlerine de girebilme imkânı vermiştir. (Sancaktar, 2009) 1980'li yıllar itibariyle Yugoslavya'nın özyönetimci sosyalist modelinin sona erdiğini ve Yugoslav devlet biçiminin de neo-liberal döneme uygun kurum, örgüt ve yasalarla önemli ölçüde değiştiğini belirtebiliriz. Yabancı sermayenin farklı sektörlerde yatırım kapasitesinin oluşması, reel ücretlerin çeşitli yasalarla baskılanması, devletin kamucu olarak betimlenebilecek görevlerinden el çekmesi¹¹² gibi olgular Yugoslavya'nın parçalanmadan önceki son on yılında etkin haldedir. Bu noktada Yugoslavya; fiziki parçalanmasından önce hali hazırda kapitalist üretim tarzına geçmiş, 1991'de başlayan parçalanma ve iç savaş da söz konusu dönüşümün yarattığı çelişkilerin bir ürünü olarak belirlemiştir.

Kosova, Yugoslav iktisadi ve siyasal sisteminin işleyişinin sonucu olarak oluşan eşitsizliklerin kaybeden tarafında bulunmaktadır. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti içerisindeki en az gelişmiş bölgelerden birisidir. 1973 yılında kişi başına toplumsal gelir Yugoslavya ortalamasında 6.456 dinar olup en zengin bölge olan Slovenya'da 12.337 dinar ve Kosova'da 1.966 dinardır. (Horvat, 1976'dan aktaran Sancaktar, 2009: 261) Yine aynı yıllar içerisinde Yugoslavya genelinde işsizlik oranı

¹¹² Neo-liberal politikalar her ne kadar devletin piyasa alanına müdahale etmemesi, piyasadan el çekmesi eğilimlerinin merkeze alınması üzerinden tanımlansa da bu tanımlanın eksik olduğu düşünülmektedir. Nitekim neo-liberal düzenleme kiplikleri, devletin piyasa içerisindeki rolünü kısıtlamamakta ancak devletin rolünü farklı boyutlarda dönüştürmektedir. Sağlık, eğitim, kamuya yönelik iktisadi kalkınma gibi alanlardan elini çeken devlet anılan alanların piyasa ilişkilerine açılmasında yeni düzenleme rolleri edinmektedir. Nitekim neo-liberal politikalar doğrultusunda devlet; kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretim süreci içerisindeki rollerini sürdürmeye devam etmektedir.

%10,4; Slovenya’da %1,5; Kosova’da ise %23,5’tir. (Sancaktar, 2009) 1963 Anayasası ile Kosova’ya merkezi planlama çerçevesinde yatırım yapılması kolaylaştırılmış olmasına karşın Kosova’nın refah düzeyi gelişmiş bölgelere kıyasla düşük kalmıştır. (Sancaktar, 2009) Nitekim Kosova’nın refah düzeyi Yugoslavya’nın kuruluşundan itibaren 3 kata kadar artmasına karşın (Sancaktar, 2009) “*Slovenya ile Kosova arasındaki toplam toplumsal hasıla oranı 1980 öncesinde 5:1’den 1987 yılında 7:1’e yükselmiştir.*” (Mencinger, 1991: 83’ten aktaran Sancaktar, 2009: 312) Ancak Kosova’nın Yugoslavya ile sahip olduğu problemlili ilişkinin kaynağı diğer bölgelerde olduğu gibi yalnızca iktisadi perspektiften açıklanamaz.

Kosova Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti içerisinde Voyvodina ile birlikte cumhuriyet statüsü verilmeyen iki bölgeden birisidir. (Ercan ve Pektaş, 2018) Kosova İkinci Dünya Savaşı öncesinde Arnavutluk’a bağlı olmasına ve Kosova “*Arnavutlarının kendi kaderlerini tayin hakkını Arnavutluk’tan yana kullanmasına*” rağmen Yugoslavya Kosova’yı kendi topraklarına dâhil etmiştir.¹¹³ (Jakubi 2017: 5-6) 1946 Anayasasında Sırbistan Cumhuriyetine bağlı bir özerk bölge olarak tanımlanan Kosova’nın özerkliği 1953 yılında yapılan değişikliklerle daraltılmış, Kosova’nın YSFC ile bağları zayıflatılırken Sırbistan Cumhuriyetinin Kosova üzerindeki otoritesi arttırılmıştır.¹¹⁴ (Jakubi, 2017) 1960’lı yılların ortalarından Alexander Rankoviç’in tüm parti ve devlet görevlerinden tasfiyesiyle Kosova’nın Yugoslavya içerisindeki durumunda olumlu yönde gelişmeler yaşanmış olup, Kosova’nın federasyon içerisinde cumhuriyet olma statüsü Yugoslavya yönetimi ve Kosova içerisinde açık bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır. (Jakubi, 2017) Sonuçta Yugoslavya yönetimi Kosova’nın cumhuriyet olma talebini reddetmekle birlikte Kosova’nın özerkliğini arttırmıştır. (Ülger, 2018)

¹¹³ İkinci Dünya Savaşı sırasında Kosova Kurtuluş Bölgesel Topluluğu’nun öncülüğünde düzenlenen Buyan Konferansı’nda Kosova’nın Metohiya bölgesindeki Arnavutlar, Arnavutluk’a katılma yönünde irade göstermişlerdir. (Vickers, 2004’ten aktaran Jakubi, 2017) Ancak Tito’ya bağlı Kosova Bölgesi Halk Meclisi, Kosova’nın Federal Sırbistan’ın parçası olarak Yugoslavya içinde kalması kararını almıştır. (Yürür, 2008’den aktaran Ural, 2014: 157) Eylül 1945 yılında ise Sırbistan Halk Meclisi Kosova ve Metohiya’nın -tıpkı bir diğer özerk bölge olan Voyvodina gibi- federasyon içerisinde Sırbistan Cumhuriyetine bağlı bir özerk bölge olduğu yönünde karar almıştır. (Jakubi, 2017)

¹¹⁴ Bu dönemde YKP sekreterliği ve YSFC iç işleri bakanlığı görevlerinde bulunmuş Alexander Rankoviç; “*silahların toplanması kampanyası*” Kosova Akademisi ve Albanoloji Enstitüsünün kapatılması, Arnavut simgelerinin yasaklanması, gibi politikalar izlemiştir. (Jakubi, 2017) Nitekim Rankoviç Yugoslavya’nın federatif yapısının karşısında merkezini Sırbistan Cumhuriyeti’nin oluşturduğu daha üniter bir yapıyı savunmuştur. (Bokovoy, Irvine, Lilly, 1997) 1945’ten 1960 yılına kadar Kosova’yı Arnavutluk ile birleştirmeye çalışmakla suçlanan yüzlerce kişi ve kuruluş, Yugoslavya mahkemelerince yargılanmış ve cezalandırılmışlardır.(Novosella, 2012’den aktaran Jakubi, 2017)

1974 Anayasası'yla birlikte Kosova sahip olduğu genişletilmiş özerk statüsü sayesinde kendi anayasasını hazırlayabilme, kendi polis teşkilatını oluşturabilme, kendi merkez bankasını kurabilme ve Sırbistan'ın Kosova üzerinde alacağı kararları veto edebilme gibi egemenlikle bağlantılı geniş yetkilere sahip olmuştur. (Jakubi, 2017) Söz konusu yetkiler Kosova'ya federe Sırbistan devletine karşı koyabileceği haklar kazandırırken Yugoslavya Federasyonu karşısındaki hukuki konumunu belirgin bir biçimde değiştirmemiştir. Bu durum ileride federasyon dağıldığında Kosova'nın durumunu tartışmalı hale getirecektir. 1974 Anayasasıyla Kosova'nın sahip olduğu genişletilmiş özerklik Sırbistan nezdinde büyük rahatsızlık yaratmıştır. (Ercan ve Pektaş, 2018; Jakubi, 2017) Zira Sırbistan hem Kosova'nın kendi bölgesi dahilinde çıkardığı yasaları engelleyememekte hem de Kosova'nın federal düzeyde kendi bünyesi içinde temsil edilmesi sebebiyle federal konularda Kosova tarafından veto edilebilmektedir. (Kenar, 2005: 239) Bu nedenle Sırbistan, Kosova genişletilmiş özerklik kazandıktan sonra bölgeye aktardığı bütçeyi mümkün olduğu ölçüde azaltmış ve bu durum Kosova'da yoksulluğun ciddi boyutta artmasına sebep olmuştur. (Kenar, 2005: 239)

Sırbistan'ın bütünlükçü politikalarına karşı Kosova'da kazanılmış hakları korunmasına yönelik eğilimler artmıştır. Bu kapsamda Tito'nun ölümünden bir yıl sonra 1981 yılında gerçekleşen Priştine Üniversitesi olayları, tüm Kosova'ya yayılmış olup olayların bastırılması neticesinde üniversite kapatılmış, akademik, politik kurumlarda büyük çaplı tasfiyeler yaşanmıştır. (Jakubi, 2017) Yugoslav yönetimi, gösterilerin Arnavut milliyetçisi bir karaktere sahip olduğunu ve gösterilerin Arnavutluk ile irtibatlı olduğunu tezini savunmuş, Arnavutluk yönetimi ise suçlamaları reddetmiştir. (Ülger, 2016: 72-73) 1981 Priştine Üniversitesi olayları Yugoslavya tarihinde uluslararası alanda dikkatle takip edilen ilk olaylardan birisi olarak nitelendirilebilir.¹¹⁵ (Jakubi 2017: 30)

1980'li yıllarda federe devletlerin federasyon ile yaşadıkları gerilimli siyasi ilişkiler artarak devam etmiş ve tüm Yugoslavya'nın en yoksul bölgesi olarak tanımlanabilecek

¹¹⁵ “ABD’den *The New York Times*, *The Christian Science Monitor*, İngiltere’den *The Times*, *The Financial Times*, *The Daily Telegraph*, Fransa’dan *Le Figaro*, *Le Monde*, *Le France-Soir*, *L’Aurora*, Belçika’dan *Le Soir*, İtalyan *Il Tempo*, *Il Corriere dela Sera*, Almanya’dan *Frankfurte Allgemeine Zeitung*, Türkiye’den *Cumhuriyet* ve *Ege Telgraf* gibi gazeteler Kosova’daki olayları dikkatle takip etmişlerdir.” (Keçmezi-Basha, 2016’dan aktaran Jakubi 2017: 30) Bu noktada Batılı devletlerin 1981 Kosova Öğrenci Hareketi’ne yönelik büyük ilgi gösterdiği belirtilebilir. Zira 1982’de tekrar eden olaylar ülke dışına da yansımış Belçika ve Batı Almanyadaki Yugoslavya temsilcilikleri saldırıya uğramıştır. (Ülger, 2016: 73)

Kosova'yı da derinden etkilemiştir. Kosova ve Makedonya'da yoksulluk ve işsizlik milliyetçilik düşüncesini hareketlendirmiştir. (Ülger, 2016: 90) Özyönetimci sosyalizm içerisinde dahi yüksek işsizlik ve yoksulluk oranlarına sahip olan Kosova yürürlükteki neo-liberal politikalar sonucu ciddi bir ekonomik buhrana girmiştir. Zira 1989 yılında Kosova'daki işsizlik oranı %36,3'e ulaşmıştır. (Sancaktar, 2009) Yine aynı yıl *enflasyon oranı %2.700 olarak kayıtlara geçmiştir*. (Alkan, 2007'den aktaran Ercan ve Pektaş, 2018: 110)

Tüm Yugoslavya'yı etkisi altına alan iktisadi kriz, siyasi kriz ile paralel olarak ilerlemiştir. 1987 yılında Yugoslavya'da kurulan Miloşeviç hükümeti, Sırbistan Cumhuriyeti'nin Kosova'nın özerkliği nedeniyle parçalanma tehdidi altında bulunduğunu öne sürmüştür. Bu arada Kosova Arnavutlarının federasyon içerisinde ayrı bir cumhuriyet olma talepleri de yoğunlaşmıştır. (Ercan ve Pektaş, 2018) Şubat 1989'da 215 Arnavut entelektüel Kosova'nın federasyon içerisinde ayrı bir cumhuriyet olması gerektiğini öne süren bir bildirge yayınlamış ve anılan bildirgeyi Sırbistan Parlamentosuna göndermiştir. (Ercan ve Pektaş, 2018) Sırbistan karşılık olarak 1974 Anayasası ile Kosova'ya verilmiş genişletilmiş özerkliği tek taraflı (ve Federal Anayasaya aykırı olarak) olarak kaldırmıştır. (Ülger, 2013: 160) Kosova'nın ekonomik planlama, federasyon içi ilişkiler ve uluslararası ilişkiler, hukuk, iç güvenlik gibi hususlara ilişkin tüm yetkileri Sırbistan'a devredilmiştir. (Kenar, 2005) Kosova ve Voyvodina'nın özerkliklerinin federal anayasaya aykırı olarak kaldırılması Slovenya ve Hırvatistan'da büyük rahatsızlık yaratmış Ancak Miloşeviç hükümeti meselenin Sırbistan'ın iç meselesi olduğunu başka cumhuriyetleri ilgilendirmediğini belirtmiştir. (Ülger, 2016: 160) Yine Ülger (2016: 160), Miloşeviç hükümetinin "iç mesele" savının, Slovenya ve Hırvatistan'ın 1990 yılında federal yasaları dikkate almadan federe anayasalarında değişiklik yapmalarının yolunu açtığını belirtmektedir.

1990 yılına sarkan çatışmaların sonucu olarak Sırbistan; Kosova ve Voyvodina'nın özerkliklerini tamamen kaldıran yeni bir (federe) anayasayı 2 Temmuz 1990 tarihinde halkoyuna sunmuş, Sırların çoğunluklu olarak desteklediği taslak akabinde kabul edilmiştir. (Ercan ve Pektaş, 2018) 1990 yılı Sırbistan anayasa değişikliği yalnızca Kosova ve Voyvodina'nın özerkliklerinin kaldırılmasıyla sonuçlanmamıştır. Özerkliği kaldırılan bölgelerin Sırbistan'a bağlanması doğrultusunda Sırbistan'ın federasyon

üzerindeki ağırlığının artmasıyla sonuçlanmıştır. Kosova ve Voyvodina'nın Sırbistan'a tabiiyeti Sırbistan'ın Federal Başkanlık Konseyinde ağırlığının artmasına¹¹⁶ sebep olmuştur. (Ülger, 2003: 91'den aktaran Ercan ve Pektaş, 2018: 111) Sırbistan'a bağlanan Kosova'da parlamentonun kapatılmasının akabinde Kosova Parlamentosu milletvekilleri toplanarak bağımsızlık referandumu kararı almışlar, 26-30 Eylül tarihlerinde yapılan referanduma binaen 19 Ekim 1991 tarihinde tek taraflı olarak bağımsız Kosova Cumhuriyetini¹¹⁷ ilan etmişlerdir. (Ercan ve Pektaş, 2018) Cumhurbaşkanlığına getirilen İbrahim Rugova, Sırbistan idaresine karşı pasifist bir mücadele yöntemi benimsemiştir. (Ercan ve Pektaş, 2018: 119) Kosova Arnavutları bu dönem içerisinde *sivil itaatsizlik*¹¹⁸ politikaları izlemişler ve Sırbistan'ın Kosova'daki egemenliğini meşrulaştıracak eylemlerden uzak durmuşlardır. (Kenar, 2005: 242) Ancak 1995 yılından itibaren Sırbistan'ın Kosova'ya yönelik baskıları artmıştır. (Kenar, 2005) Öte yandan Kosova'nın uluslararası kamuoyunda tanınmaması, Kosova Sorunu'nun uluslararası kamuoyunun gündemine alınmaması¹¹⁹ Rugova'nın pasifist politikalarını tartışmaya açmıştır. (Kenar, 2005: 242) 1995 yılından itibaren Kosova'ya yönelik baskıların artması Kosova Arnavutları içerisinde pasifist politikalara yönelik muhalefeti güçlendirmiş ve bu durum silahlı mücadeleyi savunan UÇK'nın¹²⁰ Kosova Arnavutları arasında destek bulmasını sağlamıştır. (Kenar, 2005: 243)

¹¹⁶ Federal Başkanlık Konseyi 1971 Anayasasıyla yürürlüğe konmuş kolektif bir başkanlık sistemi olarak değerlendirilebilir. İlk kurulduğunda 23 üye sayısı olan Federal Başkanlık Konseyi 1974 Anayasasıyla 9 üyeye düşürülmüştür. Konseydeki üyelerin 6 tanesi federe cumhuriyetlerden, 2 tanesi özerk bölgelerden seçilmekteyken geriye kalan bir üye ise Tito'dur. Tito'nun ölümünden sonra kalan üyeler rotasyon yoluyla birer seneye başkanlık yürüteceklerdir. (Sancaktar, 2018: 313-314) Ancak 1989 yılında Kosova ve Voyvodina'nın özerkliğinin kaldırılması bu bölgelerin Federal Başkanlık Konseyindeki koltuklarının Sırbistan'ın eline geçmesine sebep olmuştur.

¹¹⁷ 1991'de kurulan Kosova Cumhuriyeti uluslararası kamuoyunda aradığı diplomatik desteği bulamamıştır. Yeni kurulan Kosova Cumhuriyetini yalnızca Arnavutluk tanımıştır. (Ercan ve Pektaş, 2018)

¹¹⁸ Kenar (2005) 1991-1995 arası dönemde Kosova'da bir barış dönemi olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde Kosova Arnavutları Sırbistan ve Federasyon seçimlerini boykot etmişler, çocuklarını Sırbistan kontrolündeki okullara göndermemişler, Sırbistan kontrolündeki hastaneleri kullanmamışlar, yasadışı olarak Sırbistan'ın kamu kurumlarına paralel olarak kendi kurumlarını oluşturmuşlardır. (Kut, 1998: 58'den aktaran Kenar, 2005: 242)

¹¹⁹ 1995 tarihinde Hırvatistan, Bosna Hersek ve Sırbistan arasında imzalanan Dayton Antlaşmasında Kosova'da yaşanan çatışmalardan dahi bahsedilmemekte, Kosova bir devlet olarak tanımlanmamaktadır. (Kenar, 2005: 242)

¹²⁰ UÇK (Kosova Kurtuluş Ordusu) 1997-1999 arası dönemde Sırp güçleriyle silahlı mücadeleyi savunan ve bu doğrultuda Sırp güvenlik güçleriyle çatışan örgüt. (Kenar, 2005; Ülger, 2018)

3.3. YUGOSLAVYA’NIN PARÇALANMASI

1990’lı yıllar yalnızca Kosova’nın değil bütün Yugoslavya’nın siyasal ve iktisadi parçalanma sürecine girdiği yıllar olmuştur. Ocak 1990 itibariyle IMF’nin uygulamaya soktuğu politikalar neticesinde Yugoslav Dinarı, Alman Markı ABD Doları gibi para birimleri karşısında devalüe olmuştur. (Herman ve Peterson, 2008) IMF’nin programları ve Yugoslavya’da hali hazırda uygulanan neo-liberal politikaların neticesi olarak büyük çaplı özelleştirmeler başlamıştır. (Herman ve Peterson, 2008: 77) Bu ekonomik çalkantı esnasında Slovenya ve Hırvatistan, 1990 Ocak-Şubat aylarında yapılan Yugoslav Komünistler Birliği’nin 14. Olağanüstü Genel Kongresinde ekonomik desentralizasyonu arttırmaya ve ülkede siyasal çoğulculuğa¹²¹ geçilmesine yönelik taleplerde bulunmuştur. (Ülger, 2018: 91) Slovenya ve Hırvatistan’ın taleplerinin kabul edilmemesi bu ülkelerde Sırbistan’ın genişleme politikası olarak yorumlanmıştır. Zira Sırbistan kendi federe sisteminde Kosova ve Voyvodina’nın özerkliklerini kaldırmış ve bunu bir iç işleri meselesi olarak yorumlamıştır. Ancak Federal düzeyde bu bölgelerin temsil ağırlığı değişmemiştir. Başka bir tabirle federal düzeyde, -özerklikleri kaldırılmış-¹²² Kosova ve Voyvodina ile birlikte Karadağ federe cumhuriyeti, Sırbistan’ın doğrultusunda hareket etmekteydi. (Ülger, 2018: 92)

Kongre görüşmelerinde bir sonuca varılamaması üzerine yeniden yapılan federe devlet seçimlerinin hemen öncesinde serbest piyasa yanlısı milliyetçi partiler kurulmuştur. (Ercan ve Pektaş, 2018) 1990 Nisan ayında hem Slovenya hem de Hırvatistan federe devletleri içerisinde yapılan çok partili seçimlerde Yugoslavya’ya muhalif, milliyetçi ve ayrılıkçı partiler seçimleri kazanmıştır. (Herman ve Peterson, 2008: 14) Slovenya’nın Yugoslavya içerisindeki (ekonomik açıdan) en gelişmiş federe devlet olarak bağımsızlığa yönelik hazırlığı seçimlerden sonra hız kazanmıştır. Slovenya, federal bütçeye yaptığı ödemeleri durdurmuş ve 1990 Haziran ayında dış işleri, ekonomi ve hukuk alanlarında Yugoslavya’dan bağımsız hareket edeceğini açıklamıştır.¹²³ (Abazi, 2007) Bu noktada Slovenya’nın kapitalizme entegrasyon için gösterdiği çabanın dikkate değer olduğunu

¹²¹ Görüşmelerde Sırbistan’ın çok partili hayata geçmeyi kabul ettiğini ancak piyasa mekanizmaları üzerindeki merkezi denetimin korunmasını savunduğunu belirtebiliriz. (Ülger, 2018: 93)

¹²² Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

¹²³ Slovenya’nın federe cumhuriyet anayasasında yaptığı değişikliklerde cumhuriyetin federasyondan ayrı hareket etmeye hakkı olduğu hem açık hem de örtülü ifadelerle yer almıştır. (Ülger, 2018: 94)

belirtebiliriz. Slovenya henüz 1989 yılında Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi üyeliği için gereken şartları¹²⁴ yerine getirmiş, 1990 yılının ortalarında Brüksel’de bağımsız temsilcilik açmıştır. (Bora, 2020: 162) 1990’lı yılların ikinci yarısında Slovenya, Avrupa Topluluğu ile daha yakın ilişkiler kurma amacıyla çeşitli demokratikleşme ve serbest piyasaya geçiş reformları devam etmiştir (Abazi, 2007) 1990 Ekim ayında Slovenya, ülkesindeki savunma sistemlerinin kontrolünün YHO’dan Sloven unsurlara devredilmesini düzenleyen anayasa değişikliğini yapmıştır. (Kenar, 2005:139) Bunun üzerine Yugoslavya; Slovenya’ya yönelik çeşitli yaptırımlarda bulunmuş, Slovenya ise 23 Aralık 1990’da bağımsızlık referandumu düzenlemiş ve 26 Haziran 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. (Kenar, 2005)

Bağımsızlık ilanının ardından YHO Slovenya’ya müdahale etmiştir. (Ercan ve Pektaş 2018: 112) Ancak anılan müdahale yalnızca on gün sürmüş ve büyük ölçüde YHO’nun mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır. (Kenar, 2005: 140-141) Slovenya’nın bağımsızlık savaşının kısa sürede sonuçlanmasının belirli sebepleri vardır. İlk olarak Slovenya bağımsızlık çabalarında batılı kapitalist ülkelerden ciddi bir destek görmüştür. (Abazi, 2007) Bağımsızlık ilanına müteakiben yaşanan savaşta Avrupa Topluluğu ve ABD taraflara arabuluculuk çağrısında bulunmuş ve taraflar ABD’nin arabuluculuğunda masaya oturmuşlardır. (Ercan ve Pektaş 2018: 112) Öte yandan bazı Sırp politikacıları, Slovenya’nın bağımsızlığının, federasyon içinde Hırvatistan’ın müttefiksiz kalmasına neden olacağını düşünmüşlerdir. (Bora, 2020: 163) Slovenya’nın Batıya entegrasyonu oldukça hızlı bir biçimde gerçekleşmiştir. Avrupa Topluluğu 15 Ocak 1992 tarihinde Slovenya’yı bağımsız bir devlet olarak tanımıştır. 22 Mayıs 1992’de BM’ye üye olan Slovenya 1992-1994 arası dönemde Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi’ne katılmış, DB, IMF, DTÖ’ye üye olmuştur.

Hırvatistan’da da 1990 Mayıs’ında çok partili seçimler ve anayasa değişiklikleri gerçekleştirilmiştir. Seçimleri “*Büyük Hırvatistan*” sloganı altında merkezi yönetime karşı bağımsız bir Hırvatistan kurmayı taahhüt eden Hırvat milliyetçisi ve ayrılıkçı Franjo Tudjman önderliğindeki Hırvat Demokratik Birliği (HDB) kazanmıştır. (Abazi, 2007) Hırvatistan federe cumhuriyetinin cumhurbaşkanı seçilen Tudjman, Almanya ve Katolik

¹²⁴ Bora (2020, 162) bu dönemde diğer federe cumhuriyetlerin bu şartları içişlerine müdahale olarak gördüğünü aktarmaktadır.

Kilisesi'nden çok etkili biçimde diplomatik destek görmüştür. (Bora, 2020; Johnstone, 2004) Öte yandan Tudjman ve partisi Hırvat Demokratik birliği Başta ABD olmak üzere Yugoslavya dışında bulunan faşist Ustaşa hareketinin takipçilerinin de içinde bulunduğu göçmen gruplarınca siyasi ve mali açıdan desteklenmiştir.¹²⁵ (Bora, 2020: 164)

Avrupa Topluluğu ve özellikle Almanya Hırvatistan'ın bağımsızlık ilanına, ilanının meşrulaştırılmasına yönelik ciddi çaba göstermiştir. (Herman ve Peterson 2008: 17) 1990'lı yıllardan itibaren Alman basını Hırvatları “...Sırp barbarlar tarafından iradeleri dışında alıkonulmuş mahkumlar...” olarak betimlemiştir. (Johnstone, 2004: 224) Yine 8 Temmuz 1991'de Der Spiegel dergisi Yugoslavya'yı “halkların hapisanesi” olarak tanımlamış ve kapağını “Sırp Terörüne” ayırmıştır. (Johnstone, 2004: 225) Öte yandan 1991 Eylül ayında Almanya Eski Savunma Bakanı Scholz bir basın toplantısında iş adamları ve ordu mensuplarına hitaben Hırvatistan ve Slovenya ile dayanışmanın Almanya için özel bir görev olduğunu belirtmiştir. (Johnstone, 2004: 228) Üstelik bütün bunların Yugoslav merkezi yönetiminin insanlığa karşı suçlar ile suçlanmasından önce gerçekleşmesi, Yugoslavya'nın gerçekten de ana akım yazında iddia edilen zaruri ve meşru insan hakları müdahalesinden önce parçalanmak istendiğini göstermektedir. Bunlara ek olarak ABD'nin Belgrad Büyükelçisi yine henüz 1991 gibi erken bir tarihte YHO'nun ayrılıkçı milisleri silahsızlandırılmaya veya federasyonun bütünlüğünü korumaya yönelik herhangi bir güç kullanımını ABD'nin kabul etmeyeceğini Yugoslavya yönetimine bildirmiştir. (Johnstone, 2004: 39) Bu bildirim YHO'nun Yugoslavya'nın parçalanmasını güç kullanarak engelleme fonksiyonunun ortadan kaldırmış ve ordunun Yugoslav halkları adına birbirleriyle çatışan görece etnik yapılara parçalanmasıyla sonuçlanmıştır. (Mann, 2012) Ancak *Tudjman hükümeti 1990 sonbaharı boyunca, Hırvat*

¹²⁵ Anılan göçmen gruplarından bazılarının 1970 yılında Hırvat Baharı olarak adlandırılan süreçte de aktif bir biçimde rol aldığını belirtebiliriz. Hırvatistan'da Yugoslavya'nın dil ve kültür politikalarına yönelik eleştirilerle başlayan süreç zaman içerisinde siyasal bir nitelik kazanmıştır. (Sancaktar, 2019: 61) Siyasallaşan Hırvat hareketinin bazı öğeleri ilerleyen süreçte Yugoslavya'ya yönelik terör faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Nisan 1971 tarihinde Hırvat milliyetçisi teröristler, Yugoslavya'nın Stockholm büyükelçisine suikast düzenlenmiştir. (Lampe, 1995: 302'den aktaran Sancaktar, 2019: 61) 1972 yılında ise “28 kişinin öldüğü 6 kişinin ağır yaralandığı” tren ve uçak bombalama eylemleri gerçekleşmiş, Borba (mücadele) gazetesine yönelik yapılan bombalı saldırıda 5 kişi hayatını kaybetmiştir. (Sancaktar, 2019: 61) Öte yandan yine aynı yıllarda Bosna Hersek sınırından sızan silahlı bir Ustaşa grubu ülke içerisinde haftalarca süren çatışmalara neden olmuştur. (Remington, 1976'dan aktaran Sancaktar, 2009: 61-62) Yugoslavya dışında faaliyet gösteren milliyetçi Hırvat dernekleri 1974 yılında bir araya gelerek Hırvat Ulusal Konseyini kurmuşlardır. (Johnstone, 2004) Ulusal Konseyi oluşturan örgütlerden birisi olan Hırvat Ulusal Direnişi, 1978 yılında Der Spiegel gazetesinde, Yugoslavya'nın ne pahasına olursa olsun yok edilmesi gerektiğini belirten bir deklarasyon yayımlamışlardır. (Johnstone, 2004)

Ulusal Savunma Gücü denilen yeni kolluk kuvvetini gelecekteki bağımsız Hırvatistan devletinin ordusuna dönüştürmek amacıyla gizli ve geniş çaplı bir yasadışı silah kaçakçılığı operasyonu düzenlemiştir. (Abazi, 2007)

Eylül 1991’de Hırvatistan’da 120 Sırp hâkim ve akademisyen kaçırılarak öldürülmüştür.(Abazi, 2007: 58) Gospiç Katliamı olarak adlandırılan bu olay Hırvatistan toprakları içerisinde yaşayan Sırlara yönelik gerçekleşen ilk katliam olup, Hırvat insan hakları aktivistlerine göre Yugoslavya’daki iç savaşlarda sivillerin öldürüldüğü ilk büyük katliam olma özelliğini taşımaktadır. (Abazi, 2007) Hırvatistan’da Sırlara karşı başlatılan eylemler Sırları Hırvatistan’dan ayrılmaya zorlamak için organize edilmiştir. (Mann, 2012) Uluslararası Adalet Divanı, Yugoslavya’daki çatışmaların daha başında Hırvatların Sırlara yönelik etnik temizlik hareketlerinin belgeleriyle kanıtlanmış olmasına karşın kamuoyuna duyurulması ve kovuşturulması konusunda kayıtsız kalmıştır. (Abazi, 2007: 58) Çatışmalarda Hırvat tarafının gösterdiği saldırganlıkların uluslararası kamuoyunca görmezden gelinmiştir. (Johnstone, 2004)

Hırvatistan’ın bağımsızlığı eski Hırvat federe cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan Sırların Yugoslavya’dan ayrılmaları anlamına gelmektedir. Savaşın devamında bu sürecin benzerleri diğer bölgelerde de yaşanacak, Bosna-Hersek dışında eski federe devlet sınırları içerisinde etnik homojenleşme etkisi yaratacaktır. 1990 yılında Hırvatistan federe anayasasında değişiklik yapılmasını takiben Hırvatistan Sırları, Krayina Sırp Özerk Bölgesini kurulduğunu ilan etmiş, 25 Haziran 1991 tarihinde Hırvatistan’ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Sırp Ulusal Meclisi oluşturulmuş ve Krayina Sırp Cumhuriyeti’nin¹²⁶ kurulduğunu ve Sırbistan’a bağlandığını ilan etmiştir. (Kenar, 2005: 155) Krayina Sırp Cumhuriyeti’nin Hırvatistan’dan ayrılma kararının ardından bölgede silahlı çatışmalar başlamıştır. (Kenar, 2005: 155) 1991 Ağustos ayında çatışmalar geniş çaplı savaşa dönüşmüş, YHO ve desteklediği Sırp milisler 1991 yılının sonunda ülkenin üçte birini ele geçirmiştir (Ülger, 2016) 1992 Şubat ayında Hırvatistan ve Sırp güçleri arasında ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasını takiben taraflar

¹²⁶ Ancak Krayina Sırp Cumhuriyeti’nin Sırbistan’a bağlanma kararı Sırbistan Parlamentosunca reddedilmiştir. Öte yandan Krayina Sırp Cumhuriyeti Başkanı Milan Babiç asıl amaçlarının Hırvatistan’ın Federasyondan ayrılmasını engellemek olduğunu Sırp milletinin 4-5 farklı ülkeye bölünmesinden endişe ettiklerini ifade etmiştir. (Tatalovic, 1998’den aktaran Kenar, 2005: 155)

arasında arabuluculuk görevi üstlenmiş BM temsilcisi Cyrus Vance tarafından önerilen *Vance Planı*¹²⁷ devreye sokulmuştur. (Kenar, 2005: 156)

Yugoslavya'daki savaşların Yugoslavya'nın iç işleri meselesi niteliğini taşımadığına dayanak yaratmak için girişimler oldukça erken sayılabilecek bir tarihte başlatılmıştır. Bu girişimlerin ilki Badinter Komisyonu raporlarıdır. Badinter Komisyonu Yugoslavya'nın içerisindeki çatışmaların hukuki niteliğini ortaya çıkarmak için kurulmuştur. (Herman ve Peterson 2008: 16) Bu kararlar üç başlıkta toparlanabilecektir:

1. *Yugoslavya dağılma sürecine girmiştir.*
2. *Boşnak ve Hırvat devletleri içerisindeki azınlık olan Sırp'ların kendi kaderlerini tayin hakkı bulunmamaktadır.*
3. *Federe devletlerin sınırlarının uluslararası hukuk tarafından korunan sınırlar olduğunu ilan etmiştir.* (Herman ve Peterson 2008: 16)

Üç numaralı karar bu noktada önem arz etmektedir. Bir federal devlet için iç mesele niteliğini haiz olabilecek siyasi gelişmeler dolaylı biçimde uluslararası hukuk meselesi haline getirilmiştir. Federe sınırlar uluslararası hukuk tarafından güvence altına alınarak hali hazırda iç sorun yaşamayan ya da iç sorunlarını çözebilecek federe devletlerin de bağımsızlık ilan etmeleri teşvik edildiği öne sürülebilecektir. Öte yandan kendi kaderini tayin hakkı Hırvatistan'da ve Bosna-Hersek'te yaşayan Sırp asıllı Yugoslav vatandaşlarına verilmemiştir. Anılan doğrultuda Johnstone (2004: 55) Badinter Komisyonu'nun çalışmalarını Almanya'nın Yugoslavya federasyonunun parçalanması yönündeki isteğine ve Avrupa Komisyonu'nun bu isteğe göstereceği rızaya yönelik sahte bir yasal gerekçe sunduğunu belirtmiştir. Öte yandan Johnstone (2004: 55) Badinter Komisyonu'nun -çatışan taraflar arasında- tahkim komisyonu olarak kurulmasına rağmen uluslararası hukukta yeni içtihatlar¹²⁸ yaratma meselesiyle daha çok ilgilendiğini ifade

¹²⁷ Vance Planı; YHO'nun Hırvatistan'dan tamamen çekilmesini, barış ortamı sağlanana kadar BM'nin birliklerinin bölgede konuşlandırılmasını, Sırp'ların işgali altında bulunan yerlere UNPROFOR'un yerleştirilmesini ve Hırvatistan yerel otoritelerinin ve polis gücünün BM gözetiminde çalışmasını düzenlemektedir. (Kenar, 2005: 156)

¹²⁸ Yugoslavya'nın özgün federal anayasasını göz ardı eden Badinter Komisyon; federe devletleri bağımsızlık sürecine ilişkin olarak kaynağını Roma hukukundan alan ve sadece Afrika ve Güney Amerika'da dekolonizasyon sürecinde ortaya çıkan devletlerin bağımsızlık sırasında ellerinde bulundukları toprakların onlara ait olduğunu belirten *uti possidetis* (elinde bulundurduğu senindir) ilkesine atıf yapmıştır. (Craven, 1995'ten aktaran Johnstone, 2004: 57) Bu doğrultuda Yugoslavya'nın yasal statüsü görmezden gelinmiş ve federasyondan ayrılan federe devletlere ellerinde bulundukları toprakların onlara ait olacağı dolaylı bir biçimde beyan edilmiştir. (Johnstone, 2004: 57)

etmektedir. Öte yandan komisyonun görev tanımı; “...bağımsızlıklarını ilân eden cumhuriyetlerin ekonomik durumlarını, insan hakları ve demokrasi alanlarındaki ilerlemelerini saptama ve rapor hazırlamak olarak...” belirtilmiştir. (Ülger, 2003’ten aktaran Abazi, 2007: 60) Bu noktada Yugoslavya’dan ayrılan devletlerin tanımlanmasına ilişkin kurulan bir komisyon yeni devletlerin tanınmasında liberal demokratik kriterlerin uygulanacağını ilan etmektedir. Yugoslavya’dan bağımsızlığını kazanan devletlerden, devlet biçiminin uluslararasılaşması bağlamında kapitalizmin uluslararası koordinasyonu içerisindeki rollerine uygun olmaları, demokrasi, insan hakları alanında gerekli hukuki, siyasal düzenlemelere sahip olmaları dolaylı biçimde talep edilmektedir.

Yugoslavya’nın parçalanması esnasında uluslararası örgütlerin ve Batılı devletlerin müdahale pratikleri, savaş süresince artma eğilimi göstermiştir. Nitekim 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna Savaşı bu eğilime dair önemli izlekler sunmaktadır. Bosna’daki savaşın başlamasını takip eden 1992-1993 yıllarında BMGK daha önce hiçbir ülkeye uygulanmamış yaptırımlar uygulamıştır. (Abazi, 2007: 76) Yugoslavya’ya ilaç ve gıda kalemleri dışında ihracat ve ithalat yasağı getirilmiş, buna ek olarak diplomatik ve kültürel ilişkilerin kesilmesi kararı alınmıştır. (Abazi, 2007: 76) Öte yandan BM -dönem itibariyle Sırbistan ve Karadağ’dan ibaret kalan- Yugoslavya Federal Cumhuriyetinin YSFC’nin BM üyeliğini halefi olarak devralamayacağına karar vermiştir. (Craven, 1995’ten aktaran Johnstone: 2004)

Savaşın seyri 1995 yılında yaşanan gelişmelerde tümünden değişmiştir. Bunlardan ilki BMGK 824 sayılı kararıyla BM koruması altına alınan Srebrenica şehrinde BM Güçlerinin çekilmesi sonucu Ratko Mladić komutasındaki Sırp Cumhuriyeti Ordusu¹²⁹ birliklerinin şehirde gerçekleştirdiği Srebrenica Katliamı’dır. 11-22 Temmuz 1995 tarihleri arası gerçekleşen Srebrenica Katliamı esnasında 8 bin Boşnak sivilin vahşice katledilmesi uluslararası kamuoyunda büyük dehşet uyandırmış ve Sırp güçlerine yönelik müdahalenin gerekliliği konusunda konsensus sağlanmıştır. (Abazi, 2007) Srebrenica kentinin Sırplerce ele geçirilmesi ve yaşanan katliam 30 Ağustos 1995’te NATO’nun Bosna Sırp güçlerine karşı kapsamlı bir operasyon başlatmasına gerekçe olmuştur. (Abazi, 2007) Kararlı Güç Operasyonu olarak adlandırılan bu operasyon BM ve NATO

¹²⁹ Sırp Cumhuriyeti Ordusu; Bosna-Hersek Cumhuriyeti’nin bağımsızlık ilanından sonra Bosna-Hersek sınırları içerisinde kalan Sırpların ilan ettiği Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti’nin silahlı kuvvetleridir. Sırp Cumhuriyeti ordusu büyük ölçüde YHO ve Sırp milis güçlerinden oluşmaktadır. (Ülger, 2016)

işbirliğinde yürütülmüş, Bosna Sırp güçlerinin askeri stratejik noktalarının imha edilmesiyle sonuçlanmıştır.¹³⁰ (Owen, 2000)

İkinci dönüm noktası Fırtına Operasyonu'dur. Batı destekli Hırvat ve Boşnak güçleri Krayina ve Batı Bosna'da 4-7 Ağustos 1995 tarihlerinde kapsamlı bir operasyon başlatmış ve bunun neticesinde 250.000 civarında Sırp yerinden edilmiş, binlerce Sırp sivil öldürülmüştür. (Herman ve Peterson, 2008) Operasyonun neticesinde Krayina Sırp Cumhuriyeti ortadan kaldırılmıştır. (Herman ve Peterson, 2008) Uluslararası kamuoyu bu operasyon ve neticesinde oluşan toplu göç ve ölümleri soykırım olarak nitelendirmemiş, üstelik Hırvatistan operasyon sırasında Krayina bölgesindeki Knin şehrinin ele geçirildiği tarih olan 5 Ağustos'u milli bayram ilan etmiştir. (Herman ve Peterson, 2008)

Kararlı Güç Operasyonunu takiben Bosna Savaşı büyük ölçüde sona ermiş ve taraflar Dayton Antlaşmasını imzalamışlardır. Hırvatistan, Bosna ve Sırbistan'ın taraf olarak imzaladığı Dayton Antlaşması, Yugoslavya'ya yapılan o zamana kadar ki en büyük siyasal müdahale olarak yorumlanabilir. Zira Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin mevcut anayasası Dayton Antlaşmasının ekinde yer almaktadır. (Abazi, 2007) *21 Kasım 1995 tarihinde ABD'nin Dayton kentinde taslağı hazırlanan ana metin ve 11 ekten oluşan antlaşma, 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te Bosna-Hersek adına Aliya İzzetbegoviç, Hırvatistan adına Franko Tudjman ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti adına Slobodan Milošević tarafından imzalanmıştır.* (Ziliç, 2003'ten aktaran Dalar, 2008b: 98)

Bu antlaşmayla beraber Bosna Hersek Cumhuriyeti, Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere iki ayrı idari bölgeye¹³¹ ve her iki idari bölgenin de dışında kalan Brčko özerk idari bölgesine ayrılmıştır. Bosna-Hersek Federasyonu kendi içerisinde 10 ayrı kantona bölünmüştür. (Dalar, 2008b: 92) Bu noktada Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin tamamiyle parçalamış bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Zira Bosna-Hersek Cumhuriyeti; devlet seviyesinde (Bosna-Hersek Cumhuriyeti) bir, idari

¹³⁰ Mueller (2000: 20) Operasyonun fikri planlamasının 5 Şubat 1994 Saraybosna'daki Markale pazar yerine yapılan saldırı sonrasında yapıldığını belirtmektedir. Bu noktada ABD öncülüğündeki NATO'nun Srebrenica Katliamından çok daha öncesinde Bosna Savaşı'na ilişkin aktif katılımı amaçladığı ileri sürülebilir.

¹³¹ Bosna-Hersek Cumhuriyeti içindeki Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti iki ayrı başkente sahiptir. Bu iki idari bölgenin arasındaki sınır hukuki anlamda gerçek bir sınır niteliği taşımamakta ve uluslararası barış gücü (1995-1996 tarihleri arasında IFOR; 1996-2004 tarihleri arasında SFOR ve 2004 sonrası dönemde EUFOR olmak üzere) tarafından korunmaktadır. (Dalar, 2008b: 99)

bölgeler seviyesinde (Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti) iki, özerk idari bölge seviyesinde (Brčko Bölgesi) bir ve Bosna-Hersek Federasyonu içerisinde yer alan 10 kanton için birer tane olmak üzere toplam 13 adet anayasaya sahiptir. (Dalar, 2008b: 100) Öte yandan ülkenin *Boşnak-Hırvat Federasyon Ordusu* ve *Sırp Cumhuriyeti Ordusu* olarak iki ordusu bulunmakta olup anılan her iki ordu da NATO denetimi¹³² altında bulunmaktadır. (Abazi, 2007) Sonuç olarak Bosna Savaşı içerisindeki gelişmeler ve Dayton Antlaşması ülkenin parçalanmışlığını anayasal biçimde güvence altına almıştır. NATO'nun ve sonrasında EUFOR'un ülke ordusu üzerindeki denetimi, Yüksek Temsilcilik Ofisinin varlığı, Bosna Hersek üzerinde çok da geçici olarak nitelendirilemeyecek uluslararası kapitalist bir kayyumluk niteliğindedir.

3.4. KOSOVA MESELESİNDE İNSANİ MÜDAHALE SÖYLEM VE PRATIĞI

İnsan hakları anlayışının günümüzdeki biçim ve içeriğini edinmesi İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. (Anghie, 2004; Çalık, 2017; Özdemir, 2013) 1945 öncesi dönemde insan hakları anlayışı, yalnızca spesifik konularda akdedilen uluslararası antlaşmalar ve ulusal devletlerin kendi vatandaşlarına - veya sömürge bölgelerinde tebaa statüsünde olan insanlara- tanıdığı haklarla sınırlıyken 1945 sonrası dönemde insan haklarının evrensel nitelikte olduğu düşüncesi uluslararası alanda kabul görmüştür. Ancak 1945-1990 arası dönemde hakim olan insan hakları anlayışı 1990 sonrası dönemin insan hakları anlayışından oldukça farklıdır. SSCB'nin küresel bir güç olarak uluslararası alanda var olması ve bu durumun yarattığı Soğuk Savaş koşulları “Devletlerin Egemen Eşitliği”, “Devletlerin İç İşlerine Karışmama İlkesi” gibi ilkelerin varlığına imkan tanımıştır. Chandler (2006: 55) BM Antlaşması'nın soyut insan haklarını değil devletlerin

¹³² Dayton Antlaşması çerçevesinde NATO'nun ve müttefiki olan ülkelerin kuvvetleri önce 1995-1996 arası dönemde IFOR daha sonra 1996-2004 dönemi arası SFOR adıyla yerleştirilmiştir. Görevinin sona ermesini takiben SFOR görevi 2004 itibarıyla AB koordinasyonundaki EUFOR'a devretmiştir. (Dalar, 2008b:99) Ancak NATO; SFOR'un görevini EUFOR'a devretmesinin NATO ve Bosna Hersek ilişkilerinin bittiği anlamına gelmediğini Bosna Hersek'in Avro-Atlantik hattına yaklaşması için çabaların devam edeceğini belirtmiştir. (NATO, 2004a) Öte yandan sivil koşullarının uygulanması ve denetlenmesi için “Yüksek Temsilcilik Ofisi” (OHR) kurulmuş olup anılan kurum; “anlaşmanın sivil koşullarının uygulanmasını sağlamak ve denetlemek, tarafların şikâyetlerini değerlendirmek, ülkedeki sivil örgütlerin faaliyetlerini denetlemek; anlaşmanın sivil uygulamaları ile ilgili sorunları çözmek; ülkeye mali yardımda bulunan örgütlerle ve devletlerle yapılacak toplantılara katılmak ve BM'ye, AB'ye, ABD ve Rusya Federasyonu'na anlaşmanın uygulanmasıyla ilgili düzenli bilgi vermek” gibi görev ve yetkilerle donatılmıştır. (Abazi, 2007)

merkezde olduğu bir uluslararası hukuk anlayışını taşıdığını belirtmektedir. Özetle; 1945-1990 arası dönemin uluslararası hukuku, devletlerin merkeze alındığı ancak insanların da evrensel nitelikte olduğu öne sürülen haklara sahip olduğu bir anlayışı yansıtmaktadır.

1945 sonrasındaki dönemde insani müdahale söylem ve pratiklerinin yukarıda anılan insan hakları anlayışına paralel biçimde dönüştüğünü belirtebiliriz. Zira 1945-1980'li yıllar arası dönemde insani müdahale, insan haklarının evrensel nitelikte olduğu düşüncesinin kabul gördüğü ancak devletlerarası ilişkilerde tarafsızlık anlayışının hakim olduğu bir faaliyettir.¹³³ (Chandler, 2006) 1980'li yıllara kadar insani müdahalenin asıl merkeze aldığı mesele kriz ve afet bölgelerindeki mağdurların ihtiyaçlarının giderilmesi biçiminde gerçekleşmiştir. (Chandler, 2006) Ancak anılan tablo 1980'li yıllarla beraber değişime uğramıştır. 1980'li yıllarla beraber Weiss (1999)'ın tabiriyle hak temelli, solidarist insancılık anlayışı insani müdahale alanında yaygın biçimde kabul görmeye başlamıştır. (Chandler, 2006: 32-35) Solidarist insancılık anlayışını taşıyan STÖ'ler - IMF ve DB'nin kalkınmacılık anlayışıyla paralel olarak- Üçüncü Dünya hükümetlerini ülkedeki bir takım elitin temsilcisi olarak görmekte, bu ülkelerdeki insani krizlerin uzun vadeli reformlar ve programlarla engellenebileceğini savlamaktadır. (Chandler, 2006: 33-34) Bu dönem içerisinde sivil toplum örgütleri ve solidarist insan hakları savunucuları geliştirmekte olan üçüncü dünya ülkelerini keskin bir devlet-halk dikotomisi anlayışı içerisinde tanımlamakla birlikte anılan ülkelerdeki sorunların iktisadi, siyasal, sosyal, kültürel veya tarihsel koşullarını yok saymıştır.

1990'lı yıllarla birlikte Soğuk Savaş konjonktürünün sona ermesi solidarist insan hakları savunucularının ve STÖ'lerin uluslararası alanda daha müdahaleci politikalara çağrıda bulunmasını kolaylaştırmıştır. (Chandler, 2006: 38) -SSCB'nin yokluğunda ve dönemin neo-liberal dinamiklerine bağlı olarak-¹³⁴ 1990'lı yılların başlangıcında insan hakları, devletlerin politika anlayışlarının merkezine oturtulmuştur. (Chandler, 2006) Japonya, 1991 yılında alınan bir hükümet kararında uygulanacak politikaların insan hakları merkezli olduğunu açıklamış; İngiltere ise 1997 yılında yayınladığı belgede hükümetin yapacağı insani yardımların, insan hakları temelli olmasının temel politika olduğunu ifade etmiştir. (Chandler, 2006: 56) 1990'lı yılların başından itibaren gelişkin kapitalist

¹³³ (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Başlık 2.4. İnsani Müdahale Kavramının Tarihsel Dönüşümü)

¹³⁴ Tire içi kısım tez çalışması yazarının eklemesidir.

lkelerde hem sağ hem de sol eğilimli siyasi partiler, ülkelerinin insan hakları eksenli dış politikalarda daha aktif olmalarını talep etmişlerdir. (Chandler, 2006: 21) Bu noktada zdemir (2008)'in tabiriyle Kosova meselesindeki insani müdahale söylem ve pratikleri de yukarıda anılan toplumsal ilişkilerin düzenleme noktalarından birisidir. 1990 yılı sonrasında hegemon devlet ABD devlet biçiminin uluslararasılaşması bağlamında açıkça şiddet kullanabildiği bir dönemdir. ABD; SSCB'nin dağılmasıyla uluslararası hukuku doğrudan biçimlendirebilme kapasitesine sahip olmuştur. (zdemir, 2011: 311)

1991 yılında Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanının sonuşsuz kalmasından hemen sonra Kosova Cumhurbaşkanı İbrahim Rugova öncülüğünde yürütülen pasifist direniş politikası sebebiyle Kosova Arnavutları 1995 yılına kadar büyük bir baskı ile karşılaşmamıştır. Lakin bu durumun tek sebebi Kosova Arnavutlarının yürüttüğü pasifist politikalar olmamıştır. 24 Aralık 1992 tarihinde dönemin ABD Başkanı George H.W. Bush, Miloşeviç'e gönderdiği mesajında ABD'nin Kosova'da gç kullanımına tölerans göstermeyeceğini ve aksi bir durumda meseleye müdahale edeceğini belirtmiştir. (lger, 2016: 177) te yandan yine bu dönemde Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te yaşanan savaşın, Sırbistan'ın politik odağını Kosova'dan ziyade bu bölgelere kaydırmasına neden olduğunu ifade edebiliriz.

1990'ların ikinci yarısında anılan tablonun değişmeye başladığını belirtebiliriz. Uluslararası kamuoyunun Kosova meselesiyle ilgilenmemesi, Dayton Antlaşmasında Kosova Sorununun gündeme getirilmemesi ve 1995 yılından itibaren tekrar başlayan Sırbistan baskısı gibi nedenlerle Kosova Arnavutları yeni arayışlar içine girmişlerdir. (Ercan ve Pektaş, 2018) Zira uluslararası toplum pasifist direniş esnasındaki Kosova Cumhuriyetinin içinde bulunduğu mevcut durumu veya ayrılma hakkını tartışmamıştır. Öte yandan Yugoslavya'nın geleceğinin ve federe devletlerin hukuki statüsünün tartışılması için kurulan Badinter Komisyonu'na Kosova temsilcileri davet edilmemiştir. (Abazi, 2007) Bu noktada Arnavutlar içerisinde Rugova'nın pasifist direnişinin sonuç getirmeyeceğini ve silahlı mücadeleye başlanması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmıştır. (Kenar, 2005: 243) Kosova Başbakanı Buyar Bukoşi de ABD'deki ziyareti sırasında, Rugova'nın pasifist direniş politikalarının Kosova'daki Arnavut halkının güvenini kaybetmeye başladığını kabul etmiştir. (Jakubi, 2017) 1996 yılına gelindiğinde Arnavutlar Sırp güvenlik güçlerine yönelik olarak münferit saldırılar düzenlemeye

başlamış, 1997 yılına gelindiğinde ise saldırılar çatışmalara dönüşmeye başlamıştır. (Ercan ve Pektaş, 2018) Saldırıların çatışmalara dönüştüğü 1997 yılında Sırp güvenlik güçlerine yönelik saldırılar Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) tarafından üstlenmeye başlamıştır. (Kenar, 2005:243)

1997 yılında ortaya çıkan UÇK'nın kuruluşuna ilişkin çeşitli teoriler mevcuttur. 1997 yılında Arnavutluk'ta çıkan olaylarda silah depolarının yağmalanması ve bu silahların Kosova'ya kaçırılması UÇK'nın başlangıcı olarak görülmektedir. (Kenar, 2005: 243) Ancak Bajrami Sırbistan'ın olası bir işgali durumunda Kosova'da belirli gruplarca yapılan hazırlıkların 1990'lı yılların başında başladığını öne sürmektedir. (Bajrami, 2001: 69'dan aktaran Ercan ve Pektaş, 2018) UÇK'nın kuruluşuna ilişkin olarak Ülger (2016: 178), Kosova Kurtuluş Ordusunun temellerinin 1993 Aralık ayında oluşturulduğunu belirtmektedir. Küpeli (2000) ise çeşitli küçük örgütlerin CIA desteği alarak birleştiklerini ve UÇK'yı oluşturduğunu ileri sürmektedir. (Küpeli, 2000: 99'dan aktaran Ercan ve Pektaş, 2018) Sırbistan'ın Kosova'nın özerkliğini kaldırması sonucu başlayan direniş kapsamında hapis yatan siyasilere ve Sırbistan politikaları nedeniyle işinden atılmış memurların da katılımıyla 1998 yılına gelindiğinde UÇK'nın mevcudu 30 bin kişiye ulaşmış durumdadır. (Tılıç, 1999: 131) Ancak UÇK'nın hızlı bir biçimde yapılanmasının başka sebepleri de vardır. Chossudovsky (2010: 87) NATO'nun desteğiyle 1998-1999 yılları arasında Ortadoğu ve Orta Asya mücahit paralı askerlerin getirildiğini belirtmektedir. Öte yandan 1998 tarihi itibarıyla Britanya SAS Özel Kuvvetleri, Britanya Gizli Haberalma Servisi MI6, CIA, NATO gibi oluşumların UÇK'ya askeri eğitim, finansal yardım, silahlandırma gibi konularda yardımcı olduğu ifade edilebilir. (Chossudovsky, 2010)

UÇK'nın faaliyetleri ve ilişkili olduğu terör yapıları ABD yönetimi tarafından göz ardı edilmiş ve toplumdan büyük ölçüde gizlenmiştir. (Chossudovsky, 2010: 89-90) 1997 yılında yayımlanan ABD Kongre Raporu, UÇK'nın Usame Bin Ladin ve El Kaide ile ilişkili olduğunu ve kaynaklarının bir kısmını Afganistan-Avrupa arasındaki uyuşturucu ticaretinden sağladığını belgelendirmesine rağmen, Clinton ve Bush yönetimleri UÇK'ya askeri ve mali destekte bulunmaya devam etmiştir. (Chossudovsky, 2010) 1999 yılında ABD'li Senatör Joe Lieberman 1999 yılında UÇK'nın "*insan hakları ve Amerikan değerleri için*" savaştığını beyan etmiş, 2001 yılında Afganistan'a yönelik yapılan

operasyon sırasında ise ABD'nin terörizme karşı savaşta olduğunu açıklamıştır. (Chossudovsky, 2010: 91) ABD'nin UÇK'ya yönelik tutumunun insani müdahale söylemi içerisinde ele almak mümkündür. Mutua (2002)'nin saldırgan-kurban-kurtarıcı metaforu doğrultusunda Sırp güçleri saldırgan, UÇK kendini savunmaya çalışan ancak kurtarıcının desteğe ihtiyaç kurban, ABD ise kurbanla çıkarları ayrılmayacak kurtarıcı rolündedir. Bu noktada insani müdahaleye yönelik hakim söylem, UÇK'nın terör ve uyuşturucu kaçakçılığı bağlantılarını göz ardı etmektedir. Bu düşünceye göre çatışma basit öğelerden oluşmaktadır. Sırp tarafı Arnavut halkına soykırım yapmakta, UÇK ise bu soykırıma direnmektedir. (Ülger, 2016: 178)

UÇK'nın Ocak 1998 itibariyle taktiklerini şiddetlendirmesi ve bu bağlamda çatışmaların şiddetlenmesi, uluslararası kamuoyunda Kosova Sorununa ilginin artmasına neden olmuştur. Nitekim ICTY başsavcısı 10 Mart 1998'de Kosova'daki çatışmaların iç hukuk meseleleri olarak algılanamayacağını ve bu bağlamda ICTY'nin Kosova'ya ilişkin delil toplayacağını açıklamıştır. (Herman ve Peterson, 2008) Açıklamadan 20 gün sonra 31 Mart 1998 tarihinde BMGK 1160 sayılı kararında Sırbistan ve Kosova yönetimine itidal çağrısında bulunmuş, UÇK'nın terörist aktivitelerini sonlandırması gerektiğini belirtmiş ve ICTY'ye Kosova Sorunu kapsamında delil toplaması için çağrıda bulunmuştur. (BMGK 1160 Sayılı Karar, 1998) Ardından aynı gün içerisinde yayımlanan BMGK 1199 sayılı kararında konseyin Kosova'da daha geniş bir otonomi ve anlamlı bir öz idare seçeneklerini de kapsayabilecek barışçıl bir çözümü hedeflediği belirtilmektedir. (BMGK 1199 Sayılı Karar, 1998) Söz konusu kararda BMGK Kosova'daki nihai barışçıl çözümün özerkleşme ile gerçekleştirilebileceğine yönelik değerlendirmede bulunmuştur.

NATO'nun süreç içerisindeki stratejisi BMGK'nın barışçıl çözüm stratejisinden görece farklı ilerlemiştir. BMGK 1199 Sayılı Kararının ardından savunma bakanları düzeyinde gerçekleştirilen NATO toplantısında hava saldırısı için uyarı birliği oluşturmaya karar vermiştir. (Kenar, 2005: 375) Toplantıyı takiben 13 Ekim 1998 tarihinde NATO; Yugoslavya'da aşamalı bir hava seferberliği için aktivasyon emirleri yayımlanmıştır. (Herman ve Peterson, 2008: 80) Karardan iki gün sonra dönemin NATO Genel Sekreteri, ABD Kosova Özel Temsilcisi, NATO Askeri Komuta Başkanı ve NATO Müttefikler Yüksek Komutanı'ndan oluşan bir heyet durumun anlamını ve ciddiyetini görüşmek için Miloşeviç'i ziyaret etmiştir. (Kenar, 2005: 376-377) Diplomatik ve askeri baskıları

azaltmak amacıyla Miloşeviç; Kosova bölgesinde bulunan güvenlik güçlerinin sayısını azaltmayı ve AGİT'in ile NATO'nun bölgede gözlemci statüsüyle bulunmasını kabul etmiştir.(Kenar, 2005: 377) AGİT ve NATO'nun bölgede gözlemci statüsüyle bulunması meselesi BMGK 1203 sayılı kararıyla desteklenmiştir. (Kenar, 2005: 377) Buna göre AGİT 2000 kişilik gözlemci heyetini Kosova'ya gönderecek NATO ise havadan gözlem yapacaktır. (Yılmaz, 2005'yen aktaran Çevikbaş, 2011: 27) Öte yandan BMGK 1203 sayılı kararda Kosova yönetiminin tüm terörist faaliyetleri kınaması için çağrıda bulunulmuş ve bütün devletlerin Yugoslavya'nın toprak bütünlüğüne saygı duymaları gerektiği belirtilmiştir. (BMGK 1203 Sayılı Karar, 1998) Kararı takiben AGİT ve NATO bölgede ateşkesi gözlemlemek amacıyla göreve başlamıştır. (Çevikbaş, 2011: 28) Ancak Kenar (2005: 378) 1998 sonlarında UÇK mensuplarının Sırlara yönelik şiddet eylemlerinin devam ettiğini belirtmektedir.

Kenar (2005: 244) bu dönemde çatışmanın her iki tarafının da kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştığını ifade etmektedir. Buna göre Kosova Arnavutları problemin Sırbistan'ın Kosova'nın özerkliğini kaldırması olduğunu belirtiyorlar, Sırlar ise problemi UÇK'nın yürüttüğü terör eylemlerinin tetiklediğini öne sürüyorlardı. (Kenar, 2005: 24) Bu noktada çatışmanın her iki tarafının da sorunun kaynağına yönelik argümanlarının doğruluk payı içerdiği belirtilebilir. Zira Miloşeviç hükümeti 1989 yılında Kosova'nın özerkliğini federal anayasaya aykırı olarak kaldırmıştır. (Ülger, 2016; Kenar,2005) Öte yandan UÇK ise 1998 yılından itibaren Sırp güçlerine saldırılar düzenlemiş ve Sırp sivillere yönelik katliamlar yapmıştır. (Beaumont, 1999) Johnstone (2004) tarih boyunca, savaşlarda tecavüz, yağma, intikam gibi suç faaliyetlerinin savaşlarda arttığını belirtmekle birlikte bu eylemlerin Yugoslav Savaşları ve Kosova meselesinde tek yönlü olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Bu noktada UÇK'nın Sırlara yönelik eylemleri, Batı medyasının ve kamuoyunun ilgisini çekmemiştir. (Johnstone, 2004; Herman ve Peterson, 2008)

İnsani müdahaleye ilişkin hakim söylem, Sırbistan ve Kosova arasındaki sorunun etnik temellerini ön plana çıkarmakta ve çatışmanın taraflarını saldırgan-kurban metaforuna sıkıştırmaktadır. Yugoslavya'nın kurulduğu 1945 yılından itibaren Arnavutlarda Sırlar da Kosova üzerinde etkilerini arttırmak için her fırsatı kullanmışlardır. (Bora, 2020: 114) Öte yandan çatışma taraflarının Kosova üzerindeki etki artırma mücadelesi yalnızca

etnik sebeplerden kaynaklanmamıştır. Zira 1945 yılında Kosova'nın Yugoslavya'ya dahil edilmesi ve Sırbistan'a bağlı bir özerk bölge yapılmasının Tito'nun Arnavutluk'u federasyona dahil etmeyi amaçladığı politikaların sonucu geliştiği ileri sürülebilir. Ancak Savaş boyunca çeşitli Batı kaynaklı medya kuruluşları "*Milošević'in Yugoslavya'yı soyu karışık ırklardan temizleyerek Büyük Sırbistan'ı kurmayı amaçladığını*", "*savaşın Sırpların dindirilemez kan hırsından kaynaklandığını*", Milošević hükümeti ile Nazi Almanyası'nın benzer nitelikte olduklarını haberleştirmişlerdir. (Herman ve Peterson, 2008: 22-54, Johnstone, 2004)

Yukarıda anılan medya anlayışına örnek olarak AGİT'in bölge direktörü Benedicte Giaever Kosova Savaşı esnasında gazetecilerin Makedonya ve Arnavutluk'ta bulunan mülteci kamplarına yalnızca tecavüz kurbanı bulmak için geldiklerini ve mülteci kadınları bu tarz sorular ile yıldırtdıkları yönünde açıklamada bulunmuştur. (Gillan, 2000) Yine Giaever bölgeye gelen uluslararası gazetecilerden birisinin mülteci kadınlara yönelik olarak "*Burada tecavüz kurbanı olup İngilizce bilen var mı?*" biçiminde bir soru sorduğunu dile getirmiştir. (Gillan, 2000) Medyanın yürüttüğü bu faaliyet bölgede Sırp tarafına ait sistematik bir tecavüz kamp olduğu söylentisinden sonra ortaya çıkmış olup mevzubahis kamp hiçbir zaman tespit edilememiştir. (Gillan, 2000) AGİT bünyesinde çalışan Alman asıllı bir general ise 1999 yılında Belgrad'ın NATO tarafından bombalanmasının öncesinde Sırbistan tarafından planlandığı iddia edilen büyük çaplı etnik temizlik girişiminin dayandığı istihbarat belgelerinin sahte olduğunu belirten açıklamalarda bulunmuştur. (Goetz ve Walker, 2000)

1203 Sayılı karar sonucu Ekim ayı sonunda başlayan ateşkes dönemi 15 Ocak 1999 tarihinde gerçekleşen 45 Kosova Arnavutunun öldürüldüğü Racak Katliamı'yla sona ermiştir. (Çevikbaş, 2011: 28) Racak Katliamı¹³⁵ uluslararası toplumun Yugoslavya aleyhine harekete geçmesine sebep olmuştur. (Ercan ve Pektaş, 2018) ABD'nin gözlem misyonu şefi William Walker katliama ilişkin olarak "*katliam ve insanlığa karşı büyük bir suç*" olarak nitelendirmiştir. (Herman ve Peterson, 2008) Racak Katliamı'nın akabinde NATO; Yugoslavya'nın başka bir seçeneği reddetmesi halinde gerekli tüm önlemlerin alınacağına ilişkin ikinci aktivasyon emrini yayımlamıştır. (Herman ve

¹³⁵ Ercan ve Pektaş (2018: 127) Yugoslav yetkililerin Racak'ta öldürülenlerin UÇK mensubu olduğunu ancak uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek için ölümlere sivil elbiseler giydirildiği yönünde açıklama yaptıklarını aktarmaktadır.

Peterson, 2008) Yayınlanan emri takiben NATO Birlikleri Yugoslavya sınırına doğru harekete geçmiştir. (Ercan ve Pektaş, 2018: 127) NATO; Yugoslavya'nın, uluslararası toplumun talepleri doğrultusunda Kosova Arnavutlarıyla anlaşması gerektiğini akti takdirde güç kullanılacağını belirtmiştir. (Kenar, 2005: 379) Bu noktada NATO'nun 1995 yılında Sırp Cumhuriyeti Ordusuna yönelik gerçekleştirilen Kararlı Güç Operasyonunda olduğu gibi operasyonu gerektirdiği öne sürülen vakadan önce operasyon hazırlıklarını yaptığı öne sürülebilir. Zira NATO; Rambouillet'te yapılacak müzakerelerde Yugoslavya'nın belirtilen şartları kabul etmediği takdirde kuvvet kullanacağını belirtirken olası bir operasyona 1998 sonbaharından beri hazırlanmaktadır.

Bu esnada Miloşeviç hükümeti Kosova'da özerkliğin tartışılabileceğini, Rugova hükümeti ile anılan özerklik çerçevesinde görüşülebileceğini ancak bağımsızlığın ya da UÇK örgütü ile görüşmelerin mümkün olmadığını dile getirmiştir. (Ercan ve Pektaş: 2018: 126) Rambouillet müzakerelerinde Sırp güçlerinin sınır bölgelerinde görev yapması, UÇK'nın silahsızlandırılması konusunda anlaşmaya varılmış ancak ülkede NATO varlığı Sırp tarafınca kabul edilmemiştir. (Ülger, 2003: 179) Müzakerelerde taraflar arasında mutabakata varılamaması üzerine 24 Mart 1999 tarihinde NATO, Yugoslavya'ya yönelik Müttefik Güç Operasyonuna başlamıştır.

Ele aldığımız süreçte Sırbistan tarafının antlaşmayı kabul etmemekte geçerli sebepleri olduğu ileri sürülmüştür. (Bancroft, 2009) ABD'li Diplomat Henry Kissinger, Rambouillet Antlaşması'nın Yugoslavya için çok ağır şartlar taşıdığını, anılan şartların provokasyon niteliğinde olduğunu ve NATO müdahalesi için bahane oluşturduğunu belirtmiştir. (Bancroft, 2009) Kenney ise ABD Devlet Bakanlığında çalışan üst düzey bir yetkilinin “...antlaşma taleplerini Sırpların kabul edemeyeceği bir noktaya bilinçli olarak çektik...” dediğini aktarmaktadır. (Kenney, 1999)

Rambouillet Antlaşması'nın içerisinde yer alan maddeler yalnızca Kosova'yı değil tüm Yugoslavya'yı ilgilendiren düzenlemelerdir. (Ercan ve Pektaş, 2018) Bu hükümler arasında NATO'nun tüm Yugoslavya topraklarında kapsamında görev alması, ulaşım yollarının NATO kontrolünde olması gibi düzenlemeler bulunmaktadır. (Ercan ve Pektaş, 2018) Öte yandan antlaşma NATO çerçevesinde faaliyet gösteren tüm personelin Yugoslav hukukuna bağımsızlığı olacağını düzenlemektedir. (Rambouillet Antlaşması, 1999) Çevikbaş, (2011: 28) antlaşmanın Yugoslavya açısından egemen bir devletin kabul

edemeyeceği bir antlaşma olduğunu, antlaşmanın NATO'ya tüm ülke sınırları içinde serbesti tanıdığını belirtmektedir. Antlaşmanın 2. Bölüm 2. Maddesi, Yugoslavya'daki güvenlik kuvvetlerinin bu antlaşma kapsamına dahil olduğunu ancak Kosova'daki paramiliter güçlerin antlaşma kapsamına girmediğini düzenlemektedir. (Rambouillet Antlaşması, 1999) Aynı bölümün 12. Maddesi tarafların birbirlerini savaş suçu işlemekle yargılayamayacaklarını, fiillerin yabancı uzmanca değerlendirileceğini düzenlemektedir.

Antlaşma; Kosova'da demokrasi ve insan haklarına saygılı bir yönetim olacağını, seçimlerin serbest ve demokratik kriterler gözetilerek düzenleneceğini, Kosova Parlamentosununun 120 üyeden oluşacağını ve üyelerin bazılarının antlaşma uyarınca belirtilen etnik kriterler uyarınca parlamentoda yer alacağına yönelik anayasal nitelikte hükümler içermektedir. (Rambouillet Antlaşması, 1999) Antlaşma 6. Bölüm ise insan hakları alanında AIHS ve tüm ek protokollerinin Kosova'da doğrudan uygulanacağı ve bu düzenlemelerin diğer tüm kanunlara üstün olacağı düzenlenmiştir. (Rambouillet Antlaşması, 1999) Bu noktada Rambouillet Antlaşması Kosova'yı liberal demokratik bir devlet biçimi doğrultusunda yeniden yapılandırmayı amaçlamıştır. Anılan durum 1995 yılında Dayton Antlaşması'nda gerçekleşmiş ve Bosna Hersek'in devlet biçimi ABD ve AB'nin talepleri doğrultusunda biçimlendirilmiştir.

Nisan 1999 tarihinde NATO, Müttefik Güç Operasyonu'nun ancak Sırp saldırılarının son bulması, Kosova'dan tüm Sırp güçlerinin çekilmesi, uluslararası güvenlik güçlerinin konuşlandırılmasına müsaade edilmesi, mültecilerin geri dönüşüne imkan sağlanması ve UÇK'nın müzakere sürecine dahil edilmesi halinde son bulacağını açıklamıştır. (Emiroğlu, 2006: 276'dan aktaran Ercan ve Pektaş, 2018: 131) Operasyon başladıktan sadece 6 gün sonra, 1 Nisan 1999 yılında Kosova Cumhurbaşkanı İbrahim Rugova; Slobodan Miloşević ile görüşüğünü ve bu bağlamda NATO operasyonunun durdurularak tekrardan diplomatik çözümlerin aranması gerektiğini söylemiştir. (Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Nisan 1999) Bir diğer husus ise 6 Nisan 1999 tarihinde Yugoslavya yönetimi Paskalya nedeniyle Kosova'da tek taraflı ateşkes ilan ettiğini açıklamış, ancak ABD, İngiltere, İtalya, Almanya ve Fransa ateşkes ilanını, NATO'nun isteklerini karşılamadığı gerekçesiyle reddetmiştir. (Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Nisan 1999) Operasyonun devamında Sırbistan'ın birliklerini Kosova'dan çekmeye başlamıştır. 18 Mayıs'ta İbrahim Rugova, NATO Genel Sekreteri Javier Solana

ve Avrupa Müttefikleri Komutanı Wesley Clark ile NATO Genel Merkezi'nde bir araya gelmiş, Sırp hedefleri etkisiz duruma getirilene kadar NATO'nun hava akınının sürdürülmesini isteyerek, Kosova'daki mevcut tek çözümün bağımsızlık olduğunu dile getirmiştir. (Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Mayıs 1999)

Milošević Haziran ayında NATO'nun şartlarını kabul edeceğini açıklaması üzerine 9 Haziran 1999'da NATO ile Yugoslavya arasında Askeri Teknik Antlaşma imzalanmış, 10 Haziran 1999'da operasyon sona ermiştir. (Kenar, 2005) Operasyon 78 gün sürmüş olup Yugoslavya'da binden fazla sivilin ölümüyle sonuçlanmıştır.¹³⁶ (Human Rights Watch, t.y.) Öte yandan sivil ölümleri Yalnızca Yugoslavya tarafıyla sınırlı olmayıp Kosova Arnavutlarını da kapsamaktadır. (Fisk, 1999) ABD uçakları 15 Nisan 1999'da Yakova Prizren arasındaki karayolundaki 12 mil uzunluğundaki çoğunluğu Kosova Arnavutlarından oluşan mülteci konvoyunu Sırp güçleri zannederek defalarca bombalamıştır. (Fisk, 1999) Ancak Human Rights Watch raporuna göre NATO operasyondaki sivil kayıplara ilişkin çoğunlukla sessiz kalmış ve konuya ilişkin olarak yalnızca bir adet gayri resmi açıklama yapılmıştır. (Human Rights Watch, t.y.) Operasyonda yaşanan sivil kayıpların yanı sıra NATO, Sırbistan'ın fabrikalarını, köprülerini, elektrik tesislerini de bombalanmıştır. (Herman ve Peterson, 2008: 49) Operasyon 10 Haziran 1999'da son bulduğunda Yugoslavya'nın mali kayıpları yaklaşık 100 milyar dolara ulaşmış seviyededir. (Ercan ve Pektaş, 2018) Operasyon Sırbistan'ı iktisadi ve siyasal açıdan çöküşün eşiğine getirmiştir. Nitekim operasyondan 6 yıl sonra dahi Sırbistan'ın GSYİH'sı 1989 yılı Sırbistan'ının yalnızca %60'ı kadardır. (Herman ve Peterson, 2008: 50)

İnsani Müdahaleye ilişkin hâkim söylem, insan hakları adına yapılan askeri müdahaleler sonucu ülkelerin uğradıkları ekonomik, sosyal veya siyasal dönüşümleri hesaba katmamaktadır. Bir çatışmanın varlığı, savunulması ve kurtarılması gereken mutlak bir mağduru ve mutlak bir hak ihlalcisini yani saldırganı içermelidir. (Ignatieff, 1988: 124) Chandler (2006; 39) 1990 sonrası gelişen yeni insancılığın¹³⁷ (*new humanitarianism*)

¹³⁶ Yugoslav yetkililerinin açıkladığı rakamlar 5.700'lere kadar çıkmaktadır. Ancak UNICEF 1200 civarında sivil ölüm vakası olduğunu belirtmektedir. (Human Rights Watch, t.y.)

Kaynak: <https://www.hrw.org/reports/2000/nato/Natbm200-01.htm>

¹³⁷ Yeni insancılık 1980'li yıllarla birlikte yaygınlaşmaya başlamış hak temelli insancılık (*rights based humanitarianism*) olarak tanımlanabilir. Yeni insancılık anlayışı insancıl faaliyetlerin uzun vadeli

ahlaki bir mizantropi (*ethical misanthropy*) anlayışını barındırdığını belirtmektedir. Bu düşünceye göre günümüzde politik anlamda (sağ ya da sol) taraf olunabilecek bir çatışma ortamı bulunmamaktadır. Ignatieff (1998:23) günümüz dünyasında iyi (politik) amaçların kalmadığını yalnızca kötü (politik) amaçların yarattığı kurbanların var olduğunu ileri sürmektedir. Anılan düşünce; bağımsızlık mücadelelerini, bölgesel üstünlük çabalarını, kusurlu olgular olarak yorumlamakta, yapılabilecek ahlaki tek şeyin kurbanlarla dayanışmak olduğunu öne sürmektedir. Chandler (2006: 39)

Chandler (2006) yeni insancılığın Soğuk Savaş sonrası dönemde Batılı olmayan bölgelere karamsal bir bakış açısıyla yaklaştığını belirtmektedir. Bu düşünce doğrultusunda Gutman ve Rieff günümüzün gerçekliğinde işkencenin, sivilleri öldürmenin veya sürmenin askeri harekâtların asıl hedefi haline geldiğini belirtmektedir. (1999: 10'dan aktaran Chandler, 2006: 57) Öte yandan Birleşmiş Milletler Küresel Yönetişim Komisyonu da şiddet kültürünün yaygınlaşmasının çağdaş dünyanın özelliği olduğunu belirtmektedir. (CGG, 1995:16–17'den aktaran Chandler, 2006: 57) Bu görüşlerde şiddet kavramı Batılı olmayan toplumlardaki kültürel ve medeni başarısızlıkların açıklanmasında temel alınmaktadır. (Chandler, 2006: 57)

Yeni insancılığın bakış açısı dünyaya dair sınırları keskin bir ikilik taşıdığından çatışmalar saldırganın kurbanına yönelik zulüm uygulaması olarak görülmektedir. Anılan doğrultuda Kızılhaç'ın Bosna ve Kosova Savaşı boyunca hem Sırp sivillere hem de Hırvat, Boşnak, Arnavut sivillere yardım etmesi yeni insancılar tarafından yoğun biçimde eleştirilmiş olup, klasist insancılığın (çatışmada) tarafsızlık anlayışı, ahlaki bir çöküntü hali olarak tanımlanmıştır. (Chandler, 2006; Weiss, 1999) Yugoslavya İç Savaşı sırasında Hırvatların en büyük saldırısı olarak tarihe geçen Fırtına Operasyonu'nda Krayina bölgesinden göç etmek durumunda kalan 250.000 civarında Sırp sivile insani yardım götürebilen ve Sırp askeri ve sivil bölgelerinde faaliyette bulunabilen tek sivil toplum örgütü Kızılhaç olmuştur. (Chandler, 2006: 41,42) Ancak insan hakları temelli yeni insancılık düşünürleri seçili mağdur prensibini bir adım daha ileriye götürerek "*hak etmeyen kurbanları*" teorize etmiştir. (Robertson, 2000'den aktaran Chandler, 2006) Ignatieff bazı kurbanların diğer kurbanlara nazaran insani yardımı ve insan haklarını daha

reformlar, programlar vasıtasıyla yapılabileceğini öne sürmekte, devlet egemenliğinin insan hakları ihlalleri durumunda göz ardı edilebileceğini savlamaktadır. (Chandler, 2006)

çok hak ettiklerini öne sürmektedir. (1998: 124) Bu düşünceler AB'nin Miloşeviç'in devrilmesinden önceki dönemlerde Sırbistan'a yönelik yaptığı yardımları muhalefet tarafından yönetilen beldelerle sınırlı tutmasında etkili olmuştur. (Chandler, 2006: 46) Bu doğrultuda yeni insancılık anlayışı evrensellik ve tarafsızlık kriterlerini yeniden yorumlayarak anılan kriterlerin yalnızca seçili mağdurlar ve onların müdafileri için geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır. (Chandler, 2006) Yeni insancılık anlayışı politik bir gündeme sahip olmasına rağmen bu anlayış üzerinden kurulan argümanlar etik ve ahlak kavramlarını merkeze aldıkları ve ideolojilerüstü olduklarını savladıkları için güçlkle eleştirilebilmektedir. Zira insani müdahale operasyonlarına yönelik eleştirel tutumlar uluslararası kamuoyunca varlığı ön kabul edilmiş zulümü reddetmeyle eş tutulmaktadır. (Herman ve Peterson, 2008)

Yeni insancılık anlayışı, ideolojilerüstü ve siyaset üstü olduğu savıyla insani müdahalelerin sonucu olarak gerçekleşen iktisadi, siyasal, hukuki dönüşümleri göz ardı etmektedir. Oysaki Kosova Müdahalesinin en önemli noktası NATO'nun soruna doğrudan müdahil olmasıdır. Kenar, (2005) NATO'nun kuruluşundan itibaren ilk kez egemen bir devlete doğrudan müdahale ettiğini ifade etmektedir. Öte yandan müdahale, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi/görevlendirmesi olmaksızın doğrudan NATO kararıyla gerçekleştirilmiştir. (Chandler, 2006; Abazi, 2007; Acar, 2015; Çevikbaş, 2011; Kenar, 2005; Ercan ve Pektaş; 2016) Yapılan müdahale bu bağlamda Birleşmiş Milletler Antlaşmasının güç kullanımına meşruluk sağlayan ilgili maddelerine (BM Antlaşması VII. Bölüm ve BM Antlaşması 51. Madde) aykırı biçimde gerçekleştirilmiştir. Uluslararası hukuka açıkça aykırı olarak gerçekleştirilen bu müdahale uluslararası kamuoyu tarafından "*hukuk dışı ancak meşru*" olarak tanımlanmıştır. (IICK, 2000: 4, Herman ve Peterson 2008: 65, Wedgwood, 2003) NATO'ya operasyonun uluslararası hukuka aykırılığı sebebiyle herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Bilakis operasyon BMGK 1244 Sayılı Kararıyla meşrulaştırılmıştır. Zira NATO'nun operasyonunun resmi olarak sona ermesi BMGK 1244 Sayılı Kararıyla gerçekleşmiştir. (Ercan ve Pektaş, 2018) Herman ve Peterson anılan durumu BMGK'nın NATO'nun eylemlerine yönelik ex post facto onayı olarak nitelendirmiştir. (Herman ve Peterson, 2008)

BMGK 1244 Sayılı Kararı, yalnızca Yugoslavya'ya yönelik operasyonu resmen sona erdiren bir hukuki metin değildir. Alınan karar neticesinde NATO'ya bağlı KFOR Yugoslavya'ya yerleştirilmiş ve bölgenin askerden arındırılması faaliyetini yürütmüştür. (Ercan ve Pektaş, 2018) 1244 Sayılı Kararın bir başka özelliği ise Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu (BMKGYM)'nin oluşturulmasıdır. BMKGYM; BM'nin bir bölge içerisinde ilk defa uzun vadeli idari bir görev üstlendiği bir oluşumdur. Bu bağlamda uluslararası hukuk alanında BM'nin üstlendiği görevlerin konjonktür uyarınca dönüşümünü gösteren asli örneklerden birisi olarak nitelendirilebilir. Nitekim 1244 Sayılı Karar BMKGYM'yi sivil yönetim oluşturulması, altyapının yeniden inşası, Kosova'nın demokratikleştirilmesi, temel sivil idare görevinin üstlenilmesi, kurumların özerkleştirilmesi, insan haklarının savunulması ve desteklenmesi gibi birçok konuda yetkilendirmiştir. (BMGK 1244 Sayılı Karar, 1999) BMKGYM geçici bir misyon olarak kurulmasına karşın günümüzde de Kosova'daki faaliyetlerini sürdürmektedir.¹³⁸

BM'nin Sırp tarafı ile Kosova Arnavutları arasında barışı korumanın ötesinde görevler üstlenmesi, Mutua (2002)'nin insani müdahaleye ilişkin saldırgan-kurban-kurtarıcı (*savage, victim, saviour*) metaforu açısından da yorumlanabilir. Zira kurbanın (*victim*), kendini savunamayan ve kendi kendini idare etme konusunda elverişsiz bir durumda olması kurtarıcının (*saviour*) sorumluluğunun sona ermediği anlamına da gelir. Chandler, (2006: 73) Kosova Arnavutlarının kurban statüsünün, onları savaş sonrası kurulan yönetimde söz sahibi yapmadığını belirtmektedir. NATO ve BM, savaş sonunda Sırp'ların Kosova yönetiminde devrede çıkarılması sonucu oluşan boşluğun Arnavutların kendi kurumlarıyla doldurmalarından endişe etmişlerdir. (Zizek, 2000: 59'dan aktaran Chandler, 2006: 73) Bu noktada NATO ve BM; önce Kosova Arnavutlarının kendi kendilerini yönetebilmeleri amacıyla Sırbistana karşı savaş başlatmış, ardından Kosova Arnavutlarının kendi kendilerini yönetme güvenmeyip onlar adına yine onları yönetmişlerdir. (Chandler, 2000b'den aktaran Chandler, 2006: 73)

BMKGYM 1999-2008 arası dönemde Kosova'da devlet biçiminin dönüştürülmesiyle sonuçlanan sayısız değişime yol açmıştır. (Ercan ve Pektaş, 2018) BM, Kosova'nın nihai statüsünün belirlenmesine yönelik görüşmelerin başlayabilmesi için öne sürülen resmi

¹³⁸ Bkz. (BMKGYM)UNMIK. Mandate (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi: <https://unmik.unmissions.org/mandate>

kurumların oluşması, demokratik değerlerin benimsenmesi, ekonomik reformların yapılması, azınlık haklarının tanınması gibi şartların Kosova yönetimi tarafından yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Anılan bağımsız devlet yapısının liberal demokratik devlet biçimine sahip olduğu gözlemlenebilmektedir. Zira BMKGYM 2002 yılında Kosova ekonomisinin uygun yönetim, gelişim ve özelleştirme stratejileri yoluyla piyasa ekonomisine geçmesine yardım etmek amacıyla Kosova Kredi Ajansı'nı kurmuştur. (UNMIK 2009'dan aktaran Sancaktar, 2009: 330) Ajans, Kasım 2002 tarihinden itibaren yaygın bir özelleştirme dalgası başlatmıştır. Özelleştirme dalgaları, sosyalist dönemden kalma işletmelerin çeşitli çokuluslu veya ulusal şirketlere veya kişilere satılmasıyla sonuçlanmıştır. (Sancaktar, 2009: 330) Nitekim 2009 yılına kadar toplam 345 Milyon Euro tutarında özelleştirme gerçekleştirilmiş olup anılan işletmeler kendi değerlerinden çok daha düşük fiyata satılmıştır. (Sancaktar, 2009) Bu durum, Kosova ekonomisinin gerilemesinde ve Kosova halkının yoksullaşmasına neden olduğu saptanmıştır. (Tacoğlu, 2009'dan aktaran Sancaktar, 2009:331) Öte yandan Pugh (2006) 1999'dan sonraki dönemde kaçakçılığın, uyuşturucu ticaretinin, örgütlü suçun büyük ölçüde arttığını ülkede reel işsizliğin %50'lere kadar yükseldiğini belirtmektedir. (Herman ve Peterson, 2008: 51)

BMKGYM geçici yönetimi süresince Kosova'yı Sırbistan'a ait bir bölge olarak Sırbistan'a entegre etmeye ya da bölgesel bir uzlaşma sağlamaya çalışmak yerine Kosova'da bağımsız devletlere özgü kurumların geliştirilmesi için çaba göstermiştir. (Ercan ve Pektaş 2018: 136) Bu bağlamda Kosova meselesinin bir iç mesele olduğu tezi Batılı devletlerce reddedilmiştir. (Herman ve Peterson 2008: 64) Bu noktada Kosova, Yugoslavya'dan dış müdahale yoluyla koparılan ve zoraki bir biçimde bağımsızlaştırılan ve dönüştürülen bir devlet olarak tanımlanabilir. Kosova Anayasası'nın giriş kısmında yer alan “ *Biz Kosova Halkı ... Kosova Devletinin Avro – Atlantik entegrasyon süreçlerine kapsanmasını amaçlayarak Kosova Cumhuriyeti Anayasasını resmi bir şekilde kabul ediyoruz.*” (Kosova Cumhuriyeti Anayasası, t.y.) ibaresi ile anayasa metni içerisinde yer alan insan hakları, demokrasi, hukuk devleti ilkeleri Kosova Devletinin uluslararası müdahale ile bağımsızlaştırılmasının yanı sıra anılan bağımsızlaştırmanın içerdiği taahhütleri de ortaya koymaktadır. Anılan taahhütler yine Kosova Anayasasının 10. Maddesinde ifade edilmektedir. Eski Yugoslavya'nın parçası olan Kosova'nın aksine

Kosova Cumhuriyeti'nin ekonomik düzeninin temeli, tam rekabete dayalı piyasa ekonomisidir. (Kosova Cumhuriyeti Anayasası, t.y.)

3.5. BÖLÜM DEĞERLENDİRME

Kosova'da gerçekleştirilen müdahalenin ve Kosova'da devlet biçiminin dönüşümünün tüm boyutlarıyla anlaşılması Yugoslavya'nın iktisadi ve siyasal süreçlerinden bağımsız olarak ele alınmamalıdır. Yugoslavya; İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kendi iç dinamikleri ve uluslararası konjonktür doğrultusunda meydana gelmiş, özyönetimci sosyalizm olarak tanımlanabilecek iktisadi birikim modeline sahip federal bir devlettir. Anılan iktisadi birikim modeli; işçilerin kendi fabrikalarının sevk ve idaresini, üretim kapasitelerini belirlemesini ve üretimin eş güdümünde piyasalara rol verilmesini öngören bir modeldir. Nitekim Sancaktar'a göre Yugoslavya'nın özyönetimci sosyalist anlayışı Yugoslavya'yı oluşturan halklara 1980'li yıllara kadar belirgin bir ölçüde sosyal refah sunmuştur. (Sancaktar, 2009; Sancaktar, 2015) Yugoslavya'nın özyönetim modelinin ve adem-i merkezi siyasal ve iktisadi yapısının ana hatları her ne kadar Tito, Horvat, Kardelj ve Cilas gibi düşünürlerce oluşturulmuş olsa da Yugoslavya'nın özgün tarihsel süreci, içine doğduğu iktisadi siyasal olgularca belirlenmiştir.

Yugoslavya 1950'li yıllardan bu yana sınırlandırılmış dahi olsa sermaye ilişkilerinin daima var olduğu bir birikim modeline sahiptir. Öte yandan 1965 reformları ile ekonomide piyasa rolünün artırılması, ticaretin serbestleştirilmesi, yabancı sermayenin yatırım yapabilmesinin önünün açılması, işletmelerin, üretim planlaması, gelirin kullanımı, fiyat ve ücret belirleme konularında özerkliklerinin artırılması, federe cumhuriyetlerin kendi iktisadi ve siyasal süreçlerinde karar alma özerkliklerinin artırılması gibi sebeplerle Yugoslavya eşitsiz bir gelişim süreci deneyimlemiştir. 1970'li yıllarla beraber başlayan ekonomik durgunluk 1980'li yıllarda yapılan neo-liberal reformlarla devlet biçiminde dönüşümler yaşanmıştır. IMF Programları neticesinde İflas Yasası, Yabancı Yatırımlar Yasası ve 1980'lerin ikinci yarısından itibaren yapılan anayasa değişiklikleri anılan dönüşüme örnek olarak verilebilecektir.

Yugoslavya'nın parçalanma süreci idealist, tarih aşırı ve özcü bir milliyetçilik anlatısı ile açıklanamayacak dinamikler barındırmaktadır. (Erözden, 2017: 108) Archer Duda ve

Stubbs (2016) gibi yazarlar Yugoslavya'nın parçalanmasında gelir dağılımı eşitsizliğini ve sınıfsal farklılıkları vurgulamaktadırlar. (Erözden, 2017: 108) Jovic (2009); 1974 Anayasasıyla beraber oluşan sistemin, federe ve özerk unsurlara tanıdığı geniş yetki alanları nedeniyle oluşan karmaşayı ve neticesindeki kurumsal kapasite yetersizliğini ön plana çıkarmaktadır. (Erözden, 2017) Sancaktar (2009; 2018) ise çalışmasında Yugoslavya'da 1970 sonrası başlayan kapitalistleşme sürecini ve ardından 1980'li yıllarda takip edilen neo-liberal politikaları ülkenin parçalanmasında etkili bir unsur olarak betimlemektedir. Herman ve Peterson (2008) Yugoslavya'nın parçalanmasında emperyalist müdahaleleri ve insani müdahale söylemini ön plana çıkaran bir çalışma kaleme almışlardır. Anılan tüm perspektiflerin Yugoslavya'nın parçalanmasına etki sahibi olduğu öne sürülebilir. İktisadi, siyasi, ideolojik yapıların birbiriyle kurdukları girift ilişki, Yugoslavya'nın parçalanmasına ilişkin basit bir neden sonuç ilişkisinden öte yapısal bir eğilimi ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle Yugoslavya'nın parçalanması salt bir emperyalizm müdahalesi olarak da tanımlanamaz. Zira emperyalizm ve dış müdahaleye yönelik tek yanlı bir söylem Yugoslavya'nın emperyalist ülkelerin öznel faaliyetlerince parçalandığını ön varsayacaktır. Ancak Yugoslavya'nın parçalanması ideal kolektif kapitalist bir faaliyet değil 1990 sonrası küresel konjonktürün bir sonucudur.

Ancak Yugoslavya'nın parçalanmasının küresel konjonktür sonucu öznesiz süreçlerce gerçekleşmesi, parçalanma sürecindeki failerin eylem kapasitelerinin değerlendirilme imkanının olmadığı anlamına gelmemektedir. Merkez kapitalist ülkeler Slovenya'nın bağımsızlık sürecinden itibaren Yugoslavya'nın iç meselelerine müdahalede bulunmuşlardır. Slovenya'da ABD arabuluculuğu ile başlayan süreç Hırvatistan'ın bağımsızlığında YHO'nun kuvvet kullanımının ABD tarafından yasaklanmasına, Badinter Komisyonu kararlarıyla Yugoslavya'nın 1991 gibi erken bir dönemde parçalandığına karar verilmesine, Bosna Savaşında BM yetkilendirilmesiyle Bosna Sırplarına yönelik bombardımana ve nihayetinde Kosova'nın BM gözetiminde zorunlu olarak neo-liberal politikaların uygulandığı liberal demokratik bir devlete dönüştürülmesine kadar uzamıştır.

Kosova'nın Yugoslavya içerisindeki statüsü ve Kosova - Yugoslavya ilişkileri de yalnızca Yugoslavya'nın özyönetim modeli, Kosova'nın cumhuriyet olarak kabul

edilmemesi veya tarihsellik atfedilen Sırp-Arnavut milletlerinin çatışmasıyla anlaşılacaktır. 1945 sonrası Amerikan Hegemonyası dönemi içinde sermaye ve devletin uluslararasılaşma süreci SSCB'nin dağılmasıyla birlikte hegemon devlet ABD'nin açık bir biçimde şiddet kullanabilme kapasitesi edinmesiyle hızlanmıştır. Bu süreç içerisinde insan hakları ve insani müdahaleyle ilişkin söylem ve pratikler Yugoslavya'dan kopan devletlerin dönüşümünde büyük etki sahibidir. Zira günümüzde eski Yugoslavya'dan kopan bütün devletler liberal demokratik devlet biçimini edinmişlerdir.

NATO önderliğindeki Batı ittifakı BM Antlaşması çerçevesinde kuvvet kullanım yasağının istisnalarını gerekçe göstermeksizin ya da BM düzeninin öngördüğü tedbirlere başvurmaksızın yalnızca “*insan hakları ihlallerini*” gerekçe göstererek, bir savunma örgütü olarak kurulduğu iddiasında olan NATO'nun imkanlarıyla Yugoslavya'ya hukuk dışı bir savaş açmışlardır. (Chandler, 2005: 120) Savaşın sonucunda insan hakları hukuku, 1945-1990 arası dönemde geliştiği haliyle uluslararası hukukun devlet egemenliğine ilişkin ilkelere açıkça üstün gelmiştir. Öte yandan NATO'nun hukuk dışı operasyonunun neticesinde BM veya BMGK tarafından kuvvet kullanım yasağının ihlaline yönelik NATO'ya veya ABD'ye herhangi bir yaptırım uygulanmamış, NATO'nun eylemleri BMGK 1244 Sayılı Kararıyla meşrulaştırılmıştır. 1244 sayılı karar ile kurulan BMKGYM, Kosova'nın devlet biçimini -liberal demokratik bir devlette bulunması gereken tüm kurumları inşa ederek- dönüştürmüştür. Bu nedenle Kosova Müdahalesi uluslararası hukuk ve insani müdahale açısından küresel konjonktür içerisinde bir sürekliliğin değil söylemsel ve pratik bir kopuşun ürünüdür. Anılan müdahale 1990 sonrasında gelişen yeni uluslararası hukuk anlayışının dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilebilir. (Özdemir ve Ketizmen, 2014; Amin, 2020)

SONUÇ

1999 yılında gerçekleşen Kosova Müdahalesi uluslararası hukuk, devlet biçimi, insan hakları gibi birçok konuda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Müttefik Güç Operasyonu BMGK görevlendirmesi veya yetkilendirmesi olmaksızın bir savunma örgütü olduğu iddiasında olan NATO tarafından gerçekleştirilmiştir. Operasyon 78 gün sürmüş, Sırbistan'ın askeri ve sivil altyapısı çökertilmiştir. (Çevikbaş, 2011; Herman ve Peterson, 2008) Operasyon, uluslararası hukuka aykırı olmasına karşın uluslararası kamuoyunda tepki oluşturmamıştır. BM, BMGK ve diğer uluslararası örgütler NATO'yu herhangi bir biçimde kınanmamış, bilakis BMGK 1244 sayılı kararıyla operasyonu meşrulaştırmıştır. Öte yandan Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi de operasyon esnasında NATO'nun işlediği iddia edilen suçlarla ilgili olarak soruşturma yapmayı reddetmiştir. (Erözden, 2017: 181) 1999 Kosova Müdahalesi ile NATO'nun kuruluşundan itibaren ilk kez bir ülkeye doğrudan askeri faaliyette bulunduğunu da ayrıca belirtebiliriz. (Kenar, 2005) Geline nokta NATO'nun açıkça hukuka aykırı olan fiilerinin uluslararası toplum tarafından görmezden gelinmesi veya meşru kabul edilmesi, operasyonun hukuka uygun ya da hukuka aykırı olup olmadığının tartışılmasından daha geniş bir perspektiften ele almayı gerektirmiştir.

Uluslararası hukukta gerek yazılı hukuk gerekse örf ve adet hukuk bakımından insani müdahalenin yeri yoktur. Gerek BM Antlaşması, gerek uluslararası hukukun temel kaynaklarının sıralandığı UADS 38. Madde kapsamında ele alınan teamül alanında insani müdahale düzenlenmemiştir. Ancak uluslararası hukukun temel kaynakları olarak sayılabilecek bu metinler 1945 sonrası dönem içerisinde akdedilmiştir. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün uluslararası hukukun temel kaynakları olarak sınıflandırdığı uluslararası hukuk normları ve uluslararası örf ve adet hukuku 1945-1990 arası dönemin uluslararası hukukunun ruhunu yansıtmaktadır. Emperyalizmin, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerikan üretim ve tüketim normlarının uluslararasılaşması, içeride Fordist uzlaşının, dışarıda ise uluslararasılaşan kapitalizmin küresel ölçekte düzenlenmesi için oluşan yeni düzenleme biçimlerinin gündeme gelmesi, kapitalist ülkelerin askeri güçlerini çatı organizasyonlar altında birleştirmesi gibi özelliklerle tasvir edilebilecek yeni bir aşamaya (Kolektif Emperyalizm) gelmesi; SSCB'nin küresel bir güç olarak var olması ve SSCB'nin öncülüğündeki İkinci Dünya'nın mümkün kıldığı karma iktisadi ve

siyasal modellere sahip Üçüncü Dünya'nın varlığı; 1945-1990 arası dönemin uluslararası hukuku anlayışını oluşturmuştur. ABD ve SSCB'nin öncülüğündeki iki kutuplu dünya ve bu iki farklı kutbun çelişkilerine ve dinamiklerine bağlı olarak ortaya çıkmış Üçüncü Dünya'dan oluşan küresel konjonktür uluslararası hukuk alanına İç İşlerine Müdahale Etmeme, Egemen Devletlerin Eşitliği, Kuvvet Kullanımı Yasağı ilkeleriyle yansımıştır.

1945-1990 arası dönemin uluslararası hukuku anlayışında, önceki dönemin (Klasik Emperyalizm) uluslararası hukuk anlayışından farklı olarak, insan haklarının evrensel nitelikte olduğu kabul edilmiştir. Henkin (1990)'in haklar çağı (*Age of Rights*) olarak nitelendirdiği bu dönem insan hakları külliyatının büyük ölçüde genişlediği bir dönemdir. Bu noktada insan haklarına ilişkin iki izlekten söz etmek mümkündür. Birinci izlek Kolektif Emperyalizm döneminde Panitch ve Gindin (2004)'in tabiriyle bir sermaye grubunun bir veya birden fazla devlette, bir devlette de birden fazla ulusal sermaye grubunun temsil edilmesidir. (Sune, 2013: 106) Robles (1994)'ün tabiriyle bu dönemde sermayenin değerlendirme süreci çok merkezli olup, farklı dolaşimleri içermektedir. (Özdemir, 2014: 42) Bu noktada emperyalizmin yeni formunda piyasa ilişkilerinin taşıyıcıları evrensel haklarla donatılmış birey-öznelerdir. İkinci izlek ise SSCB'nin küresel güç olarak varlığıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyanname, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, BM Medeni ve Politik Haklar Sözleşmesi bu dönem içerisinde akdedilmiştir. Öte yandan ekonomik ve sosyal hakların uluslararası sözleşmelere ve devletlerin anayasasına dahil edilmesi, Üçüncü Dünya'nın hak taleplerinin uluslararası hukuk alanında ifade bulması yine bu dönem içerisinde gerçekleşmiştir.

1945 sonrası dönemde -kaynağını tabii hukuktan alan- insan hakları anlayışının uluslararası hukukta yer almasında Nürnberg Yargılamalarının ve Radbruch Formülünün etkisi de göz ardı edilemeyecektir. Overy (2003) Nürnberg Yargılamalarını uluslararası hukukun inşa edildiği bir olay olarak görmektedir. Zira Nürnberg Yargılamaları neticesinde tabii hukuk ile pozitif hukuku düşünsel alanda birlikteliğini sağlayan Radbruch; 1945 sonrasının hukuk anlayışını da meşrulaştırmıştır. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü 38-1/c Maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 7/2 Maddesi Radbruch Formülünün etkisiyle düzenlenmiştir. (Balan, 2018) Uluslararası Adalet Divanı Statüsü “*uygar uluslarca kabul edilen hukukun genel ilkeleri*”ni uluslararası hukukun temel kaynakları içerisinde kabul ederken, AIHS 7/2 maddesi aynı ilkeleri kanunilik

ilkelerinin istisnasını düzenlerken ele almaktadır. Bu noktada uygar ulusların kim oldukları, kendi içlerinde nasıl ilişkiler kurdukları ve hangi ilkeleri genel ilkeler olarak kabul ettikleri hususu uluslararası hukukun alanına dâhil edilmesi gereken konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Geline nokta uygar ulusların hangi uluslar oldukları, kabul ettikleri ilkelerin de hangi hukuki ilkeler olduğu meselesi hakim hukuk anlatısı içerisinde yer almasa da bu ulusların gelişmiş kapitalist devletler olduklarını tespit edebiliriz. Nitekim Paşukanis (2013)'in hukuku mübadele ilişkileriyle ilişkilendirmesi, ve hukuki biçimin de mübadele ilişkileriyle ilgisini kurması hukukun iktisadi siyasal ve ideolojik yorumunun yapılmasında önemli bir başlangıç noktasıdır.

Hukuk, öznesiz bir süreç olarak toplumsal düzenlemelerin gerçekleştiği noktalardan biridir. (Özdemir, 2008: 219) Hunt (1993: 325)'in ifadesiyle düzenleme, sosyal ilişkilerin belirli biçimlerinin silinmesi, geri plana itilmesi ve belirli biçimlerin geliştirilmesi, desteklenmesi veya inşa edilmesi olarak tanımlanabilir. (Özdemir, 2008: 219) Anılan nedenlerle uluslararası hukuk yalnızca mübadele ilişkileri veya kapitalistler arası rekabet üzerinden açıklanamayacak bir olgu olup genel bir toplumsal düzenleme mekanizması olarak görülebilir. Anılan doğrultuda insani müdahale ve insan hakları da toplumsal ilişkilerin düzenlendiği noktalar olarak görülebilir. Yukarıda da anıldığı üzere uluslararası hukukun dönemselliği kapitalizmin dönemselliğiyle ilişkilidir. Bu noktada 1945 öncesi uluslararası hukuk Klasik Emperyalizm döneminin toplumsal ilişkilerini düzenlerken 19 sonrası dönemde Kolektif Empeyalizm döneminin toplumsal ilişkilerini düzenlemektedir.

1980 sonrası dönemde sermayenin uluslararasılaşması ivmelenmiş, Neo-liberal politikalar neticesinde IMF ve DB gibi kurumlar Üçüncü Dünya'ya Yapısal Uyum Programlarını (*Structural Adjustment Programme*) dayatmış, bunun sonucunda bu ülkelerde piyasa ilişkileri serbestleşmiş, özelleştirmeler artmıştır. (Özdemir, 2011; Özdemir, 2013; Özdemir, 2014; Chimni, 2017) SSCB'nin yıkılmasıyla beraber hegemon devlet ABD devlet biçiminin uluslararasılaşması sürecinde açıkça şiddet kullanabilme, uluslararası hukuku yok sayabilme ya da inşa edebilme kapasitesine sahip olmuştur. (Özdemir, 2013) Bu dönem uluslararası hukuk; iyi yönetim, zorla uyum, tanıma pratiklerindeki dönüşüm, insani müdahale gibi yeni düzenleme pratiklerinin geliştiği bir dönem olmuştur.(Özdemir, 2011; Chimni, 2017) İnsancılık düşüncesi de neo-liberal

dönüşüm ve devlet biçiminin uluslararasılaşması sürecinden etkilenmiş, hak temelli insancılık anlayışı olarak devlet biçimine müdahalenin yöntemlerinden birisi haline gelmiştir.

Avrupa Topluluğunun yeni devletleri tanımaya ilişkin 1991 tarihli yönergesinde bir uluslararası hukuk eylemi olan tanımının şartları arttırılmış ve devlet kapasitesine sahip olmanın ötesinde hükümet biçiminin de tanımaya kapsamına almıştır. (Chimni, 2008: 58-59) Henüz 1993'te ABD dış politika danışmanı Anthony Lake; *“Sovyetleri yendikleri ve dönüştürmeye başladıkları gibi kendi istedikleri çizgiye gelmeyen diğer ülkeleri de dönüştürmek, bu mümkün olmaz ise onları yalıtma, dışlamak hatta zorlamak gibi bir görevlerinin olduğunu”* belirtmiştir. (Uzgel, 2000: 115) Yine 1993'de dönemin ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher'ın konuşmasında ABD'nin demokrasi ve insan haklarına ilişkin değerlere uymayan devletlerin kültürel ve siyasal farklılıklarına saygı duymayacağını belirtmiştir. (Christopher, 1998'den aktaran Balcı, 2016) Bu anlayışa göre ihlalcı devletler veya rejimler kendi vatandaşlarını insan hakları açısından mağdur konumuna getirdiklerinde ABD bu mağdurlara yönelik olarak kurtarıcı gibi davranacaktır. (Balcı, 2016)

Yugoslav savaşları ve Kosova'nın bağımsızlık süreci anılan insan hakları ve insani müdahale perspektifinin en özgün inceleme alanı olarak nitelendirilebilir. ABD öncülüğündeki batılı devletler, çok uluslu sivil toplum örgütleri ve batı kaynaklı medya kolektif biçimde bütün kusur ve paradokslarına rağmen insani müdahalenin meşruluğu konusunda uluslararası kamuoyunda bir konsensus yaratmıştır. Tüm savaş süresince savaşın tüm dinamiklerine rağmen mesele bir insan hakları mücadelesi olarak iyi ve kötü arasındaki savaş durumuna endekslenmiştir. Sancaktar (2009: 347) Yugoslavya içinde ve uluslararası kamuoyunda en fazla suçlanan tarafın Sırbistan ve Sırlar olduğunu, Yugoslavya'nın yoksullaşmasının ve iç savaşın etkilerinin çatışmanın “kötü tarafı” Sırlara fatura edildiğini, sadece Sırp Milliyetçiliğinin değil bir bütün olarak Sırların suçlandığını belirtmektedir. Bu noktada Batılı medya kanallarının ve propaganda ajanslarının etkisinin büyük olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yine Sancaktar (2009) “Bosna-Hersek Savaşı esnasında Batılı devletlerin Bosna Sırp ordusuna yönelik operasyonu başlamadan önce, kamuoyunun savaşa hazırlanması ve -savaşın meşruluğuna

inanması¹³⁹ amacıyla Sırbistan'ın ve Sırp ulusunun aleyhine ciddi bir propaganda faaliyetleri yürütülüğünü belirtmektedir.

Miloşeviç'in Hitler ile ilişkilendirilmesi, Büyük Sırbistan tahayyülünün yeterli delil olmamasına rağmen söylemin bir veri olarak ele alınması, Kosova'ya yönelik müdahale gerçekleşmezse Kosova'nın da Bosna gibi bir cinayet sahası haline geleceğinin vurgulanması Kosova bağımsızlık sürecine argümanlar olmuştur. Nitekim Miloşeviç'in Büyük Sırbistan'ı kurma hayali yapılan yargılamalar esnasında kanıtlanamamış olsa da Hırvatistan Devlet Başkanı Tudjman'ın Büyük Hırvatistan söylemi ile 1990 seçimlerini kazandığı, Nazi rejimi ile işbirliği yapmış Ustaşa hareketi mensuplarının da içinde bulunduğu Hırvat Göçmen Cemiyetinin destekleriyle illegal biçimde silahlandırma kampanyası yürüttüğü açıktır. Zira Abazi (2007:47) 1991-1992 yıllarında Yugoslavya'nın korunması fikrinin hangi noktadan itibaren Büyük Sırbistan'ı kurma fikrine evrildiğinin belirsiz olduğunu belirtmektedir. Buna ek olarak savaş sırasında Sırpların diğer cumhuriyet sınırları içerisinde yaşadıkları toprakları korumak için savaştıkları ifade edilebilir. (Abazi, 2007: 47) Öte yandan Herman ve Peterson, (2008) Miloşeviç'in Lahey'de yargılanması esnasında iddia makamlarının Miloşeviç'in Büyük Sırbistan'ı kurmaya yönelik politikalar izlediğine ilişkin delil bulamadıklarını ifade etmektedir. Bu noktada Sırpların savaş sırasında daha önceden yaşadıkları toprakların farklı ulus devlet sınırları içerisinde kalmasına karşı olarak geliştirdikleri "tüm Sırp tek devlete" politikası ile Batılı devletlerin Miloşeviç'e ve Sırbistana isnat ettikleri Büyük Sırbistan politikası arasında bir fark olduğu belirtilebilir. *"Miloşeviç'in mecburi uzlaşmacı tutumu, ne Yugoslavya'nın dağılmaması yönünde bir irade göstermesi ne de Sırp azınlığın isteklerini karşılamayacak bir Hırvat bağımsızlığının kabul eden ikircikli politikası yüzünden ülkeyi savaş sürecine iten kişi olarak nitelendirilmiştir."* (Abazi, 2007: 60)

Pratik alanda ise Badinter Komisyonu kararı uyarınca 1991 gibi erken bir tarihte Yugoslavya'nın dağılma sürecine girdiğine karar verilmiş, federe devletler içerisinde yaşayan Sırp'lara kendi kaderini tayin hakkı verilmemiştir. Öte yandan 1992 yılında ABD'nin Yugoslavya'nın ayrılıkçılara karşı güç kullanımına tolerans göstermeyeceğini beyan etmesi, Yugoslavya'nın parçalanmasının desteklendiğini göstermektedir. Savaş

¹³⁹ Tire içi kısım tez çalışmasının yazarının eklemesidir.

süresince ve sonrasında Sırp asıllı savaş suçlularına etkin bir biçimde soruşturma yapılırken Hırvat, Boşnak veya Arnavut asıllı savaş suçlularına yönelik soruşturmanın esnek ve gevşek tutulmuştur. (Herman ve Peterson, 2008) Bu noktada Batılı devletlerin Yugoslavya politikalarında Mutua (2002)'nin insani müdahaleye yönelik saldırgan-kurban-kurtarıcı metaforunun ve insan haklarına ilişkin hakim anlatının izleri görülmektedir. Kosova'nın bağımsızlığının mümkün olan tek çözüm olarak nitelendirilmesi hususu, insani müdahale söyleminin kurgulandığı zemin nedeniyle kamuoyunda tartışılmayacak birer tabu olarak görülmüştür. Johnstone (2004) soykırımcılık isnadının güçlü bir politik argüman olduğunu ve failin yahut isnat edilen fiilin tartışılmasının dahi soykırım inkarcılığı ile suçlanmakla sonuçlanabileceğini belirtmektedir.

Sonuç olarak; Kosova Savaşı esnasında NATO'nun *hukuka aykırı ama meşru* olarak nitelendirilen müdahalesi uluslararası hukukun içeriği üzerinde sonuçlar doğurmuştur. Kosova'ya yönelik NATO'nun müdahalesi 1945-1990 arası biçimlenen haliyle uluslararası hukuka aykırıdır. Ancak Overy (2003)'ün Nürnberg Yargılamalarına ilişkin yorumu 1999 Kosova müdahalesi için de kullanılabilir. Kosova'ya yönelik insani müdahale yeni bir uluslararası hukuk anlayışının öznesiz bir biçimde inşa olduğu bir söylemler ve pratikler bütünüdür. Hukukun mevcut ilişkiyi düzenleyebileceği alan yine mevcut ilişkinin yapısal sınırlarınca belirlenir. NATO'nun 1999 yılındaki Kosova Müdahalesi daha önceden gelişen uluslararası hukuk pratiklerinden oldukça farklıdır. Buna rağmen müdahalenin uluslararası alanda tepki çekmemesi ya da sonrasındaki süreçte müdahale pratiğinin düzenlenmesine yönelik girişimlerde bulunulması (Koruma Sorumluluğu) NATO müdahalesinin var olan bir toplumsal ilişkiyi düzenleyen bir pratik olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler ve İnternet Kaynakları

Aarons, M. (2008). “Justice Betrayed: Post-1945 Responses to Genocide”, *The Legacy of Nuremberg: Civilising Influence or Institutionalised Vengeance?* içinde, (der. Blumenthal, D.A. ve McCormack T.L.H.), Boston, Martinus Nijhoff Publishers (s. 69-98)

Abazi, B. (2007). *Yugoslav Siyasal Sisteminin Yıkılışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

Acar, Z.S. (2015). “Doktrinleşme Sürecindeki İnsani Müdahale: NATO’nun Kosova Müdahalesi ve Koruma Sorumluluğu Kavramı”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1. (s. 113-131)

Acet, G.S. (2017). “Uluslararası Hukukta Teamül Olarak İnsani Müdahale”, *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, Vol:3, Issue:13 (s. 445-453) (ISSN:2149-8598)

Althusser, L. (2005). *Yeniden Üretim Üzerine*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul, İthaki Yayınları

Althusser, L. (2015). *Marx İçin*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul, İthaki Yayınları

Althusser, L. (2017). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul, İthaki Yayınları

Althusser, L. (2018). *Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş*, (Çev. İsmet Birkan), İstanbul, Can Yayınları

Althusser, L. (2021). *Marksizm bize tarihin zorunlu değişim trenine doğru zamanda atlamamızı söyler*, Çeviri Konuşmalar (Çev. İlker Kocael) (Erişim Tarihi: 25.04.2021) (Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=XoEew9UqP84>)

Akad, M., Dinçkol, B.V., Bulut, N. (2017). *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul, Der Yayınları

- Akdemir, S. (2001) “Yapısal Uyum Programları Ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, *Ekonomik Yaklaşım, Ekonomik Yaklaşım Association*, Sayı. 12(40), (s. 45-72)
- Akyıldız, H. (2008). “Tartışılan Boyutları ile Homo Economicus”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.13, S.2 (s.29-40)
- Anghie, A. (2004). *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*, Cambridge, Cambridge University Press
- Amin, S. (2018) *Avrupa Merkezilik Bir İdeolojinin Eleştirilmesi*, (Çev. Mehmet Sert), İstanbul, Yordam Kitap
- Amin, S. (2020) *Liberal Virüs, Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması* (Çev. Fikret Başkaya), İstanbul, Yordam Kitap
- Aybek, E. (2020). *Kosova'dan Libya'ya İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
- Aykut, E. (2011). *İnsan Hakları Eleştirel Yaklaşımlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Aykut, E. (2013). “Marksizm, İnsan Hakları ve Uluslararası Hukuk”, *Emperyalizmin Hayaletleri*, içinde (der. Özdemir, A.M.) Ankara, İmge Yayınevi (s.121-153)
- Azarkan, E. (2016) “Devletlerin Tanınması ve 1933 Montevideo Sözleşmesi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (4), (s.1055-1068) DOI: 10.21547/jss.265485 (s. 1055-1068)
- Balan, A. (2018) “Ortayolcu Bir Formül Olarak Radbruch Formülü”, *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8/1 (s.69-94)
- Balcı, A. (2016) “İnsan Hakları Rejimi, Batı ve Yeni-Sömürgecilik: Evrensel İnsan Hakları Ne İşe Yarar?”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, (s.58-75)
- Bancroft, I. (2009) “Serbia's anniversary is a timely reminder”, *The Guardian*, 24 Mart 2009. (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/24/serbia-kosovo>

Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü. (Nisan 1999). (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi:

<https://web.archive.org/web/20081205164333/http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARI/MIZ/AyinTarihi/1999/nisan1999.htm>

Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü. (Mayıs 1999). (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi:

<https://web.archive.org/web/20081205164328/http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARI/MIZ/AyinTarihi/1999/mayis1999.htm>

Beaumont, P. (1999) “KLA goes on killing rampage”, *The Guardian*, 27 Haziran 1999 (Erişim Tarihi: 10.08.2022) Erişim Adresi:

<https://www.theguardian.com/world/1999/jun/27/balkans2>

Bokovoy, M.K. Irvine, J.A. Lilly, C.S. (1997) *State-Society Relations in Yugoslavia, 1945-1992*, New York, St. Martin's Press

Bora, T. (2020) *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, İstanbul, İletişim Yayınları

Brauman, R. (2012) “Médecins Sans Frontières and the ICRC: matters of principle”, *International Review of The Red Cross*, Volume 94, Number 888, Winter 2012. DOI: 10.1017/S1816383113000283 (s.1-13)

Buharin, N. (1975) *Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm*, (Çev. Şehsuvar Barlas) İstanbul, Özgün Yayınları

Ceylan, N.A. (2017) *Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Sosyal Ve Ekonomik Haklar Ve Hakların Bütünlüğü İlkesi*, Anasay, Sayı 2 , (s.217-226)

Chandler, D. (2006) *From Kosovo to Kabul and Beyond: Human Rights and International Intervention*, London, Pluto Press

Chimni, B.S. (2008) “An Outline of a Marxist course on Public International Law”, *International Law on the Left: Re-examining Marxist Legacies*, içinde (der. Marks, S.) Cambridge, Cambridge University Press (s.53-91)

Chimni B.S. (2017) *International Law and World Order: A Critique of Contemporary Approaches*, Londra, Sage Publications

Chossudovsky, M (2010) *Amerika'nın Terörizme Karşı Savaşı*, (Çev. Alparslan Işıklı) Ankara, İmge Yayıncılık

Clapham, A. (2003) "Issues of Complexity, Complicity and Complementarity: From the Nuremberg Trials to the Dawn of the New International Criminal Court", *From Nuremberg to The Hague The Future of International Criminal Justice* içinde, (der. Sands, P.) New York, Cambridge University Press (s.30-67)

Collins, H. (2016) *Marksizm ve Hukuk*, (Çev. Umre Deniz Turna) Ankara, Dipnot Yayınları

Conklin, A.L. (1998) "Colonialism an Human Rights: A Contradiction in Terms? The Case of West Africa and France, 1895-1914" *The American Historical Review* Vol. 103, No. 2 (Apr., 1998), (s.419-442)

Cramer, C. (2002) "Homo Economicus Goes to War: Methodological Individualism, Rational Choice and the Political Economy of War" *World Development*, Vol. 30, No. 11, London, (s.1845-1864)

Crouch W.W. (1997) "IFOR Becomes SFOR" *SFOR Informer Online*. (Erişim Tarihi: 20.04.2022) Erişim Adresi: <https://www.nato.int/sfor/historic-moments/ifor-to-sfor/ifor-sfor.htm>

Çalık, E. (2017) "İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasî ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 6 Sayı 16 Bahar (s.41-67)

Çevikbaş, A. (2011) "Müttefik Güç Harekâtı İnsani Müdahalelerin Bir İstisnası mıdır? NATO'nun Kosova'ya Yönelik Harekâtının Uluslararası Hukuk ve Askeri Bakış Açılarında Değerlendirilmesi", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2 (s.18-57)

Dalar, M. (2008a) "Uluslararası Hukukta "Haklı Savaş" Doktrini: Bir Problemin Analizi", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl 4, Sayı 15, ISSN 1304-8864 (s.229-247)

- Dalar, M. (2008b) “Dayton Barış Antlaşması Ve Bosna-Hersek’in Geleceği”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Yıl:9, Sayı:16 (s.91-123)
- Eagleton, T. (2015a) *İdeoloji*, (Çev. Muttalip Özcan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları
- Eagleton, T. (2015b). *Post Modernizmin Yanılsamaları*, (Çev. Mehmet Küçük), İstanbul, Ayrıntı Yayınları
- Ekpenyong, K. (1997) “The Biafran War. The ICE Cases Inventory of Conflict and Enviroment” , (Erişim Tarihi: 28.10.2021) Erişim Adresi: <http://mandalaprojects.com/ice/ice-cases/biafra.htm>
- Ercan, M. ve Pektaş, Z. (2018). *Balkan Siyasetinde Kosova'nın Bağımsızlık ve Egemenlik Sorunu*, Ankara, Nobel Yayınları
- Ereker, F.A. (2004) “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3 (s.1-36)
- Eren, F. (2014). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Ankara, Yetkin Yayıncılık
- Ertuğrul, Ü. E. (2007) “İnsani Müdahale(!)”, *Kuzey Afrika ve Asya Çalışmaları Uluslararası Sempozyumu 38 (ICANAS 38)*, (s.657-672), Ankara
- Ertuğrul Ü. E. (2016) “Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XX, Y. Sa. 2, (s.441-470)
- Erözden, O. (2017) *Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti*, Ankara, Dost Kitabevi
- Evans, T. (1996) *US Hegemony and the Project of Universal Human Rights*, Londra, Macmillan Press
- Faulkner, N. (2021) *Marksist Dünya Tarihi*, (Çev. Tuncel Öncel), İstanbul, Yordam Kitap
- Ferro, M. (2002) *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Muna Cedden), Ankara, İmge Yayınevi
- Fisk, R. (1999) “Convoy of the Damned”, *Independent*, 28 Kasım 1999 (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi: <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/convoy-of-the-damned-1129413.html>

- Frank, A. G. (2010) *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*, (Çev. Kamil Kurtul), Ankara, İmge Yayınevi
- Fukuyama, F. (1992) *The End of History and The Last Man*, New York, The Free Press
- Gemalmaz, M.S. (1990) “Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku”, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, No:18 (s.155-164)
- Gillan, A. (2000) “The Propaganda War”, *The Guardian*, 21 Ağustos 2000. (Erişim Tarihi: 30.10.2021) Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2000/aug/21/kosovo.comment>
- Goetz, J. ve Walker, T. (2000) “Serbian Ethnic Cleansing Scare was a Fake, Says General” *Sunday Times*, (Erişim Tarihi: 28.02.2021) Erişim Adresi: http://palio.antibaro.gr/international/times_serbian_cleansing.htm
- Göksu, H.T. (2014) “Ronald Dworkin’in Adalet Kuramında Temel Kavramlar: Haklar, İlkeler ve İdeal Yargıç Herkül”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı 4, (s.114 – 132)
- Gözler, K. (2000), *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Bursa, Ekin Yayınları
- Gözler, K. (2020) *Devletin Genel Teorisi*, (Onuncu Basımdan Tıpkı Basım) Bursa, Ekin Basım Yayım Dağıtım. Erişim Tarihi: 10.02.2022 Erişim Adresi: <https://www.anayasa.gen.tr/dgt-secki.pdf>
- Grotius, H. (1967) *Savaş ve Barış Hukuku*, (Çev. Seha L. Meray), Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları
- Güneş Gülal, A.G. (2019) *Uluslararası Toplum ve Koruma Sorumluluğu: Libya ve Suriye Örnekleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Antalya, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Gürçınar, P. (2015) “Althusser Ve Marks’ın İdeoloji Kavramlarının Karşılaştırılması” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Aralık, Cilt: 8 Sayı: 41, (s.449-457)
- Güriz, A. (2012) *Hukuk Başlangıcı*, Ankara, Siyasal Kitabevi

Güvenç. C. (2020) “Sosyal Bilimlerde Yöntem Olarak Pozitivizm Bakış Açısı ve Değerlendirme”, *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi (The Journal of Business, Economic and Management Research)* Yıl 2020. Sayı: 2 (s.109 – 120)

Halistoprak, B.T. (2019) “İnsani Müdahale”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.21. DOI: 10.13140/RG.2.2.16420.63365 (Erişim Tarihi: 10.04.2022) Erişim Adresi: https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/InsaniMudahale_ToygarHalistoprak_v.1.pdf

Hehir, A. (2010) *Humanitarian Intervention: An Introduction*, Londra, Palgrave Macmillan.

Henkin, L. (1990) *Age Of Rights*, New York, Columbia University Press.

Herman, E.S. ve Peterson, D. (2008). “Yugoslavya’nın Çözülmesi (ve Batılı Sol-Liberal Entelektüel ve Ahlaki Çöküntü) Üzerine Bir İnceleme”, *Monthly Review*, Sayı: 17, İstanbul, Kalkedon Yayınları (s.10-95)

Human Rights Watch. (t.y.) “The Crisis In Kosovo”, *Human Rights Watch Reports*, (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi: <https://www.hrw.org/reports/2000/nato/Natbm200-01.htm>

ICISS (2001). *The Responsibility To Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, (Commision Members: G. Evans, M. Sahnoun, G. Côté-Harper, L. Hamilton, M. Ignatieff, V. Lukin, K. Naumann, C. Ramaphosa, F. Ramos, C. Sommaruga, E. Stein, R. Thakur) Ottawa, International Development Research Centre (Erişim Tarihi: 25.04.2022) Erişim Adresi: <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/bitstream/handle/10625/18432/IDL-18432.pdf?sequence=6&isAllowed=y>

Ignatieff, M. (1998) *The Warrior’s Honor: Ethnic War and the Modern Conscience*, London, Chatto & Windus

Independent International Commision on Kosovo, (2000) *The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned*, New York, Oxford University Press

Ishay, M.R. (2008) *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era*, Berkeley, University of California Press

Işıklı, A. (1980) *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyimi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Jakupi, A. (2017) *Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Kosova Sorunu (1980-1995)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Jessop, B. (2016) *Devlet Teorisi, Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, (Çev. Ahmet Süreyya Özcan), Ankara, Epos Yayınları

Jessop, B. (2021) *Devlet, Dün Bugün ve Gelecek*, (Çev. Atilla Güney), Ankara, Nika Yayınevi

Johnstone, D. (2004) *Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları*, (Çev. Emre Ergüven, Ergin Bulut), İstanbul, Bağlam Yayıncılık

Karahanogulları, O. (2018) *Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi*, İstanbul, Yordam Kitap

Kelly, M.J. ve McCormack, T.L.H. (2008) "Contributions of the Nuremberg Trial to the Subsequent Development of International Law" (2008) *The Legacy of Nuremberg: Civilising Influence or Institutionalised Vengeance?* içinde, (der. Blumenthal, D.A. ve McCormack T.L.H.) Boston, Martinus Nijhoff Publishers (s. 101-130)

Kelsen, H. (1964) *The Law of The United Nations A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*, London, The London Institute of World Affairs, Stevens&Sons Ltd.

Kenar, N. (2005) *Yugoslavya: Yugoslav Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Ankara, Palme Yayıncılık

Kenney, G. (1999) "Rolling Thunder: the Rerun", *The Nation*, 27 Mayıs 1999. (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi: <https://www.thenation.com/article/archive/rolling-thunder-rerun/>

- Keyman, S. (1978) “Hukuki Pozitivizm” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı:35 s.17-56
- Kühl, K. (2012) “Radbruch Formülü”, (Çev: M. Cemil Ozansü), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 70, Sayı 1, (s.369-374)
- Lenin, V.İ. (1998). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, (Çev. Cemal Süreya) Ankara, Sol Yayınları
- Luraghi, R (2011) *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Halim İnal) İstanbul, E Yayınları
- Macpherson, C.B. (1962) *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, New York, Oxford University Press
- Malanczuk, P. (1997) *Akehurst’s Modern Introduction to International Law*, Seventh Revised Edition, London, Routledge
- Maley. W. (2008) “The Atmospherics of the Nuremberg Trial.” *The Legacy of Nuremberg: Civilising Influence or Institutionalised Vengeance?* içinde (der. Blumenthal, D.A. ve McCormack T.L.H.), Boston, Martinus Nijhoff Publishers (s. 3-12)
- Mann, M. (2012) *Demokrasinin Karanlık Yüzü*, (Çev. Bülent O. Doğan), İstanbul, İthaki Yayınları
- Marx, K. (1978) “On the Jewish Question”, *The Marx-Engels Reader* içinde (der. Tucker, R.C.), New York, W. W. Norton & Co, 2nd edition (s.26-46)
- Marx, K. (1979) *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (Çev. Sevim Belli), Ankara, Sol Yayınları
- Marx, K. (2014) *Yahudi Sorunu*, (Çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu), Ankara, Sol Yayınları
- Marx, K. (2020) *Kapital I* (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan), İstanbul, Yordam Kitap
- Marx, K. ve Engels, F. (1999) *Felsefe Metinleri*, (Çev. Kenan Somer, Ahmet Kardam, Sevim Belli, Vahap Erdoğan, Yurdakul Fincancı, Arif Gelen, Alaattin Bilgi) Ankara, Sol Yayınları

Marx, K. ve Engels, F. (2010) *Devlet ve Hukuk Üzerine* (Der. Rona Serozan-Çev. Rona Serozan) İstanbul, Çağdaş Hukukçular Derneği Yayınları

Marx, K. ve Engels, F. (2018) *Alman İdeolojisi*, (Çev. Olcay Geridönmez, Tonguç Ok) İstanbul, Kor Kitap

Matsushita, M. (1990) “The Structural Impediments Initiative: An Example Of Bilateral Trade Negotiation”, *Michigan Journal of International Law*, Vol.12. Issue 2 (s.436-449)

Mieville, C. (2005) *Between Equal Rights: A Marxist Theory of International Law*, Leiden, Brill Academic Publishers

Mieville, C. (2008) “Commodity-Form Theory of International Law” *International Law on the Left: Re-examining Marxist Legacies*, içinde (der. Marks, S.), Cambridge, Cambridge University Press (s.92-132)

Mueller, K. (2000) “The Demise of Yugoslavia and the Destruction of Bosnia: Strategic Causes, Effects, and Responses”, *Deliberate Force A Case Study in Effective Air Campaigning: Final Report of the Air University Balkans Air Campaign Study* içinde (der. Owen, R.C.) Alabama, Air University Press Maxwell Air Force Base

Mutua, M. (2002) *Human Rights: A Political and Cultural Critique*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press

NATO. (1999), *The Alliance's Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C.* 24 Nisan 1999 (Erişim Tarihi: 20.04.2022) Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm

NATO. (2004a). “NATO’s future role in Bosnia and Herzegovina”, *North Atlantic Treaty Organization*. NATO Update. 06 Aralık 2004 (Erişim Tarihi: 20.04.2022) Erişim Adresi: <https://www.nato.int/docu/update/2004/12-december/e1202b.htm>

NATO. (2004b). “NATO ends SFOR mission”, *North Atlantic Treaty Organization*, NATO Update. 06 Aralık 2004 (Erişim Tarihi: 20.04.2022) Erişim Adresi: <https://www.nato.int/docu/update/2004/12-december/e1202a.htm>

Nyland, C. (1990) *John Locke and The Social Position of Women*. University of Wollongong, Working Paper 90-6, 1990, 32. (Erişim Tarihi: 29.06.2022) Erişim Adresi: <https://ro.uow.edu.au/commwkpapers/321>

Oçak, Z. (2018) “İdeoloji Kavramına Marksist ve Post Marksist Yaklaşımlar: Karl Marks, Antonio Gramsci ve Louis Althusser”. *Adnan Menderes Üniversitesi Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2 (s. 56-74)

Overy, R. (2003) “The Nuremberg Trials: International Law In The Making” *From Nuremberg to The Hague The Future of International Criminal Justice* içinde, (der. Sands, P.) New York, Cambridge University Press (s.1-29)

Özdemir, A.M. (2008) *Sözün Mülkiyeti*, Ankara, Dipnot Yayınları

Özdemir, A.M. (2011) *Güç Buyruk Düzen*, Ankara, İmge Yayınevi

Özdemir, A.M. (2013) “Uluslararası Hukukun Nesnesi ve Tarihi Üzerine Deneme”, *Emperyalizmin Hayaletleri* içinde (der. Özdemir, A.M.) Ankara, İmge Yayınevi

Özdemir, A.M. (2014) “Kolektif Emperyalizm”, *Kolektif Emperyalizm* içinde (der. Özdemir, A.M.) Ankara, İmge Yayınevi

Özdemir, A.M. ve Ketizmen, M. (2014) *Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm*, Ankara, İmge Yayınevi

Özdemir, A.M. (2015) “Hukukun Nesnesi Üzerine Konuşma”, *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5/2 (s.265-270)

Özdemir, A.M., Saygılı, A., Zabunoğlu, H.G., Ketizmen, M., Demirli, A., Aykut, E., Türkoğlu Karacaova, E.N., Uğurlu, G., Şahin, O.G. (2020) *Genel Kamu Hukuku Kuramsal Yaklaşım*, Ankara, İmge Kitabevi

Özdemir, A.M. (2021) *Emperyalizm ve İnsan Hakları.*, (Erişim Tarihi: 08.11.2021) Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=WCgP9-Lzg3E>

Öztürk, Y. (2017) “Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XLII, 2017/1, Geliş Tarihi: 26.11.2016, Yayın Tarihi: 02.08.2017 CC: BY-NC-ND 4.0 (s. 37-53)

- Panitch, L. ve Gindin, S. (2019) *Küresel Kapitalizmin Oluşturulması, Amerikan İmparatorluğunun Siyasal İktisadı*, (Çev. Ümit Şenesen), İstanbul, Yordam Kitap
- Parlak. T.M (2015) “Galiplerin Adaleti: Nürnberg ve Tokyo Askeri Ceza Mahkemeleri”, *ABMYO Dergisi*, 38 (2015) - (s. 37-53)
- Pazarcı, H. (1989) *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basım ve Yayın Yüksekokulu Basımevi
- Pazarcı, H. (2016) *Uluslararası Hukuk*, Ankara, Turhan Kitabevi
- Paşukanis, E. (2013) *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, (Çev. Onur Karahanoğulları), İstanbul, Birikim Yayınları
- Poggi, G. (2016) *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak) İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Rajagopal, B. (2003) *International Law from Below, Development, Social Movements and Third World Resistance*, New York, Cambridge University Press
- Rehmann, J. (2017) *İdeoloji Kuramları Yabancılaşma ve Boyun Eğme Güçleri*, (Çev. Şükrü Alpagut), İstanbul, Yordam Kitap
- Rodogno, D. (2021) “Nineteenth-Century Humanitarian Intervention:a Short Overview”, (Erişim Tarihi: 20.09.2021) Erişim Adresi: https://www.academia.edu/11790416/Nineteenth_Century_Humanitarian_Intervention_a_Short_Overview
- Rodogno, D. (2016) “Nineteenth-Century Humanitarian Intervention” *The Oxford Handbook of the Responsibility to Protect* içinde, (der. Bellamy, A. Ve Dunne, T.) Oxford, Oxford University Press (s.19-37)
- Roth, B.R. (2008) “Marxian Insights for the Human Rights Project” *International Law on the Left: Re-examining Marxist Legacies*, içinde New York, Cambridge University Press (s. 220-251)

- Ryfman, P. (2007) “Non-governmental Organizations: An Indispensable Player of Humanitarian Aid”, *International Review of The Red Cross*, Volume 89, Number 865, Winter 2007. (s.21-45)
- Sancaktar, C. (2009) *Yugoslavya’da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sancaktar, C. (2015) *Özyönetim Düşüncesi*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları
- Sancaktar, C. (2018) *Yugoslavya’da Sosyalist Özyönetim Deneyimi*, İstanbul, Doruk Yayıncılık
- Sancaktar, C. (2019) “Sosyalist Yugoslavya’nın Yıkılışında Hırvat Milliyetçiliğinin Rolü”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2019, 14/1: (s.51-86)
- Sander, O. (2018) *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, İmge Kitabevi
- Serozan, R. (2011) *Medeni Hukuk: Genel Bölüm / Kişiler Hukuku*, İstanbul, Vedat Kitapçılık
- Soran, E. ve Özdemir, A. (2013). “İdeoloji, Söylem ve Meşruiyet”, *Emperyalizmin Hayaletleri*, içinde (der. Özdemir, A.M.) Ankara, İmge Yayınevi (s.23-78)
- Stephen. N. (2008) “Foreword”, *The Legacy of Nuremberg: Civilising Influence or Institutionalised Vengeance?* içinde (der. Blumenthal, D.A. ve McCormack T.L.H.) Boston, Martinus Nijhoff Publishers (s. xiii-xiv)
- Sune, E. (2013). “Devlet Biçiminin Yeniden Düzenlenmesinin Aracı Olarak Uluslararası Hukuk: Libya Örneğİ”, *Emperyalizmin Hayaletleri* içinde, (der. Özdemir, A.M.) Ankara, İmge Yayınevi (s.101-120)
- Şahin, Ü. (2018) “İyi Yönetişimin Türk Kamu Denetçiliğinde Uygulanması ve Kamu Denetçiliğİ Kurumu”, *Ombudsman Akademik Özel Sayı 1*, Kamu Hizmetlerinde İyi Yönetim İlkeleri, Aralık /December 2018, ISSN: 2148-256x, (s. 99-139)

Taşdemir, F. (2016). “Uluslararası Hukukta Toprak Bütünlüğü İlkesi, Tanıma Doktrini ve Bir Norm Olarak Ayrılma Hakkı”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18/3 (s.644-668)

Tılıç, L.D. (1999) *Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal: Kosova*, Ankara, Ümit Yayıncılık

Tunç Subaşı, S. (2018) “Marx’ta İdeoloji Eleştirisi Ve Kavramın Farklılaşan Görünümleri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2018, Cilt 20, Sayı 1, (s.147-164)

Türe, F. (2014). “İnsan Haklarının Normatif Kökeni”. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 32, 2014 Bahar, (s.149-161)

Ural, S. (2014). “Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 5(1), (s.149-180)

Uzgel, İ. (2000) “Yeni Dünya Düzeni, Yeni Yugoslavya ve Miloşeviç Döneminin Sonu”, *Ankara Üniversitesi, SBF. Mülkiye Dergisi* C.24 S.225 (s.110-118)

Ülger, İ.K. (2016) *Yugoslavya Neden Parçalandı*, Kocaeli, Umuttepe Yayınları

Vitoria, F.D. (2017) *Dersler*, (Çev. A. Dokuzlu, C. Muratoğlu, M. Sağiroğlu) Ankara, Dost Kitabevi Yayınları

Wedgwood, R. (2003) “The Fall of Saddam Hussein: Security Council Mandates and Preemptive Self-Defense”, *American Journal of International Law*, 97(3), (s.576-585)

Weiss, T. G. (1999) “Principles, Politics and Humanitarian Action”, *Ethics and International Affairs*. 13, (s. 1-22) DOI: 10.1111/j.1747-7093.1999.tb00322.x (Erişim Tarihi: 29.10.2021) Erişim Adresi: <https://sci-hub.ru/10.1111/j.1747-7093.1999.tb00322.x>

Weiss, T. G. (2016) “The Turbulent 1990s R2P Precedents and Prospects”, *The Oxford Handbook of Responsibility To Protect* içinde, (der. Bellamy, A. ve Dunne, T.) Oxford, Oxford University Press (s. 56-73)

West, D. (2016) *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (Çev. Ahmet Cevizci, Hüsamettin Arslan) İstanbul, Paradigma Yayıncılık

Wood, E.M. (2014) *Sermaye İmparatorluğu*, (Çev. Oya Köymen) İstanbul, Yordam Kitap

Wood, E.M. (2020) *Kapitalizmin Kökeni: Geniş Bir Bakış*, (Çev. A. Cevdet Aşkın) İstanbul, Yordam Kitap

World Trade Organization, (t.y.) “5- The WTO can ... Encourage Good Governance.” *10 things the WTO can do*. içinde (Erişim Tarihi: 18.04.2022) Erişim Adresi: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/10thi_e/10thi05_e.htm

Yıldırım, K. (2013). “Kapitalizmin Yönetimsel Restorasyonu: Krizler ve Yönetişim Mantığı”, *Emperyalizmin Hayaletleri* içinde, (der. Özdemir, A.M.) Ankara: İmge Yayınevi (s.157-208)

Yılmaz, E.A. ve Irk, O. (2015) “Nikaragua Divan Kararları Işığında Kuvvet Kullanma ve Meşru Müdafaa Sorunu”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:13, Sayı:2, Haziran 2015 (s.151-166)

Yılmaz, Ş.C. (2019) *Tarihsel Devlet Dönüşümü Kapsamında Haydut Devlet* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yükselbaba, Ü. (2018) “Çağdaş Dağıtıcı Adalet Kuramları: Rawls’a ve Dworkin’e Göre Dağıtıcı Adalet” *Kamu Hukukçuları Platformu VII. Toplantı* (s.1-22) Erişim Tarihi: 25.06.2022 Erişim Adresi: https://www.kamuhukukculari.org/upload/dosyalar/UOlker_YuOkselbaba.pdf

Zabçı, F.Ç. (2002) “Dünya Bankasının Küresel Pazar İçin Yeni Stratejisi: Yönetişim”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Sayı: 57-3 (s.151-179)

Zabçı, F.Ç. (2011). “John Locke: Siyasal Liberalizmin İlk Adımları”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batıda Siyasal Düşünceler*, içinde (der. Ağaoğulları M.A.) İstanbul, İletişim Yayınları

Antlaşmalar, Kanunlar ve Kararlar

A Statute forbidding Bearing of Armour (1313) (Erişim Tarihi: 04.01.2022) Erişim Adresi: <https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw2/7/0/introduction>

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. (t.y.) (Erişim Tarihi: 04.12.2020) Erişim Adresi:
https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 7. Madde Rehberi (2020) (Erişim Tarihi: 06.12.2020)
 Erişim Adresi:
https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/482020113433Guide_Art_7-%20TUR%20-%207.%20madde%20rehberi.pdf

Avrupa Sosyal Şartı (1961) Council of Europe – Conseil de L’Europe. 18.X.1961 Torino.
 (Erişim Tarihi: 18.10.2021) Erişim Adresi:
<https://www.anayasa.gov.tr/media/3680/avrupasosyalsarti.pdf>

Birinci Cenevre Sözleşmesi. (1864). Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864. (Erişim Tarihi: 25.10.2021) Erişim Adresi: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=8CE685E8F6A00526C12563CD0051537F>

Birleşmiş Milletler Antlaşması (1945), Sanfransisko’da 26 Haziran 1945 tarihinde yapılmış ve imzalanmış olan Birleşmiş Milletler Andlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün Onanması Hakkında Kanun. 24 Ağustos 1945. Resmi Gazete (Sayı: 6092) (Erişim Tarihi: 25.03.2021) Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>

BMGK 688 Sayılı Karar, (1991) United Nations Security Council Resolution 688 of 5 April 1991 (Erişim Tarihi: 19.04.2022) Erişim Adresi: <http://unscr.com/en/resolutions/688>

BMGK 1160 Sayılı Karar, (1998) United Nations Security Council Resolution 1160 of 31 March 1998 (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi: <http://unscr.com/en/resolutions/1160>

BMGK 1199 Sayılı Karar, (1998) United Nations Security Council Resolution 1199 of 31 March 1998 (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi: <http://unscr.com/en/resolutions/1199>

BMGK 1203 Sayılı Karar, (1998) United Nations Security Council Resolution 1203 of 24 October 1998 (Erişim Tarihi: 10.08.2022) Erişim Adresi: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1203>

BMGK 1244 Sayılı Karar, (1999) United Nations Security Council Resolution 1244 of 10 June 1999 (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi: <http://unscr.com/en/resolutions/1244>

Dostça İlişkiler Bildirgesi. (1970) Birleşmiş Milletler Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge. 24 Ekim 1970. (Erişim Tarihi: 30.03.2021) Erişim Adresi: http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/2625%28XXV%29_24_Ekim_1970.pdf

ICRC (t.y.) Historical Treaties and Documentaries inside of Treaties, States Parties and Commentaries. (Erişim Tarihi: 25.10.2021). Erişim Adresi: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreatiesHistoricalByDate.xsp>

Iran Sanctions Act (1996) [As Amended Through P.L. 114–277, Enacted December 15, 2016] (Erişim Tarihi: 08.08.2022) Erişim Adresi: https://home.treasury.gov/system/files/126/isa_1996.pdf

Kolonyal Ülkelere ve Halklara Bağımsızlıklarının Verilmesi Hakkında Deklarasyon (1960). Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples, 14 December 1960. General Assembly resolution 1514 (XV) (Erişim Tarihi: 09.04.2022) Erişim Adresi: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-granting-independence-colonial-countries-and-peoples>

Kosova Cumhuriyeti Anayasası, (t.y.) (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi: <https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/2017/11/Kosova.Cumhuriyeti.Anayasasi.pdf>

Medeni ve Politik Haklar Uluslararası Antlaşması, (1966). International Covenant on Civil and Political Rights. General Assembly resolution 2200A (XXI) (16 December 1966) (Erişim Tarihi: 15.04.2022) Erişim Adresi: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

Milletler Cemiyeti Antlaşması (1924). The Covenant of the League of Nations (Including Amendments adopted to December, 1924) (Erişim Tarihi: 19.05.2022) Erişim Adresi: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp#art15

Montevideo Antlaşması. (1933). Montevideo Convention on the Rights and Duties of States 26 December 1933. (Erişim Tarihi: 08.04.2022) Erişim Adresi: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.xml>

Philadelphia Bildirgesi (1944). Uluslararası Çalışma Örgütü, Philadelphia Bildirgesi (Erişim Tarihi 01.08.2022) Erişim Adresi: https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412361/lang--tr/index.htm

Rambouillet Antlaşması (1999). Rambouillet Accord: Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo (Erişim Tarihi: 01.05.2022) Erişim Adresi: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990123_RambouilletAccord.pdf

Ulusal Kaynaklar Üzerinde Kalıcı Egemenlik Kararı. (1960). Permanent Sovereignty over Natural Resources General Assembly resolution 1803 (XVII) New York, 14 December 1962 (Erişim Tarihi: 10.04.2022) Erişim Adresi: [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1803\(XVII\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1803(XVII))

Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Erişim Adresi: https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktaraflioz/bm/bm_02.pdf

Ülkelerin Ekonomik Hakları ve Yükümlülükleri Sözleşmesi (1974). Charter of Economic Rights and Duties of States General Assembly resolution 3281 (XXIX) (Erişim Tarihi: 10.04.2022) Erişim Adresi: [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=a/res/3281\(XXIX\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=a/res/3281(XXIX))

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 13/09/2022

Tez Başlığı : İNSANİ MÜDAHALE SÖYLEM VE PRATİĞİNİN KOSOVA BAĞIMSIZLIK SÜRECİNE ETKİSİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 183 sayfalık kısmına ilişkin, 13/09/2022 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

13.09.2022

Adı Soyadı: BERAT DÖVÜCÜ

Öğrenci No: N18135027

Anabilim Dalı: KAMU HUKUKU

Programı: KAMU HUKUKU YÜKSEK LİSANS (TEZLİ)

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
PUBLIC LAW DEPARTMENT**

Date: 13/09/2022

Thesis Title : THE EFFECT OF HUMANITARIAN INTERVENTION DISCOURSE AND PRACTICE ON THE PROCESS OF INDEPENDENCE OF KOSOVO

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 13/09/2022 for the total of 183 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 5 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

13.09.2022

Name Surname: Berat DÖVÜCÜ
Student No: N18135027
Department: PUBLIC LAW
Program: PUBLIC LAW MASTER'S DEGREE (WITH THESIS)

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 22/08/2022

Tez Başlığı: İNSANİ MÜDAHALE SÖYLEM VE PRATIĞININ KOSOVA BAĞIMSIZLIK SÜRECİNE ETKİSİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

22.08.2022

Adı Soyadı: Berat Dövücü

Öğrenci No: N18135027

Anabilim Dalı: Kamu Hukuku

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Ali Murat Özdemir

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
PUBLIC LAW DEPARTMENT**

Date:22/08/2022

Thesis Title: THE EFFECT OF HUMANITARIAN INTERVENTION DISCOURSE AND PRACTICE ON THE PROCESS OF INDEPENDENCE OF KOSOVO

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

22.08.2022

Name Surname: Berat Dövücü

Student No: N18135027

Department: Public Law

Program: Master's Programme at Public Law

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Ali Murat Özdemir